

•

NÎQAŞËN FELSEFEYË 17.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê 17.
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2014-Almanya-Berlin*

.
ISBN 968-4-940906-31-0

Pêşgotin:

Di serdema navîn de wê mijare felsefeyê û ankû bi rengê hizirkirina wê re wê, di temenekê zêhnî de wê, pêşkeve. Her zêde wê têngînên weke seha hevdû a hundurîn û hwd wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê mijarên ku wê weke yên gîyanê û ankû 'nefsê' wê li ser wê re wê, di dîmenekê pirrdîmenî de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di şêwayên li ser gîyanê de ku wê werina kirin wê çawa wê li ser fahmkirina rasttir re wê were ji hev derhanîn wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê, di mijare hizirkirinê de wê dibînê ku wê, têngînên weke yên felsefeyê ku wê weke mijare wê li wan bihizirê wê, di awayekê de wê, li ser temenekê rasyonali wê bi aliyê hundurîna hebûnê û hwd re wê li wê bihizirê û wê bixwezê di wê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di hundurê xwe de wê bi wê re wê weke şêwayekê bi wê bi hizirbûnê, bizanebûnê û ankû bi wê gihîştina zanînê jî wê were lê hizirkirin. Li aqil xistinê, bi carekê hatina li hiş, di cih de ketina bîrê û hwd wê hinek têngînên ku mirov di wê temenê de wê li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare felsefeyê a serdema navîn de wê, li ser wê temenê wê bi awayekê hiş û zêhnî wê, were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Têgîna fenomenîfîyê, epistemikî, metodolojîyê û hwd wê weke aliyan ku wê derkevina li pêş. Di nava hizrên ibnî rûşd û hinekî jî ên el-kindî û hwd ku mirov dinerê wê dibînê ku wê li ser temenekê re wê, hinek hizrên wan ên di çerçoveya têngînên felsefeyî de ku wê werina ser ziman wê taqabûlî têngihîştin û hizirkirin li ser şêwayê û ankû nîqaşên şêwayê û an jî rêbazê wê bikin.

Di wê temenê de wê felsefe wê piştî demên kevnera wê di wê demê wê ji nûve wê li ser temenekê mantiqî û ankû rasyonali wê nêqaşên rêbazê ku wê pêşbixê wê hinekî jî wê bi rengên pêşveçûnên wê ve girêdayî wê aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmikê wê hebê. Di nava felsefeya el-kindî de wê têngînên weke 'şik'ê, 'zan'ê û hwd ku wê weke ku mirov wê karibê di wateya gûmankirinê û hwd de fahmbikê wê, di wê temenê de wê weke aliyna ku wê bi wan wê werina lê hizirkirin. Têgîna

şikê wê, di kurdî de wê were wateya gûmankirinê. Li ser wê temenê wê têtîna zanê jî wê di awayekê de wê bi awayekê jêgûmankirinê û ankû di wê derbarê wê tiştê ku ew dihê axiftin û ankû li ser wê dihê axiftin de nekarîna gihiştina biryarekê ber dilwaswasiyan û hwd.

Wê di wê temenê de wê weke têtînek ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê mijare aqilê felsefeyê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, hertimî wê, bê xwestin ku wê, ew bi wê bê gihiştin li şewayekê fahmkirinê. Lê wê, bi aqilê teqez û ankû wahiye re wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, bi wê re wê, li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê di wê temenê de wê, hin bi hin wê weke ku wê bi hizirên ibni sîna, qudat hemedênî û heta el-kindî û hwd wê li ser wê temenê wê were dîtîna ku ew dixwezîna ku ew bi zanebûnek bi felsefeyî wê di temenê pêşketîna mirov de wê bibînin wê di nava hewldana fahmkirina wê de bin.

Di dewama wê de wê, di mijare hizirkirinê de wê têtîna şewayî wê bi mijarên ku wê di wê demê de wê werîna hildan li dest girêdayî wê weke têtîna ku wê werîna li ser ziman bin. Mijarên weke yên gîyanê wê temenna hizirkirinê ên ku em, ya ku em dikarin bi wan fahmbikin wê zêde wê biafirînin. Mijare gîyanê wê di wê temenê de wê bi epistemikî wê were dîtîna ku wê herî hindik wê ji sê awayan ve wê were hildan li dest. Aliyê pêşî wê bi zanîna felsefeyî û hwd ku wê, di wê temenê de wê bi wê were lêhizirkirin bê. Aliyê din ê duyem wê bi têtîna nefsi û ankû derûnî û hwd bê ku wê di wê çerçoveyê de wê, weke ali û renegekê fahmkirinê wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Aliyê din ê sêyem jî wê bi têtîna hebûna ontolojikî ku wê were lê hizirkirin bê. El-kindî di wê mêylê de ya ku ew wê weke cewherê bi hişbûnê ê her dayimî wê pênasîkê û wê werênê ser ziman. Ibni rûşd wê bi têtîna derûnîyê wê weke ku mirov bi ibni sîna re wê dibînin wê hilde li dest. Weki din wê ji aliyê têtînenê weke tasawûfê û hwd ve wê, weke di wê de wê, bi temenekê hizirkirinê û azmûnkirinê bi wê bi fêrbûnên ku mirov bi wan digihîjê zanînê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin.

Weke ku wê were dîtîna û fahmkirin wê di wê temenê de wê mijare gîyanê wê tenê wê weke têtînek gîyanî ku wê di wê temenê de wê bi wê were fahmkirin û ankû wê weke bi têtînek ontolojikî a rûhanî wê fahmkirina wê tenê û tenê wê weke aliyekê wê biafirînin bi aliyên wê yên din ên ku wê bi wê were wê were lê hizirkirin.

Serdema navîn wê felsefeya wê bixwezê ku ew hebûna gîyanê bi hemû aliyên wê re wê fahmbikê. Lê heta dema ku wê fahmbikê wê ew fahmkir. Di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê têtîgînên weke yên bi wê hizirkirinê wê bi wê re wê were fahmkirin. Aliyekê wê nîqaşên gîyanê ê bi felsefeyî di nava felsefeya serdema navîn de wê bi wê seha hevbeş a hundurîn ve wê girêdayî bê û wê di wê temenê de wê salixkirinên bi wê û bi wê hîskirinên ku mirov wê bi wê bigihijiyê wê çawa wê bi wê bigihijê li zanînê wê di wê temenê de jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê fahmbikê bê.

Li ser wê temenê wê bereya fahmkirinê a serdema navîn bi felsefeyê ku mirov li wê dinerê wê di temenekê sazûmanî a zanînê de wê, li ser têtîgîhên zanyarî ên weke rasyonalmê, mantiqê, metafîzîkê, matematîkê, fîzîkê û hwd wê weke van bi hinek aliyên din ên weke derûniyê û hwd ve jî wê girêdayî ku mirov wê fahmbikê re wê xwe bide dîyarkirin. Aliyên derûnî ên weke bi nefîsî ku wê di nava wê de wê pêşkevîna piştî serdema navîn wê, di demên hemdem de wê di çerçoveya têtîgîna derûniyê de ku wê weke zanistekê wê were û pêşkeve wê hin bi hin wê werina şîrove û salixkirin. Wê li ser wê temenê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, kifşkirinên di hundurê mirov de wê, di wê temenê de wê di çerçoveya seha hevbeş û hwd de wê, temenê felsefeya serdema navîn û hizirkirinên bi wê re wê biafirênin. Her wusa aqilê wahiyê û hwd wê, aliyekê wê jî wê di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê hebê ku mirov wê fahmbikê. Gotinên weke 'nûqûtî li dilê mirov' ku wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê weke têtîgînên ku wê di xwe de wê bi kifşkirinên bi hizirkirinê ku wê li ser rêyên weke yên bi hîskirinê û hwd re ku wê bi wan re wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê bi wan aliyan ve wê di wan de wê rêyên kûrbûnê ên li ser wê re wê bi encamên felsefeyê re wê bibê. Ev wê çi wê bi wê re wê bide nîşandin? Ev wê bide nîşandin ku wê encamên felsefeyê û yên aqilê wahiyê wê di wê temenê de wê çawa di zikhev de wê di rengekê de wê bi wan wê were lê hizirkirin û fahmkirin wê mirov karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de li gorî min ji van aliyên seha hevbeş û hwd ve wê hê hinek aliyên wê yên bi zanîna epistemîkî, kirdeyî û têtîgihek fenomenolojîkî ku wê pêwîst bê di wê fahmkirina wê de were pêşxistin û di awayekê de di wê de were kûrbûn. Di wê çerçoveyê de wê ev alî wê, ji aliyekê ve wê aliyekê zanîna me ya bi fahmkirinê a ku mirov wê di xwe

de wê bi wê re wê, bi wê bihizirê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê biafirênê. Weke ku wê çawa ji aliyê derve wê xweza û hewirdor wê bi hebûn, dîyarde, çavkanî û çavêdêrîyên wê re wê temenê hizirkirina wê biafirênê wê bi aliyê hundurîn ve jî wê ji wê aliyên weke yên seha hevbeş û hwd re wê ew alî wê di bereyek fahmkirinê a berfireh de wê temenê wê kûrbûnê bi hişmendiyê wê biafirênê. Mijarên weke hizirkirîna wê bi xiyalkirinê û hwd wê di wê temenê de wê, karibê bi kirpênê. Ji van aliyan hê gelek aliyên wê yên ku mirov wan fahmbikê wê hebin.

Li ser wê temenê wê aliyê derveyî wê weke bi çavdêrîyên me yên bi sehî û ankû bi wê rêyên derkkirinê û ankû aliyê din ê hundurîn wê weke bi aliyên weke xiyalkirinê, hîskirinê û hwd re wê, di rengekê de wê, beremberê hev wê pêşkevin û wê, derkevina li pêş. Li ser wê temenê wê di nava jîyanê de wê, aliyê hundurîn wê, hinekî wê di wê temenê de wê li ser astek bi rada û pîvan a pêşketina bi aqilî û hwd re jî wê xwediyê têgihîştinekê bi fahmkirinê re bê. Hewldanên gihiştina zanîna bi aliyê hundurîn û wan aliyên wê pêşketi re wê weke aliyekê din ê ku mirov wê bi wê pêşkeve bê. Di nava aliyên hundur û derve re wê, wê aheng û levkiriinê wê çawa wê bê çêkirin jî wê ji aliyekê din ve wê weke aliyekê din ê bi wê were lê hizirkirin bê. Têgînên weke yên rewîstê, derûnîyê û ankû nefsê û hwd wê li ser wê temenê û çerçoveyê de wê xwediyê temen û çerçoveyek hizirkirinê a ku ew bi wê were fahmkirin bê.

Ev rengê pêşketinê ê weke li hundurê hizirkirin û ankû berê xwe dana li hundurînê wê taqabûlî dema bi pêşketin û pêşveçûnên bi keseyetê û hwd re ku wê bibê. Wateya pêşketina keseyetê di wê nûqtayê de wê bo felsefeyê û hwd wê çi bê? Di aslê xwe de wê, çerçoveya bersiva wê pirsê wê di derbarê fahmkirina pêşveçûnên serdema navîn de wê têgînek baş wê bide me. Wê ji du aliyan ve wê heri hindik wê temenekê fahmkirinê wê bide dîyarkiriyek wê hundurîna hebûnê ku ew were têgihîştin û bi hişbûn û bi wê re şîyarîya li wê bê. Aliyê din jî wê bi wê re wê aliyê derveyî û hundurînê wê di levkirin, aheng, yekiti û lêhatinekê de wê fahmkirina wan bi hevdû re bê. Lê aliyê hundurîn wê pêşketina wê ji wê zêdetirî wê weke ku mirov wê dibînê wê hebê. Ji aliyê hundurîn bi ber fahmkirina derveyî û ankû ji aliyê derveyî bi ber fahmkirina hundurî wê, weke aliyna din ên ku mirov wê çerçoveyê de li wan bihizirê bê. Li ser wê temenê wê mirov dibînê ku wê biqasî fahmkirina derveyî wê wilqasî jî wê fahmkirina hundurînê wê giirng û wê, zêde giring ku mirov wê, li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Şîyarîyên bi hiş û zanîna li aliyê hundurînê

wê bêgûman wê weke şoreşek di jîyane mirov de wê temenê wê biafirênê û hem jî wê weke encama wê ya bi hişmendîyê bê. Ber vê yekê wê fahmkirina wê, di wê temenê de wê li ser wê sekin in û wê fahmkirina wê, di temenekê rast de wê, giring û hêja bê.

Aqil wê weke ku wê mirov karibê wê fahmbikê wê hemû tiştên li dora me bi kirinên me re wê bi aqilkirin û fahmkirina wan wê bi wê giring bê. Lê di wê temenê de wê, bi aliyên wê yên hundûrînî û kifşkirinên bi wê re jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov bi wê re wê fahmbikê bê. Ibni rûşd wê di awayekê de wê, dema ku wê mijare aqil wê bike ku ew fahmbikê wê, li ser wê temenê wê ji aliyê teorikî û pîretikî wê beş bikê. Aliyê pîretikî wê weke bi aliyên rewîstî, jîyane civakî û hebûnên dervî me û hwd ve wê, bi fahmkirina wan ve wê alaquadar bibê wê werênê ser ziman. Aliyê din ê teorikî jî wê bi ali û mijaryn teorikî û hwd re wê alaquadar bibê wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê de wê, êdî bi aliyên wê yên şubje û objeyê re wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê mirov dikarê wê bi gelemperî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê aqilê felsefeyê ê serdama navîn wê, bi aliyê zêhnî û hwd re ku wê bi hizirê û wê di dewama wê de bi şîroveyên li ser nefse' û ankû gîyanê û hwd re wê bikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê, ji van aliyan ve wê bixwwezê ku ew temenê fahmkirinê wê çêbikê.

Di aslê xwe de wê ev aliyên bi hizirî û çerçoveya nîqaşên bi felsefeyê û gîyanê re wê, çerçove û temenê pêşveçûnên bi keseyetê re jî wê biafirênê. Mirovek bi gîyan wê di encame wê de wê biafirê û wê li ser wê temenê wê di xwe de wê, bi wê re wê kûrbibê. Her çendî ku wê bi gîyane xwûdê re wê alaquadar bibê wê xwe bi wê re wê bi gîyan û aqil bikê. Ji wê aliyê ve wê, têkiliya bi fahmkirinê ew çêdikê wê bo pêşketina mirov jî wê weke aliyekê hizrî, zanînî û bi hişmendî ku wê weynek mazin û giring wê di pêşketina mirov de wê bileyizê bê. Ji van aliyan ve jî wê pêwîstîya li ser temenê zanînê weke bi felsefeyê, têgihên din ên zanyarî û hwd re wê pêwîstîyek mazin a bi fahmkirinê re wê bibê.

Abdusamet Yigit

Destpêk: niqasên felsefeyê 17.

Di mijare felsefeyê û serdema navîn de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ji gelek aliyan ve wê pêwîst bê ku mirov wê bi epistemolojikî wê li ser wê bisekinê bê. Weki din di çerçoveya hizrên ku wê di wê demê de wê werina ser ziman de jî wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê dîmenekê wê yê bi hizirkirinê wê bi xwe re wê bide me.

Di wê demê de wê gelek aliyên zanyarî wê, pêşkevin. Ankû wê temen û çavkaniya wan wê di wê demê de wê pêşkeve. Zanyariya mesopotamikî ku wê di demên kevnera de wê temenê felsefeya girêkê wê çêbikê wê bi wê re wê, hizirkirinê bi wê felsefeyê re li zanyarên mesopotamikî wê temenekê epistemikî ê bi fahmkirinê wê ji aliyekê din ve jî wê biafirênê.

Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, hinekî jî di demên serdema navîn de wê li wê bihizirê wê mijare gotina 'kûrbûnê' di felsefeyê de wê çawa wê bibê û wê çî awayekê wê were fahmkirin wê, li wê were lê hizirkirin. Li gorî felsefeyên bûjenîparêz wê di wê temenê de wê zêde wê weke ku wê ne bi derfet bê wê bahsa têgîna kûrbûnê wê were kirin. Wê di wê rengê de wê were hanîn li ser ziman. Lê çendî ev têgîn rast a û ankû nerast wê cihê nîqaşê bê.

Di awayekê din de jî wê, mijare fahmkirinê wê, di demê de wê li ser hebûnê, gîyanê û di jîyanê de bi têgihiştinê û hwd re wê, di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Mijare zanînê wê di wê rengê de wê, çawa wê pêşkeve û mirov wê çawa wê karibê xwe bigihênê li zanînê wê li wê were lê hizirkirin. Minaq el-kindî wê têgînên hizrî û felsefeyî ên demêmn kevnera jî wê ji hinek aliyan ve wê lêbikolê ku ew bi wê çavkaniya zanînê ew li gorî xwe bi wê têbigihê. Li gorî wî rêyên derkkirinê ên sehê ku wê cihê û cihê wê derkbikin û wê dema ku ew

zanîn gihişt seha hevbeş wê di wê de wê bi pêşnûma bibê û wê di rengê de wê bi wê re wê bê hizirkirin û wê, derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê, rengê lêpîrsînî wê weke ku em empatiyê bihizirên wî re bikin ku em dikarin bigihijênê de wê biafirênê. Wê di rengê ku ew di temenê têkiliya dualiteya nava kirde-bûjenê û bûjen-kirdeyê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin bê.

Di wê temenê de wê dema ku em li ser wê empatiyê re wê li wê bihizirin wê dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê, kirede û bûjen wê, di temenê hebûna tiştê û derkkirin û ankû derkkirina bi biriqîna wê de wê, di rengê de wê wê bi wê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijare ya ku ew hatî derkkirin weke biriqîna tiştê ji wê nerîna li tiştê û dema ku mirov tiştê wê, bibînê wê weke ji aliyê tiştê li wê nerînê wê binerê wê herdû alî jî wê di dîmenekê de wê li ser têngînek hizrî re wê hizrekê di mejiyê mirov de wê weke ku wê bidina çekiirn. Ber ku wê herdû alî jî wê weke aliyna derkkirî bin. Yek bi biriqînî derkkirin bê û ya din jî bi tiştûti û ankû bûjenî wê di wê temenê de wê di dîmenekê derkkirinê de wê xwe bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê têkiliyê wê bi şewayê nêzîkbûnê wê ji jêr ve ber bi jor çûyin wê bibê û ankû vajî wê ji jor wê bi ber jêrîn ve wê were bûyin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di mijare hizirkirinê de wê dikarê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare têngiştinê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Li vir wê çendî wê, di awayekê de wê, ji jor û jêrîn wê, bi rastînî wê gihiştina wê têngîna wê bi derfet bê wê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li ser wê bisekinê bê. Di nava hertiştê de ku ew ne tenê bi hizrî bê ew ku bi tiştê heyî a fîzîkî bûjenî ku ew hebê jî wê dikarê wê di temenekê wê rêzîna li dûv hevdû ku em wê di mantiqê têngîna hiyararşiyî de wê fahmbikin wê bi wê re wê hebê. Ji ya piçûk û bi ber ya mazin ve wê, rengê hizirkirinê ku ew dibê, ji ya li dûv hevdû di demê de ew dibê û hwd wê, di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Kûrûkeç û ankû zaro wê nikaribin bêjin em berî dêûbavan dijîn. Dêûbav wê, nikaribin bêjin em berî dapîrûbapîran dijîn. Ev wê di wê temenê de wê weke rewşek ku wê, di nava hiyararşiya xwezayê de ku wê di nava jîyanê de wê bi herikina demê re wê bide dîyarkirin bê. Ev wê di mijare fahmkirinê de jî wê di

şêwayekê de wê weke rêgezê ku mirov wê karibê wê li berîçav bigirê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Weki din mijare hebûnê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê hinekî din wê bi zêdeyî wê weke çerçoveyek komplika wê karibê xwe bide dîyarkirin. Mînaq wê, hebûn wê çawa wê were fahmkirin wê, di wê çerçoveyê de wê, weke mijarek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Ji aliyekê ve wê, li ser temenelê metafîzîkî ku wê li wê were lê hizirkirin wê bibê. Ku em di temenê wê têngîna metafîzîkê de em bi rêgezên matematika Cantor li lê binerin wê di wê temenê de wê diîmenekê de wê têngînekê wê bi xwe re wê, di mejiyê me de wê bide çêkirin.

Lê di wê temenê de wê çendî ku wê karibê bi diîmenekê wê were fahmkirinê jî wê aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê, bi rewşa berfirehiya wê re wê, karibê xwe bide dîyarkirin û ew jî wê weke aliyekê din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Em çî jî têngîna sazûmanaê, pergale, sererastkirinê û rayixistinê û hwd fahmdikin? Wê wateyên wan gotinan wê di xwe de wê, têngînek bi rêzînî a weke bi rêkûpêk ku mirov wê fahmbikê wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Ji aliyekê din ve jî wê hizrên Ebû Bekir Râzî (864-930) wê, di wê temenê de wê karibin li ser temenê wî yê epistemolojîkî ku ew bi çerçoveyek şenber li ser hizrên tendurustî re wê bînenê ser ziman re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew mijare derûnîyî û ankû nefsê wê, di awayekê xwûdayî de wê hilde li dest. Bi wê re wê mijarên weke bûjenê, valahiyê, demê, û hwd re wê li ser hêza aqil re wê di rengekê de wê bixwezê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Li vir wê gotinek bi rengê 'hêza aqil' wê di nava hizrên razî de wê werê dîtin û ev gotin wê bi zêdeyî wê bale mirov wê bikişênê li ser xwe.

Ji aliyê hizirkirinê ve wê dema ku mirov li hizrên razî dinerê wê, hinek hizrên wî yên li ser rewşa gîyan û bedenê û hwd wê, hebin ku ew wê werina li ser ziman. Weki din wê di temenekê weke ku wê di demên hemdem de wê weke li ser heman temenê wê bi têngî û gotina 'aqil û bûjenê' hwd re wê di remenekê de wê hizrên wî yên ku ew dihênê li ser ziman wê hebin. Ji aliyekê din ve wê mijara derûnîyê ku wê di awayekê de wê werênê li bîra me wê hinek têngînî wî yên di wê temenê de ku ew bi wan dihizirê wê hebin. Li ser wan têngînen derûnî û bûjenê re wê, di rengekê de wê bi hev re wê bihizirê û wê têkiliyek bi girêdanê ku ew çawa dibê û mirov bi wê ve girêdayî dibê û hwd re wê, hinekî wê bixwezê li ser wê bisekinê û wê di çerçoveya têngîna aqiliya başî û

nebaşîyê û dualiteya wê de wê bixwezê ku ew di rengekê de werênê ser ziman.

Li ser wê temenê ku em bahsa hizrên razî ên bi derûniyê bikin wê demê em divê ku wê salixkirina wî ya li ser hiş û ezîfîyê ku ew di wê temenê de wê, dikê wê balê bikişênê li ser wê û wê li vir bikirpênê. Di wê temenê de wê, mijare aqilê hêstîyarî û hwd jî wê bixwezê ku ew bi wê re ew hinekî fahmbikê. Lê ya ku mirov wê bi dilê xwe wê hîsdikê weke bi hêskirinê û hwd re wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Razî wê weke ku wê bi gelemperî wê were nasîn wê li ser tendurustiyê wê hizrên xwe wê bi zêdeyî wê werênê ser ziman û wê dema ku wê, têgînên xwe yên bi derûniyê û hwd re wê werênê ser ziman wê bi wê ve girêdayî wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê têkiliya nexweşîyê û derûniyê û ankû mijare tendûrûstiyê û derûniyê û hwd wê, weke aliyna ku ew bi hev re têkiliya wan di wê rengê de didênê û wan dixwezê ku ew werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê mijare têgîna derûniyê wê bîne ser ziman. Di aslê xwe de wê, di têgîna razî a derûniyî de wê, mirov dibînê ku ew wê têgîna derûniyê jî wê bi wê re wê di nava de wê weke têgînekê wê werênê ser ziman. Mijare gîyanê di wê demê de wê, di nava du rengên hizirkirî de wê herê û were. Yek ji wan wê weke ku wê were dîtî wê ji aliyê aqilî û derûnî û hev ve ku wê were dîtî bê. Ya din jî wê weke ku wê, dervî hebûna bedenê ku wê weke hebûnek rûhanî û hwd wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê weke hebûnek der-fîzîkî ku wê li wê were lê hizirkirin wê were pênasekirin. Lê gîyan wê weke temenekê hizirkirinê a ku wê bi wê re wê çawa wê, kûrbûnekê wê bi wê re wê were çêkirin jî wê di wê temenê de wê, li wê were lê hizirkirin. Ev filosofên ku ew bi aqilê tendurustê û hwd re wê bihizirin weke Razî wê ibni sîna jî wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê li ser gîyanê bihizirê û wê weke 'dewlemendiyek menewî' wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di temenê wê gotinê de wê, hinek aliyên ku mirov dikarê li wan bihizirê û wan bixwezê di wê de li wa hizirê wê hebin. Di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê mijare têgîna 'dewlemendiyê' ku wê di gotinê de wê were ser ziman wê wateya ku wê li wê were lê dîyarkirin wê bi wê re wê ew bê ku wê çawa wê, di wê de wê, pirr zanîna û fahmkirin wê di wê de wê bi derfet bê ku mirov karibê wê bikê bê.

Ibni sîna wê çendî ku wê gîyanê wê dervî bedenê wê weke hebûnekê wê bixwezê wê werênê ser ziman jî lê wê ji aliyekê din ve wê deriyekê wê

vekirî bihêlê ku ew bi têngîna 'nefsê' rew wê, werênê ser ziman û ev têngîna jî wê weke têngînek derûnî-zanînê bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê mijare gîyanê wê di dîmenekê pirralî de wê, were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Farabî ku wê filosofê li dora rojhilatê kurdistanê wê bijî wê, bahsa têngîna gîyanê bi zindiyan re ku ew mirov bê û ne mirov bê. Ankû bi heywanan re hebûna zindiyan wê bikirpênê. Ev têngîna farabî wê têngînek manist û mezdekîst bê ku mirov wê, di serî de wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Weki din wê weke aliyekê din ku wê li ser wê bixwezê hinek gotinan wê werênê ser ziman wê têngîna 'gîyane dihizirê' û hwd re wê bixwezê ku ew bi wê re hizrên xwe werênê ser ziman.

Mijare gîyane dihizirê wê, di demên kevnera de wê, were dîtin ku wê li were lê hizirkirin. Lê bi zêdeyî di nava têngînen mitrayî û zerdeştî de em dibînin ku wê bi zêdeyî wê li ser wê nîqaş wê werina meşandin. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li ser wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, aqil bi gîyanê re wê çawa wê hebê wê li ser wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê têngîna berpirsîyarîyê û hwd ku mirov wê, bi hiş re li wê bihizirin wê werênina ser ziman û wê li ser wê gelek nîqaşên ku em dikarin di çerçoveya têngîna nîqaşên felsefeyî de werênina ser ziman wê bikin.

Di wê rengê de wê weke aliyekê wê din jî wê, mijara vexwartina tiştên weke jixwebir û jihişbir ên weke şarabê, tiştên weke afyonê û hwd wê, li ser wê temenê wê di nava wan de wê were qadaxakirin. Ber ku ew wê weke hebûnna bûjenî û ankû maddeyî ku ew mirov ji xwe dîkin bin. di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê rêyên derkkirinê ên weke bi sehî wê were kirin wê li ser wê temenê wê bi aliyên hundureyî û derveyî wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare aliyê hundurîn wê, di wê temenê de wê, li ser temenê hîskirinê û ankû pêşhîskirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê, were hanîn li ser ziman. Em dikarin bi gotina pêşsehkirinê jî wê bi temenî wê werênina ser ziman. Ibni sina wê bi gotina 'pêşsehkirinê (in: hunch)' re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, weke ku me li jor hanî ser ziman ku wê dema ku wê filosofên weke ibni sina wê bahsa gîyanê bikin wê, deriyekê vekiri

bihêlin me hanî ser ziman. Wê ew derî wê çawa wê vekirî wê were hiştin û ankû wê çawa wê bi temenekê wê were salixkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê hinekî li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, em di wê temenê de li ser zanîna wî re wê demê gotina 'zanîna derûniyê' û ankû 'zanîna nefse' ku em wê kifşbikin û em bi wê temenê wê di awayekê de wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman wê hinekî wê di wê temenê de wê di renekê de wê, çerçoveyek hizirkirinl wê bi xwe re wê bide mirov. Di aslê xwe de wê di nava zanîna ibni sina de wê li ser wê temenê wê têtîna gîyanê wê weke têtînek bi zanînî û hebûnek ontolojikî ku wê di wê temenê de wê di zikhev de wê derbas bibê bê. Ya ku wê têtîna wî ya gîyanî wê weke ku ew salixdikê wê weke 'dewlemendiyekê' wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin û mirov wê karibê wê şîrovebikê jî wê li ser wê temenê bê. Di aslê xwe de wê mijare têtîna zanîna derûniyê û ankû zanîna hundurîn û ku mirov wê çawa wê hîsdikê, dinûqûqê li hundurê mirov, çawa mirov wê, hîsdikê, xiyaldikê û hwd re wê, di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê werênê li ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê salixkirinên wî yên li ser gîyanê wê di renekê de wê, dema ku ew wê weke kirdeyekê di nava zanîna xwe de wê salixdikê wê demê wê bi gotina 'zanîna gîyanê' re wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê, li ser wê temenê wê bi gotinên weke 'erkên zanîna gîyanê wê pêwîst bê ku wê ji her aliyê ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ibni sina wê aliyekê di wê rewşa fahmkirinê de wê di temenekê ne dîyar de wê bide hiştin. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê mijare gîyanê wê di wê rengê de wê li ser temenekê zanînî wê, bi xosletên wê re wê, were fahmkirin û hanîn li ser ziman wê demê wê ew wê weke aliyekê têtîhiştinî wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji têtîna gîyanê a ibni sina wê di wê temenê de wê hinek aliyên wê yên ku ew weke ku ew dihênê ser ziman wê bi xosletên wê re wê fahmbikê wê li ser wê temenê wê bixwezê ku ew di renekê de wê werênê ser ziman û di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, fahmbikê. Di wê temenê de wê hebûna gîyanê wê bi têtînek nefse û ankû derûnî wê weke têtînek bi biwasifî ku mirov wê, li ser nixîtîya wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê dema ku ew dixwezê têtîna xwe ya gîyanî ji ya aristo û platon cihê werênê ser ziman wê bi têtîna weke 'her mirov wê

xwediyê gîyanekê bê' re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Ev gotina her mirov wê xwediyê gîyanekê bê û ankû her zindî wê xwediyê giyanekê jî bê ku mirov wê, di rengekê de wê fahmdikê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, têngîna gîyanê wê, dema ku wê ibni sina wê werênê ser ziman wê bi gotina 'her mirov xwediyê gîyanekê bê' re ku ew dixwezê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi sînor wê werênê ser ziman re wê di wê rengê de wê di aslê xwe de wê, çerçoveya wê ya bi têngînî-derûnî û hwd jî wê weke ku wê xêz bikê. Wê dema ku wê gotina gîyanê wê weke li ser temenekê ne bi aqilî weke di her zindiyê de ku ew heya û ku wê weke di heywanan de jî wê gîyan hebê ku wê werênê ser ziman wê hingî wê li ser temenekê klasik wê weke têngînek ku wê gîyanê dervî aqil wê di rengekê de wê weke ku wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê rengê wê bide hanîn li ser ziman. Lê dema ku wê bi gotina hiş û ankû aqil re wê bi sînor wê werênê ser ziman di wê temenê de wê cihêbûna wê têngînê wê weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê bi têngînek nefsi û ankû derûnî û hwd re wê, bibê û wê di wê temenê de wê, xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Ya ku wê wekd nûqteyek ku me li jor bi gotina ew deriyekê bo cihê fahmkirina li ser hebûna gîyanê re vekirî dihêlê ku me li jor hanî ser ziman wê hinekî jî wê di wê temenê û rengê de wê xwe bi wî û têngîna wî de wê xwe bide dîyarkirin. Li vir wê, mijare gîyanê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ev wê, êdî wê zêdetirî wê di temenekê hizrî de wê bikê ku ew bale mirov herê li ser wê û di wê temenê de ew bi zêdeyî wê weke aliyekê yê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Têngîna gîyanê a ibni sîna ber vê yekê jî ya têngînên gîyanî ên weke bi el-kindî, farabî û hwd de ku wê tenê wê dûbarekirinê ên têngînên berê xwe bê wê hinekî jî wan cihêtirî wê li ser temenekê aqilî wê karibê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê didewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyan û aqil wê dema ku em wê di wê temenê de wê direngê de wê bixwezînin ku wê fahmbikin û wê werênîna ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna gîyanê de wê, temenê de wê şewayê nêzbûna li wê û rengê fahmkirinê wê rengê têngînî ê bi zanîna mirov a epistemolojîkî û hwd jî wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê karibê bi wê rengê bide dîyarkirin ku mirov xwediyê rengekê çawa ê hizirkirinê û şewayekê çawa ê nerînê bê. Di mijare nerîna gîyanê de wê di wê temenê de wê ev wê

weke aliyekê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê werênê ser ziman û di dewama wê de bibêjê ku wê hizrên ibni sîna wê xwediyê temenekê fahmkirinê ê bi rengê derûnî bê û ankû bi şewayekê wusa ê fahmkirinê bê wê, di wê temenê de wê di rengekê fahmkirina wî ya gîyanî a di wê temenê de wê hingî wê temenekê fahmkirinê wê bide me.

Ku em dîsa li mijare xwe vegehirin wê dikarin wê bêjin ku wê mijare têngîna nefsi û ankû derûnî ku wê weke ku em bi têngînên filosofên demê ên weke ibni sina re dibîne wê li ser temenê bi teorikî û pîretikî bi pêşketina bi xwe re ku wê bi wê bigihijê li astekê wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî bo ku mirov di van herdû aliyên têrzaniyên û ankû têrpêşketinekê bi xwe re bijî wê pêwîstiya ji aliyê nefsi û ankû derûnî ve ew bi awayekê ahengî ew di wê rewşê de xwe pêşbixê û wê fahmbikê bê. Di dewama wê de di wê bigihijê têngiştinê. Wateya wê di wê de gihiştina li têngiştinê wê çi bê? Wê di serî de wê wateya wê ew bê ku wê, di wê temenê de wê ew bê ku wê, mijare hizirkirinê wê, di aliyê hundurînî ve wê bi wê re wê bigihijê li tênginekê.

Mijare hebûnê wê ji aliyê ve wê, bi tênginekê ku ew were fahmkirin wê, di dewama wê de bi wê re mirov dikarê wê bêjê ku wê, ibni sina wê xwediyê tênginek teybet a gîyanî bê. Di têngîna nefsi a ibni sina de wê, aliyekê gîyanî û derûnî ku wê hem karibin hevdû bêênina ser ziman û hem jî wê weke di dîmenekê bi hevdû re di yekitiyekê de wê werina fahmkirin û hem jî ku wê di awayekê de wê weke di dîmenekê wê de wê weke yek bi yek wê were fahmkirin wê bê dîtîn. Di wê temenê de wê, di kurdi de wê mijare gîyanê û rûhî wê, du gotinên ku wê ji hev cihê bin û wê, wateya gîyanê wê bi zêdeyî wê di temenekê ontolojikî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi awayekê wê fahmbikê bê. Rûhî jî wê di wê de wê bi teybetiyên nefsi û ankû derûnî re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê were fahmkirin. Di xwe de gihiştina wê têrbûnê ku wê, ibni sina wê bahsa kifşkirina xwe ya nefsi wê bikê wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê li ser temenekê rûhiyetî wê werênê ser ziman. Yanî wê di wê temenê de wê hinekî ji têngîma gîyanê cihê wê di wê rengekê de wê werênê ser ziman.

Minaq wê dema ku wê augustinius wê miajre hebûnê bi têngîna wê ya hiyararşiyî re wê werênê ser ziman wê di awayekê têrî de wê ji xwûdê bi wê têrbûnê hanîna li ser ziman re û wê di dewama wê de wê heta hebûnên sehî wê ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Hebûnên sehî wê çi bin? Ew jî wê hebûnên ku wê li ser wê temenê wê bi têngîna û

rêyên xwe sehî ku ew bi wê di hijin rêyên derkkirinê. Di nava hizrên ibni sina de wê tégînên ku wê taqabûlî wê bikê wê di awayekê de wê tégîna 'sîyane zanîne a ku mirov gihiştîyê' re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê rewşên aqil wê li ser temenekê bi şewayekê di dîmenê aqilê bûjenî de wê ku wê li ser temenê derkkirinê re wê were fahmkirinê re wê werênê ser ziman.

Ev aliyê aqili ku wê li ser wê bisekinê wê di dewama wê de wê pêwîst bê ku mirov wê hinekî li ser wê bisekinê wê di derbarê rengê hizirkirina demê û ast û pîvane wê de wê tégîn û tégihîştinekê wê karibê bide me. Ibni şina wê li ser kevneşopîya meşşayî' wê bihizirê û wê weke ku wê werênê ser ziman. Lê di awayekê de wê, awayekê aqilî ê dîtbar ku ew dixwezê li ser dînya şenber û dîtbar a derve û xwezayê û hwd re ku ew bi wê dîtbarîya wê re dixwezê bi awayekê û temenekê wê werênê ser ziman wê bi wî re wê were dîtin. Di awayekê de wê bi azmûn û çavdêriyê dînya bûjenî zanînen wê qizinc bikê, wê weke pêvajoyên ku wê zêhn di wan re derbas dibê û xwe digihênê astek li têr. Wê tégîna hiyararşîya hebûnê wê li ser hebûna aqilî re wê bi ast û pîvan û rewşên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê li ser wê re ibni sina wê balê bikişênê li ser rewşa dîtbarîyê û ku wê çawa wê bigihîştinê têrzanînekê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi aqilê wî re wê were dîtin. Her çendî ku wê ibni sina wê di temenekê de wê bahsa piştî ji bedenê derketinê jî wê gîyan wê hebûna xwe bide domandin ku wê bahsa wê bikê li wir wê ya ku wê hebûna xwe bide domandin' wê hem karibê bi tégînek gîyanî jî wê fahmbikê û hem jî wê karibê ji aliyekê din ve jî wê bi tégîna nefsî û ankû rûhiyetê û hwd re ku wê awayê wê yê jîyanbûyî wê weke di temenekê fîzîkî û pêkhatî û hwd de wê bibê wê bi wê re wê, di rengekê de jî wê karibê were fahmkirin. Di wê rengê de wê, mijarek teybet wê di wê temenê de wê xwe li ser rengê şîroveya wî re wê bide dîyarkirin. Ev aliyê ku ew bahsa wê dikê wê li ser temenekê derûnî re ku wê karibê were fahmkirin jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê mijarên ku wê hilde li dest û wan dahûr bikê wê mijarên weke zanebûnê û di wê temenê de wê çawa wê pêvajo wê derbas bibin û wê, çawa wê li ser mirov wê bina xwediyê awayekê bi pêşketina mirov re wê, li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa wê mirov wê bikê wê di dualiyan de wê, salixkirinên xwe wê di wê temenê de wê bikê û wê aliyê pêşî ê weke bi zanebûnê, xwestinê û kirinê re wê werênê ser ziman. Aliyê din ê duyem jî wê li ser xwe xwedîkirinê,

mazinbûn û zêdebûnê re wê, werênê ser ziman. Wê di nava têkiliya wan aliyan de wê bi girêdanên hizrî ku ew dikê re wê di rengê de wê bixwezê ku ew fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyanê de wê ev herdû alî her sê mijarên ku ew di heryekê di wan de wê hebin de wê bi wê re wê, weke xosletna jîyanê ên bi wê ku mirov bijî û jîyane xwe bide domandin re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî Ibni sina wê rêgezên aqilbûnê û ankû zanînê wê di nava wan aliyan ku wê mirov di jîyanê de wê dijî bi wan re wê pêşkevin û wê xwe bidina dîyarkirin. Di awayekê de wê, weke ku mirov wê kifşdikê wê bi wê re wê ew wê aliyê jî wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, di wê ahenge jîyanê ên weke xwestina jîyanê, zêdebûnê û xwedîkirinê û hwd re wê di wê temenê de wê, bi ahenge wan a jîyanî a fîzîkî re wê, mirov wê, di temenekê lê hoyandî a rewşî û hwd re wê bijî. Di wê temenê de wê mijaq wê weke ku ew dema ku ew xwarinê nexwe wê nikaribê jîyane xwe bide domandin. Dema ku ew ji xwe zêdebûnê nekê wê nikaribê xwe bide domandin û ankû ew dema ku ew dijî jî wê bi jîyankirinê re wê hertimî wê mazin bibê re wê li ser wê bisekinê.

Mijare jîyankirînê û mazinbûnê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê dema ku em di dewama wê de wê bi wê re dihizirin wê dikarin wê bi wê re wê kifşbikin ku wê, mijare zanînê wê, pêvajoyê û azmûnên jîyanê re wê ew wê bibê. Ev wê, weke pêvajoyek ku ez dikarim wê bi xwezayî wê ditemenê wê mazinbinê de wê bibin bin. Lê li vir ji w mazinbûnê û ankû gotina mazinbûnê mirov wê çî fahmbikê wê weke aliyekê ku ew jî wê li gorî azmûnên me wê xwediyê rengên xwe yên dîtbar ên jîyanî bi kirinên me ve girêdayî xwediyê fahmkirînê jî bê. Lê di wê temenê de wê mazinbûn wê gotinek ku wê di xwe de wê hinek aliyên wê yên komplika wê hebin. Minaq wê bi aliyê wê yê fîzîkî re wê dema ku em wê hildina li dest wê zindiyek wê çendî ku ew bijî wê ji zaroktiyê heta mazinbûna xwe wê pêvajoyên xwe yên pêşketina bi wê re wê bijî. Wekî din wê bi aliyên din jî wê di dewama wê de wê, weke aliyên ku mirov wê karibê wê bi wê re wê bi aliyê din jî bi hişmendî wê çendî ku mirov wê, bijî wê bi wê re wê bi hişmendiyên ku wê bi me re wê biafirin re wê di temenê têrbûnê a bi hişî re wê ew wê bibê.

Aliyê duyem wê hinekî wê weke aliyekê ku wê li gorî rêgezên dîtbariyê wê bi hişmendiyê wê karibê wê fahmikê bê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li ser wê temenê wê bi pêvajoyên zêhnî re wê hilde li dest Ji gotina pêvajoyên zêhnî wê ya ku wê were fahmkirin wê herkesek wê li gorî xwe û rewşa xwe wê, karibê

wê, cihê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di jîyanê de wê ne tenê wê jîyanek û kesek wê hebê. Wê gelek kes wê hertimî wê werin û herin bi demê re. Ev jî wê bi wê re wê weke pêvajoyên azmûnê bin. Wê dema ku mirov wê, di wê temenê de wê hinekî li ser wê hatin û çûyinê re wê di awayekê de wê, li wê bihizirê wê, weke ku wê ibni sina wê li wê bihizirê wê piştî ku mirov çû wê di awayekê de wê ew jîyankirinên me û azmûnên me wê bi hewirdora ku em di wê de dijîn re wê bi me re wê weke ku wê neçê re wê di dîmenekê fahmkirinê de wê têtînekê jî wê bi me re wê bide çêkiriin. Hizirkirinên li ser mayindabûna pêkhatinê û azmûnê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê di wê warê de wê balê mirov wê di hizirkirinê de wê bikişênê. Wê darêjkên fîzîkî û ankû bûjenî wê di wê rengê de wê di temenê fahmkirinên me yên bi wê re de bin û mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare azmûnê wê, di nava gel de wê hertimî wê li kurdistanê wê bi baweriyê jî wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin ku mirov çî kir, hanî ser ziman, û ankû pêkhanî wê winda nebê. Minaq goitnek bi dengê ku me bi wê derxist re wê bi gotinên weke 'di valahiya fezeyê de wê cih bigirê û wê winda nebê' re wê werênê ser ziman. Ev têtîn wê hertimî wê di mejî de wê di awayekê de wê bê temenê têtînên bi kirinê ku wê bi wê re wê di temenekê aqilekê wê de wê li wê were lê hizirkirin jî.

Di awayekê din de jî wê têtînê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê bi wê fahmbikê a kirinê re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di mijare têtîna ibni sina a zanîne de wê temenekê gnostikî bi rasyonali wê xwe bide dîyarkirin. Ew dema ku wê bahsa derkkirinê wê bikê wê li ser temenekê bi 'razber'kirinê re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov **jî nava hizrên wî** yên di xabatên wî yên weke bi navê 'kitabû's-Şifa' û 'el-Kanun fi't-Tıb' dixwênê bi têtîna ku wê li ser pêvajoyên fahmkirina bûjenî re ku wê bibê û wê bi wê re wê bi wê ghiştina li zêhnê re wê bibê re wê werênê ser ziman. Ibni sina wê weke pêvajoya derkkirinê û ankû rawakirinê wê salix dikê.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê li gorî wê jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê her kes wê bi azmûnên xwe re wê bigihijê zanînen cihê û wê di wê temenê de wê xwediyê xwemaliya xwe ya bi fahmkirin, derkkiirn û têtîgihştinê re bê. Li ser wê temenê de wê dema ku ew li ser têtîna zanîne dihizirê wê, di rengê de wê weke ku wê werênê

ser ziman wê li ser 'sehên hundurîn' û 'sehên derveyî' re wê ew wê di wê temenê de wê salixbikê û wê bi têkiliya wan a bi hevdu re li ser pêvajoyên fahmkirinê ên bi hiş re wê werênê ser ziman.

Ibni sina wê di rengekê de wê, di têngînek ku wê weke ku mirov ji rengê hizirkirinê wî fahmdikê wê têngîna 'darêjkê' a aristo û ankû di rengekê weke ya wê de wê, di awayekê de wê bihizirê. Wê li ser wê rengê hizirkiirînê re jî wê werênê ser ziman ku wê pêvajoya fêrbûnê wê, di asayiya xwe de wê piştî bi zanebûnê û bûna wê re wê aktiv bibê re wê werênê ser ziman. Yanî bi gotinek din wê dikarê wê bi wî û hizrên wî re wê werênê ser ziman ku wê, bandûra dîtbarîyên bûjenî û fîzîkî ên derveyî wê dema ku ew dibin wê bi wê derkkiirna wan re wê aktivbbûnekê di wê derkkirina me de wê bidina çêkirin.

Li ser wê çerçoveyê ibni sina wê li ser rewşek çavdêriyê û bi wê re gihiştina zanînê re wê di temenekê epistemolojiyî de wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî piştî aqil bi rohnî bû wê 'işraq' wê bibê. Di wê temenê de wê weke ku em di felsefeya suhrewerdî de wê têngîna 'işraqê' wê dibînê û bi wê wateya ku ew dihênê ser ziman li ser têngîna rohniyê re wê, di nava rengê hizirkirina ibni sina de jî wê bi temen û çerçoveyek fahmkirinê a epistemolojikî re wê were dîtîn. Li ser wê temenê wê dema ku ew hizirkirinê ew salixdikê wê weke pêvajoyek aktivkirina zêhnê wê werênê ser ziman. Di wê pêvajoya aktivkirinê û ankû bi çalakkbûna wê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê wê werênê li ser ziman. Li ser wê temenê wê hizirkirin wê bi pêvajoyekê re ku wê were bi dest xistin wê di deama wê de wê sehkirin wê wê di temenekê bi demê re wê, derkkirina ku ew bi wê re ew dihêkirin wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku wê sehê wê bi derkkirina zanînê wê şîrovebikê wê li ser du temenan wê weke ku mirov wê karibê ji hizrên wî fahmbikê wê bînenê ser ziman. Yek wê di wê temenê de wê weke ku wê hebûnek dervî wîna mirov ku ew hebê werênê ser ziman. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê, bi zanînê wê weke aktiviteyek û ankû tevgerîyek bi wî bî jî wê li ser wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Ibni sina wê di wê temenê de wê li ser têngîna metafîzîka wî re wê pêwîst bê ku mirov didewama wê de wê çend gotinan wê werênê ser ziman. Her çendî ku wê di awayekê wê di wê rengê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bide dîyarkirin jî lê ew pêvajoya fêrbûnê wê weke ku mirov bi wî re dibînê wê di şewayekê gnostikî ku wê weke ku wê, mezdek wê di rengekê de wê bi rêgez bikê wê rengê hizirkirina wî were dîtîn. Li ser wê temenê wê,

metafîzîk wê bi temenekê rasonali wê çawa wê bê xwestin ku ew were fahmkirin û di pêvajoya şubjekirina tiştê û ji wê şubjeyê gihiştina objeyekê bi salixkirina wê re wê, weke pêvajoyek fahmkiirnê ku ew salixdikê re wê bi rengê hizirkirina wî re wê xwe bi awayekê vekirî wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê, hinek têtînen wî yên ku em dikarin li ser temenekê aqilê bûjenî re wê fahmbikin wê, di pêvajoyên wan ên pêşî ên fahmkirinê de wê bi wê rengê wê, bi aliyê wan ê heyînî û hebûnî re wê fahmbikê. Wê di pêvajoya hizirkirinê ku ew weke pêvajoyek bi wê re 'kûrbûnê' dibînê û ankû weke ast û pîlên aqilî salixdikê re wê, di renekê de wê, werênê ser ziman.

Wê dema ku em hizrên ibni sina werênina ser ziman wê hinek şîrove û rengên ji hizrên wî gihiştina li wan de mirov dikarê bi têtîhiştin û encamên hizirkirinê ên weke li ser yên wî re bi rengê hizirkirina filosofên weke El-heyssem' re werênê ser ziman. El-heyssem wê li ser têtînen dîtînî ên 'optikî' wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew mijare dîtînê bi awayên wê yên cihê ên felsefeyî jî li ser wê temen û çerçoveya fîzîkî re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Ji wê têtîna dîtbariyên cihê ku el-heyssem wê bigihijiyê de wê, encamên wî ne tenê wê weke hizrên wî bimênin li ser wê hemdemiya wî ya bi ibni sina re wê weke encamna ku mirov wê karibê rengê hizirkirina ibni sina jî bi wan fahmbikê û werênê ser ziman jî bê.

El-heyssem wê di pirtûka xwe ya bi navê 'kitab el manazir' de wê, mijare dîtînê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di awayekê de wê encamên ku wê bigihijiyê de wê bi çerçoveyek dîtbarî re wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê el-heyssem wê mijara dîtîn û rewşên weke yên ku mirov wan derkdikê wê di wê temenê de wê çawa wê, bibin û wê, mirov wê bigihijê hebûna rengan wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê pirtûka xwe de wê têtînek teorikî ku wê bi wê re wê li ser wê temenê wê bi rengê weke ji çav derketina rohnîyê û bi hebênê-bûjenê re têtîlibûna wê re wê wê dîtîn bê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê pêvajoyên derkkirinê ên bi hiş wê di wê temenê de wê salixbiikê û wê werênê ser ziman ku wê, dema ku mirov dibînê wê rohni wê pêşî ji çav derkeve, bigihijê bûjenê û li wê vegerihê û wê piştê bi wê re wê, derkkirina wê bibê. Ev rengê salixkirinê wê ne pêvajoyek bi dîtînê lê wê weke pêvajoyek bi hişdîtînê bê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê ku mirov wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, el-heyssem wê dibê ku ew ne di farqê de jî bê wê, mijare girtinên me yên bi azmûnî ên di xêvê de berhevbûna ku

wê çawa wê təkiliyek bi hiş wê, li ser ya dîtina tiştê û hwd re wê bi rengên weke şibandinê û hwd re wê di temen û awayekê morfolojikî de wê bixwezê ku wê bikirpênê.

Ev rengê hizirkirinê wê di aslê xwe de wê weke ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, renekê hizirkirinê ku wê di nava hizrên ibni sina de jî wê di temenê dîtbarîya bi renekê hizirkirinê ku wê taqabûlî têngnek derûnî û ankû nefsi wê bikê û ew dihênê ser ziman jî wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê li ser temenekê şenber wê yê wê pirr zêde wê di wan mijaran de wê li ser temenekê bi hebûnê re wê zêdeyî wê kûrbibê wê Zakariya Razî bê. Dîtinên razî wê di wê temenê de wê balê mirov wê bikişenin ku ew di wê temenê de wê, di awayekê de wê mijare dîtinê wê di temenekê fizîkî de wê hilde li dest û wê di nava hizrên wî de wê hinek dîtinên wî rastarast wê taqabûlî têngnek fizîkî a ku em bi temenê xêvî û təkiliyên tûra bi newrolojiyî wê fahmbikê re ku wê werênê ser ziman wê bikê. Razî wê filosofekê ku wê ji rojhilatê kurdistanê bê û wê, di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê, weke li têngîna xwezayê wergerinê wê bixwezê ku ew di renekê de bikê û wê bixwezê temenekê wê yê fahmkiirînê ê hizirkirinê wê çêbikê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li ser têngînen xwe yên weke bi kimyagerî û hwd re wê, xwediyê renekê aqilî ê razber û çeker jî bê. Di aslê xwe de wê ji aliyê zanîna xwezayî, derûniyê, tendurûstî û fizîkî de wê ji filosofên weke ibni sina re jî wê di awayekê de wê, pêşavaniyê wê bikê. Li ser wê temenê wê têngînek formatikî a dermanî wê li ser salixkirinên rewşan re wê pêşbixê û wê ev têngînen wî ji hevdemên wî ên weke el-kindî û hwd re jî wê bê minaq. Minaq salixkirinên wî yên li ser rewşên weke yên nexweşîya çiçekê û ankû sorikan û hwd ku wê bikê di çawa wê mirov wê bi reaksiyonan wê bi laşê xwe re wê bijî wê di renekê de wê, li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Razî wê, di mijare nexweşiyê wê aliyekê derûnî wê cihê şîrovebikê û aliyên din ên fizîkî û hwd wê weke bi şewayên tendurustî û hwd re wê, di renekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna teorikî a el-heysem bikê wê di çerçoveya têngîna teoriyî a bûjen-rohnî'yê de wê weke ku wê xwediyê çerçoveyek teorikî a fahmbikê. Li ser wê temenê wê di awayekê din de jî wê li ser temenê fizîkî wê mijare təkiliya fizîkî-bûjenî wê di wê temenê de wê bixwezê ku wê fahmbikê. Minaq wê li ser temenê təkiliya nerînê bi stêran re wê, di wê temenê de wê di temenekê kosmolojikî û astronomikî de wê bixwezê ku ew wê salixbikê. Li gorî wî, di dema li

stêrê nerînê de wê heta ku ew nerîna me herê wê û ji wê vegeirihê wê demek derbas bibê. Ew wê demê wê weke dema ku ew di çerçoveya sêkika ji çav çuyina nerînê, gihiştina li stêrê û ji wê vergerina li çav re wê, di pêvajoyek derkkiirî de wê ew wê werênê ser ziman.

Lê her çendî ku wê bahsa wê nerînê ji çav derketinê wê bikê jî wê di renekê de wê weke ku wê di xabate xwe ya ku me navê wê li jor hanî ser ziman de wê, bête ser ziman ku wê rohani ji kutleya stêrê û tîrîtiya wê biafirê û wê, bibê. Li ser wê têtîna wê di nava wê afirînê, derkkiirna wê û her wusa nerîna me ya bi wê di awayekê de wê çawa wê xwediyê kombinyonekê bê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Ev rengê hizirkirina el-heysem wê di renekê de wê, têtîna teoriyî a stêran a mezdek wê di renekê de wê werênê ber bîra me. Mezdek wê di wê temenê de wê stêrê wê weke çavkaniya rohaniyê wê bibînê. Lê wê di renekê de wê, derkkirina wê bi 'pêvajoya dîtîne' re wê werênê ser ziman. Ev pêvajoya dîtîne wê salixkiriinê ku wê werina kirin wê, biqasî ku wê were ser ziman wê di rengê weke ku wê, di nava dîtbariyekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê mijare bi fizîkî a dûr û nêzbûnê wê di wê çerçoveyê de wê ji xwe re wê di temenekê nerînê de wê bikê mijare fahmkirinê û wê li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê têtîna 'stêra bi hiş' û stêra heyî a bûjenî' wê di wê temenê de wê têtînekê wê werênê ser ziman. Ji têtîna stêra bihiş wê ew were qastkiirî ku wê çawa wê stêr wê, dema ku ew hat derkkirin wê dîmenekê wê yê di mejiyê me de wê bi hiş biafirê wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ji ya aliyê din jî wê hebûna stêrê ku wê weke cismekê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ev mijare têtîna 'teoriya bûjenê-rohaniyê ku wê di temenekê de wê di wê rengê de wê li wê were lê hizirkiriin wê di aslê xwe de wê weke çerçoveyek teorikî a bûjenî ku wê maniyên ew teorizekiriya û wê, di awayekê de bi sazûmanî wê hanîna li ser ziman jî bê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Em di nava hizrên ibni sina de jî wê di renekê de wê mijare fahmkirina wê têtîna teorikî ku ew bi wê rengê dihênê ser ziman wê rastî wê were. Di şewayekê de wê wê mijare bûjenê-rohaniyê wê, di wê rengê de wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin. Hebûna rohaniyê wê weke elementekê wê di nava maniyên de wê bi rêgezî wê were lê hizirkirin û wê li ser temenekê bûjenî û ankû maddiyî wê were herêkirin. Di wê temenê de wê rohnî wê weke hebûnekê wi de wê, di wê çerçoveyê de wê were lê hizirkirin. Rohni wê di wê temenê de wê, piştî maniyên wê bi têtîna 'nûrhê' wê di nava

êzdayîyan de wê were dîtin ku wê, were salixkirin weke rohnîya ji yazdanê mazin. Di wê temenê de wê salixkirinên bi rohnîyê re wê were lê hizirkirin.

Di mijare salixkirinên rohnîyê de wê di temenekê dualîteyê de wê weke dagera başî, qancî û rastîtiyê û hwd wê were dîtin. Vajî wê, reşî wê di awayekê de wê weke aliyê vajî wê were salixkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di nava teoriya suhrewerdî de wê di wê demê de wê bi teorizekirina wê bi têngîna *'işraqê'* wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin û wê di dewama wê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev aliyê teorîkî wê di nava hizrên ibni sina de wê bi şîroveyên teorîkî ên gelemper re wê were lê hizirkirin. Lê el-heysem wê weke ku wê, bi têngîna Xwarizmî re wê were dîtin wê bixwezê ku ew cebirê û ankû matematikê re jî ew di mijare hanîna wê ya li ser ziman de wê bikarbênê û wê di wê temenê de wê bigihênê li şêwayekê fahmkirin. Di wê warê de wê şîroveyên wî yên bi matematikî ku wê bikê wê di wê temenê de wê, bale mirov wê bikişênê. Bîqasî ku wê di temenekê denklêmên matematikî û hwd de wê bi navî wê di nava gel de wê, li herêmên rojhilatê kurdistanê û başûr wê werina ser ziman wê bale mirov bikişênê ku wî di wê temenê û rengê de mijar hilda li dest û wê di wê çerçoveyê de xwestiya ku ew li ser temenekê razber ew bigihijê wê fahmkirina wê. Di dewama wê de wê mînaq wê, were dîtin ku wê hizirkirinên li ser dûrahiya heyv û stêran a ji dûnyayê bi nerînê û hwd wê li ser wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ibni sina li herêmên kurdistanê ên weke hemedênê wê, xabatên xwe yên pêşxistinê û pêşveçûna xwe wê bide çêkirin. Ev herêm wê weke herêmên kirmaşan û şehrezor û hwd wê weke navendna kurdistanî ku wê li wan wê deverên weke pirtûkxaneyî jî ên demê ku wê werina dîtin bin. Ev hersê herêm wê weke herêmna ku wê kevneşopîya hizirkirinê û pêşketinê a di wê temenê de ku wê li wan wê rûniştî bin bin. Ber vê yekê wê, di wê çerçoveyê de wê kesên zane ên weke ibni sina û heta ibni rûşd û heta el-kindî û hwd wê xwe li wan herêman wê bikin û wê, di wê çerçoveyê de wê xwe pêşbixin.

Weke din wê mijarên hizirkirinê ên ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê, di wan de wê çawa wê bi kûrbûnê û hwd re wê bê kirin re wê, di renekê de wê weke ku mirov wê karibê kifşbikê wê bi wa re wê were dîtin.

El-heysem wê dema ku mirov wê hizrên wî dihilde li dest wê, ji aliyekê ve wê dibînê ku wê weke ku wê ibni sina re wê were dîtin wê aliyên hizrî

ên dîtbarî wê li ser temenekê rasyonali wê bixwezê ku ew derxê li pêş. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mirov dibînê ku wê weke bi ibni sina re bê, ibni rûşd re bê û ankû zakariya Razî û hwd re bê wê mijarên kûrbûnê ên weke bi matematikê, astronomiyê, tendurustê, cebirê û hwd wê bi gelek mijarên din ên felsefeyî weke mantiqê û hwd re wê were dîtîn ku wê di wan de wê kûr bibin. Wê dema ku mirov li rêzênên pirtûkên zane û filosofên demê demê dinerê wê di wê temenê de wê di wan mijaran de wê, were dîtîn ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Minaq henifê Dinwarî wê weke filosofek din ê wê demê ku wê mijarên matematikê, nebetê, mantiqê û dîrokê wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew li ser temenekê aqilî ê xwezayî ew di wê de kûrbibê. Weki din wê dema ku em hizrên ismailê cizirî û ankû ebûlîzê cizirî u mirov navê wî ne hilde ji xwe wê nebê. Ew wê weke zaneyekê ku wê li ser matematikê, teoriya fîzîkê a sibernetikî û hwd wê xwediyê hinek hizrên bi endazyarenî bê. Wê di wê temenê de wê, di nava hizrên wî de wê, aqilekê çêker wê were dîtîn ku wê li ser wê temenê wê bi wî re wê hebê.

Îsmailê cizirî wê di nava hizrên wî de wê, hinek ji wan xêzkirinên wî yên ku ew ghiştina roja me wê, di derbarê hizrên wî yên bi teoriyî ên fîzîkî û hwd re wê wê agahiyna wê bidina me. Wekî din li herêmên cizira bo wê, di derbarî wî de wê were ser ziman ku wî ji ya ku em dizanin zêdetirî nivîsandiya. Li gorî ku wê were ser ziman û gotin wê, hinek pirtûkên wî yên li ser felsefeyê ku wî nivîsandina û lê neghiştina li roja me wê bahsa wan were kirin. Lê ev agahi wê mihtacê piştrastkirinê bin. Ber ku wê ew pirtûkên ku ew weke wî nivîsandina û heta ku wê ji navaroka wan jî wê bi devkî û gotinê wê gelek agahi wê cih bi cih wê carna wê werina ser ziman jî lê wê, di derbarê wan ên nivîskî de heta wê dema ku min ev di nivîsand jî ti bineterên binivîskî ne ghiştibûbûna ber destê min ku ez bi wan wê piştrastkirinê bikin û werênina ser ziman. Lê li vir ez dixwezim deriyekê li ser wê temenê vekiri bihêlim ku ew piştre ku ew bi deerfetî ku ew karibin werina kifşkiriin.

Li ser mijare mijarên ku wê werina hizirkirinê wê weke ku me hinekî li ser wê temenê wê hanî ser ziman ku ev navendên kurdistanî wê temenekê di wê temenê de wê perwerdekirinê wê biafirênin. Wê mijarên hizirkirinê wê werênina ser ziman. Minaq wê, di dewama wê de wê, weke ku wê were dîtîn wê zaneyên weke ibni miskeveyh wê li ser temenekê manist wê, têngînên peresendinê û hwd wê, weke ku wê bi hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman re wê derxê li **pêş**. Nasîruddîn Tûsî, bi têngîn nava “Ahlâk-ı Naşîri”, El-Kazvini bi têngînên nava “Aca'ib el-Mahlukât”, İbn

Haldun bi tēgînên nava “Kitab el-’İber” û hwd re wê, mijarên di wê temenê de wê li ser temenekê dîrokî, civakî û zanîne re wê bixwezin ku ew werênina ser ziman. Di dewama wê de wê, li ser temenekê wê weke ku wê el-heysem, ibni sina û hwd wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê mijarê wê werênina ser ziman. Lê ev zaneyên ku me navê wan hanî ser ziman wê, xosletekê wan ê hevbeş bi temen û çavkaniyên wan ên bi hizirkirinên wan re wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê, ji wan navendên ku me li jor navê wan hanî ser ziman ku wê berê ji zerdeştî, maniyî û mezdekiyan re wê navend bin wê, li ser wê temenê re wê pêvajoyên fêrbûnê wê bijîn. Her wusa farabî, el-kindî û heta gelek zaneyên din ên weke yên wê demê û demên piştre li ser wê temenê mirov dikarê navê wan bi wê temenê û çavkaniyên ku ew esas dihildin de werênê ser ziman.

Di mijare hizirkirinê de wê ew wê were dîtin ku wê weke aliyekê wê yê giring wê bi salixkirinê re wê xwe bide dîyarkirin. Di nava wan filosofan û hizrên wan de wê, çerçoveyên hizirkirinê ên ku werênina ser ziman wê, çawa wê li ser temenekê rasyonali wê werina ser ziman wê di awayekê de wê, di nava hewldana wê de bin. Minaq weke ku me hinekî li jor navê wî hilda ibni miskeveyh wê, dema ku wê li ser temenê kosmolojikî wê bihizirê wê bi tēgîna ku di gerdûnê de wê ji navendê heta cismî dawî hertimî wê hebûnek kosmikî ku wê, hebê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Heta ku ew wê di wê temenê de wê weke hebûnek li gerdûnê belevbûyî a zindi jî wê binav bikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di aheng û yekitiyê de wê, hebûnê wê biafirênê û wê, werênê ser ziman. Li ser wê yekitiyê re wê piştre afirîn, jîyan, nebet, heywan û hemû tiştên ku wê bibin bi zindiyî û hwd wê, êdî wê ji wê biafirin û wê di dewama wê de wê werin.

Ev **tēgîn** wê berê wê di nava zerwanistan de wê bi tēgînek demî re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê were hanîn li ser ziman. Zerwanistî ew demê bi zerwanî şîrove dikin û wê weke xwûdayî şîrove dikin ku ew hebûn wê di wê temenê de wê hebûn ya ku ew heya wê biafirênê. Li ser wê temenê ev tēgînên wî, di rengekê de wê, êdî wê tişta ku wê bibê û hebê wê bi wê re wê weke ku wê bi wê hebûna heyî re wê were ser ziman wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Minaq wê, dema ku wê spinoza wê, pirsra weke gelo gerdûn xwe xwûde bixwe ya’ ku wê bikê wê di aslê xwe de wêne tēgînek ku wê ji wê ya ku mirov wê bi wê dihizirê bê ew bi wê dihizirê û wê dihênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê weke ku wê ji ya hesan bi ber ya tevlihev ve çûyinê li ser temen û têgînek metafîzîkê re wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew hizrên xwe werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê, mijare têgîne kosmolojikî a maniyî, û dualiteya gîyan û bedenê û wê, di rengê ku wê têgîna bûjen-darêjkê re wê li wê bihizirê re wê di rengê de wê têgînekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê di rengê de wê mijare hebûnê wê, di rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveya têgîna ibni miskeveyh de wê dikarê wê bibêjê ku wê, li ser temenê têgînek hevîrtî a fîzîkî û bûjenî re wê, di wê temenê de wê bi awayên wê yên darêjkî ku ew diafirin û bi wê re afirandin di jîyanê de dibin re wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê têgîna gîyanî a ibni miskeveyh ku mirov wê li wê dinerê wê, di rengê de wê, bi aqil re wê, di temenekê rohnîyê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi têgînek menewî-rohnîyê re wê bixwezê ku ew wê şîrovebîkê û wê werênê ser ziman. Di nava têgîna ibni miskeveyh de wê, mijare gîyan û bedenê wê di rengê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê hebê û wê, di wê çerçoveyê de wê, gîyanê wê di awayekê ontolojikî de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyekê wî yê ku wî nikarîya zêde vebêjê jî wê, li ser wê temenê têgîna kosmolojikî ku wê çawa wê, ew wê, bi wê re wê bi kûrbûnê wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare têkiliya gîyan û aqil de wê, weke ku wê mezdekî wê, bi têkiliya nava aqil û gîyanê de ku ew rohni dibê wê, di rengê de wê weke têgînekê wê ew wê hilde li dest. Lê mezdekê wê gîyanê wê bi aliyekê ve wê bi aqil û ji aliyê din ve wê, bedenê wê wê weke awayekê darêjkî jî wê şîrovebikin. Di wê temenê de wê, hebûna bedenê ku wê, li gorî her bedenê ku wê cihê bibê ku ew bi zindîyan weke bi mirov û ne mirovan re wê, li ser wê temenê re wê, bixwezî ku wê fahmbikin ku wê çî wê cihêbûna bedenê û afirîna wê dide çêkirin wê bixwezî ku ew wê fahmbikin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ev têgînên bi têkiliya gîyan û bedenê re wê di rengê de wê, dema ku mirov wê dihilde li dest wê, dibînê ku wê piştre jî wê werina ser ziman. Hizrên ibni sina ên li ser gîyan û bedenê wê di aslê xwe de wê ji wê têgînê wê zêde nedûr bin. Di wê temenê de wê, dema ku mirov wê têgîna gîyanê a ku wê ibni sina wê bikê mijare fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê bi temenekê fahmkirinê wê hilde li dest. Di mijare gîyanê de wê, wê hinek

dîmenên din ên ku wê bi wê re wê rengê fahmkirinên bi wê re wê bidina dîyarkirin bi têtikiliyên bi hevdu re wê hebin. Minaq wê, têtikiliya gîyan û bedenê ku mirov wê, werênê ser ziman wê, di dewama wê de wê pêvajoya hebûna aqil û bedenê ew di awayekê de wê were dîtin ku wê bê xwestin ku ew were fahmkirin. Di wê temenê de wê, mijare gîyanê wê li ser hebûnek zindiyî wê fahmkirina wê û bi wê re wê fahmkirina wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Minaq wê, dema ku wê bahsa 'ji bedenê derketina gîyanê û bi wê re mirina laş' wê were kiriin wê li ser wê temenê wê mijare têtikiliya gîyan û jîyanê bi dîmenên di zikhev de wê bi wan re wê were lê hizirkirin. Gîyan ku ew were wateya jîyanê, jîyan ku ew were wateya ku ew dihê li laş û hwd wê, di wê temenê de wê di ahengekê de wê weke aliyekê ku wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Hebûna aqil wê ne bi aliyê gîyanê ve û ne jî bi aliyê jîyanê ve wê weke hebûnek ku ew ne mirinê û ne jî jîyanê bi hebûn û nebûna wê re dide dîyarkirin wê were dîtin. Li ser wê temenê wê di wê rengê de wê gîyan û beden wê bi wê têtikiliya bi hev re wê were nîşandin. Wê demê wê demê wê gîyan û jîyanê wê çawa wê ji hev wê bi dîalîteyekê wê were fahmkirin û ankû wê bê fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê li wê were lê hizirkirin. Gîyan ku ew dijî wê temenê hemû tiştê bi hebûnê dijî re wê, di wê temenê de wê biafirênê. Wê hebûna laş û ankû bedenî ku ew xwe bide domandin û di dewama wê de wê, dewrûdayimiya wê jî wê di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di renegekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê mijare gîyanê û bedenê wê di awayekê de wê, dema ku wê were hildan li dest wê, bi zêdeyî wê ji wê aliyê ve wê newê dîtin ku wê were hildan li dest. Hinek gotinê ibni sina û ibni Miskeveyh wê werina wê wateyê ku ew di wê temenê de wê dihildina li dest. Lê ibni miskeveyh wê bi gîyane nemir wê bawer bikê û wê di wê temenê de wê di renegekê de wê çawa wê li ser wê temenê têtigîna nemiriyê re wê ew wê werênê ser ziman wê weke aliyekê din ê li pêşîya têtigîna wî ku wê xwe bide dîyarkirin bê.

Wei din wê mijare gîyanê wê dema ku wê maniyî û mezdekî wê hildina li dest wê li ser temen û awayekê ku wê bi wê dualîteya hebûna gîyan û bedenê wê werênina ser ziman û wê piştî hanîna li ser ziman pêvajoyên wan ên bûyinê re wê, di renegekê de wê, piştî wê gîyanê wê weke bi têtigînek rohnîyî wê şîroovebikin û wê ew wê di wê temenê de wê weke bi têtigîna 'her tişt li aslê xwe di vegeirhê' re wê werênina ser ziman wê,

çûyina wê rohnîya bi wê gîyan û jîyan heya li çavkaniya rohnîyê re wê werênina ser ziman

Di aslê xwe de wê mijare 'mirina gîyanê' wê ji aliyekê ve jî wê di rengekê de wê weke pênek ku wê mirov dibînê ku wê, hinek aliyên civakî wê di nava civakê de wê li wê were lê hizirkirin li kurdistanê. Wê hinekî jî wê çavkaniya wan maniyî, mezdekî û berî wan zerdeştî bixwe bin. Ew jî wê di wê temenê de wê di nava təkiliya bi şîroveyan bi başî û nebaşîyê re de ku wê werina kirin re wê, ew wê, werênina ser ziman. Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê çendî ku wê weke ku wê bi temenekê sermedî ku wê bi wê tişt wê weke ji xwe wê hebê wê bê hanîn li ser ziman wê bi temenê wê yê hebûnî û hwd re wê, pêvajoyên destpêkê û hwd wê bi wê re wê di ahengekê de wê di hundurê wê de wê li lê werina li lê hizirkirin.

Ev rengên hizirkirinê ên li gerdûnê wê di temenekê kosmolojîkî de wê weke aliyekê têtînanî ku wê di temenê hizirkirinê baweriyên kurdistanî û mmezopotamîkî ên berî islamê de ku wê hebin bin. Lê di aslê xwe de wê mijare gîyan û bedenê wê ku mirov ji kijan aliyê ve wê hilde li dest wê weke mijare zêde kevn, demdirêj bi dîroka mirov wê gîrêdayî wê were hanîn li ser ziman. Weki din wê dema ku wê mirov wê dibînê di nava têtîna gîyan û bedenê de wê li ser temenekê dualiteyî de wê li ser temenê du rêgezên ku ew bi wan dihê fahmkirin wê were ser ziman bê. Yek wê, rêgeza dijberîyê bê ku wê weke 'reş û sipî', 'sar û germ', 'hindik û gelek', 'zindî û ne zindî' û hwd re wê, karibê wê werênê ser ziman. Li ser wê têtînanê wê, di hev de wê, weke ku wê bijîn wê were hanîn li ser ziman Minaq wê, beden wê bi gîyanê wê xwediyê jîyanê bê. Ew bi serê xwe wê ne bi jîyanê wê û nejî. Li ser wê temenê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Aliyê din jî wê di nava dualiteya bi hev re jîyankirinê bê. Ew jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê were ser ziman bê.

Li ser mijare salixkirinê bi wê rengê rêgezî û têtînanê wê re wê, di awayekê de wê, di nava fahmkirinê de wê, bê temenê têtînanê din jî. Minaq wê dema ku wê tiştê wê nejî jî wê karibê ji wê bê gihîştin li têtînanê û ankû hebûnek gîyanî? Di wê temenê de wê, li gorî wê rêgezê wê pêwîstiya ku ew aliyek bi jîyanê wê hebê.

Ev têtînanê ku wê di dewama wê de wê mijare gîyanê wê werênina ser ziman wê bi wê re wê, li ser wê temenê wê were li lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê hinek hizrên ku wê di serdema navîn de wê bi wê rengê wê werin û pêşkevin wê di wê temenê de bê. Wê dema ku wê hebûnek bi

gîyan bê wê bedenê wê jî wê hebê û ew wê bi wê re wê bijî. Di wê temenê de wê, hizirkirinên spinoza ên gerdûn weke xwûdê û hwd jî wê di mantiqê de wê di awayekê kirdeyî de wê ev têgîn jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê hebê.

Hegel wê li ser têgîna gîyanê re wê, bi têgînên weke 'tîn' û ankû 'xwestekê' û hwd re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di gîyanê de temen û mêyla kirinê û çalakiyê û xwestekê û hwd wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di serdemên navîn de wê aliyekê ku wê ji wê re wê bê temen wê têgîna 'wînê' bê. Di wê çerçoveyê de wê mijare wînê wê bi gîyanê re wê, li ser wê temenê wê bi awayekê wê li wê were lê hizirkirin. Lê wê çavkaniya wê hizirkirina bi jîyanê re jî wê di rengekê ku wê di çî awayê de wê were şîrovekirin wê hiş, aqil û zanîn wê werina pênasekirin bin.

Di wê temenê de wê dema ku wê were ser ziman wê di demên serdema navîn de wê di nava felsefeya wê de wê, weke ku wê bi hesanî wê were fahmkirin wê gîyan wê weke mijarek û çavkaniyek hizirkirin a wê biafirênê bê. Di wê temenê de wê çawa wê gîyan wê hebê û ew çawa wê karibê bijî û jîyane xwe wê bide domandin wê, di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê mirov dibînê ku wê, maniyî wê çavkaniya wê, rohnîyê bibînin û wê jî wê weke ji rohnîyê bûyi wê bînina ser ziman. Wê di dewama wê de wê beden wê dema ku ew bû wê, di wê temenê de wê bi her çar elementên dunyayî wê bibê û wê, di wê de wê, beden bibê lê wê ne xwediyê gîyanê û jîyanê bê.

Li ser wê temenê wê gîyan wê weke çalakvanê bedenê wê were dîtin û wê di wê temenê de wê weke ya ku wê dikê tevgerê wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, rewşên gîyanî wê bi wê re wê bijî. Minaq rewşên weke 'nexweşîyên gîyanî' ku wê di wê demê de û di demên piştre de wê werina ser ziman wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê derûnî re wê hin bi hin wê, werê ser ziman. Platon di *dialoga timaios* de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku 'mirovek bi xamgîn û ankû keder bê, di wê rewşê de dest bi tahmkirina zewkê bikê, û wê, kedere xwe dênê aliyekê, weke hewldanak bêwaxt ku ew bide nîşandin, di wê rewşê de ku wê, ti tiştê ne rast û ne bibînî û ne deng bikê wê, hingî wê weke dînekê were dîtin' re wê werênê ser ziman. Ev rewş û rengê salixkirina platon wê di temenekê derûnî de wê têgînekê bide me.

Di dewama wê de wê, dema ku mirov wê bahsa gîyanê bikê wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din jî wê hizirkirin û tefkirkirina wê ya bi zanîn û aqil re bê. Di wê warê de zerdeştî di dema xwe de û piştî wê bi

zêdeyî wê li wê mijarê bisekin. Di encama wê de wê bigihijina wê encamê ku mirov piştî ku mir wê, herê dûnya din wê bi bîrkinên bi aqilê sîyanî wê bi xwe re wê êdî wê bikê. Ev wê, di demên felsefeyî de wê weke ku em di nava danûstandên platon de wê bi 'danûstandina menon' wê bahsa daketina gîyanê û li wir fêrbûn û gihiştina zanîna mazin wê di wê temenê de wê bahsa wê bê kirin. Ev têgîn wê, weke têgînek ku wê platon wê li ser wê temenê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, 'ji xwe wê zanîn di gîyane me de wê hebin û wê li bendê kifşkirina wan bin.'

Em disa werina li ser mijare mirina gîyanê. Wê di wê temenê de wê, weke ku mirov wê dibîne wê li ser temenê ji bedenê derketina wê re wê, weke ku wê êdî wê bi serê xwe bê û wê têkiliya wê ji bedenê wê qût bibê re wê êdî ew wê bibê. Wê bi wê re wê, tenê wê di axireta xwe de wê bijî û wê, tenê li wir wê, bibê.

Li vir wê, têgînek din wê dikarê wê weke ku wê di nava waazên maniyên de wê werê ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê jî mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê ku wê mijare gîyanê wê weke ku wê, gîyan ku ew bi xwestekên bedenî dijîn wê heta ku ew ne keve bedenê û wan xwestekan cardin neji wê newê li xwe. Di wê temenê de wê, ev cûreyîn gîyanî wê weke di regekê nebaş de jî wê were ser ziman. Lê maniyî wê, gîyanê wê di her halûkarê de wê, bi başî bixwezin wê şîrovebikin û wê di wê temenê de wê, di nava wan de wê, di nava hizrên wan de wê temenê têgînên weke 'ew xûy û qarakterê wê xirab a' û hwd re wê, newênina ser ziman. Li gorî wan wê, tiştên ku ew bi başî û nebaşî wê karibê bi wê rengê wê şîrovebikê wê, di wê temenê de wê, di regekê de wê weke li ser pêvajoyên fêrbûnê re wê, şîrovebikin wê dîmenekê fahmkirinê û rengê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê di demên piştê ên islamê de jî li wê binerê wê regekê fahmkirinê ku wê di bin rengê wê bandûra wê awayê vegotinê ê gîyanî de ku wê were ser ziman wê bi wê re wê kifşbikê. Wê di wê temenê de wê, gîyan wê weke girêdayî xwûdayî xwe ku wê weke ku wê maniyî wê, bîna ser ziman gîyan ji rohnîyê re û wê li wê vegehîyê ku wê werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê werênina ser ziman.

Piştî mirinê wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê hinek şîroveyên ku wê bi gîyanî wê di nava civakê de wê werina ser ziman emê pêşî wan werênina ser ziman û piştê herina li ser şewayên salixkirinên

ku wê, piştire wê ji aliyê têtînan zane û filosofan ve wê werê kirin. Di nava civakê de wê, di wê temenê de wê weke ku wê di nava mezdekî û berî wan maniyan de jî wê were ser ziman wê li ser temenekê ku wê piştî gîyan ji bedenê cihê bû wê ti têtîliya wê bi bedenê re wê nemênê û wê beden wê ji holê wê herê. Lê piştî wê li axiretê wê gîyan bijî û wê bi wê re wê li gorî wê hebûna xwe wê demê û wê derê wê bigihijê bedenek xwe ya ku ew li wê diafirê û ew di wê de weke wê bijî bê. Ber vê yekê wê piştî mirinê bûyina jîyanê bi gîyanê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. islam û filosofên wê yên ku wê piştire wê werin ew jî wê di rengekê de wê bi têtîna piştî mirinê li axiretê jîyanê wê di wê rengê de wê bi awayekê wê bi gîyankirinê û gihiştina bedenê xwe yê axiretî re wê, werênin ser ziman. Di dema islamê de wê filosofên weke ibni keyyim ku wê ji bavê teymiye wê, fêran bigirin wê li ser gîyanê û bi sermednebûna wê bisekinê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî wî gîyane ku ew berî ku ew bikeve bedenê her tiştê zanê, tefkir dikê û piştî ku ew ket bedenê jibîrdikê wê ev zêde ne bi derfet bê' re wê werênê ser ziman. Li vir wê ji aliyekê ve wê ew wê lêpirsînê bikê ku ew gîyan berî bedenê hebûya û ankû nebûya. Ku ew berî ketina bedenê hebê ew çawa dibê ku ew piştî ket bedenê tiştêkê ji wê ya berî wê bi bîrnakê. Di nava dualiteya baûşî û nebaşîyî de wê dema ku wê bahsa gîyanê wê were kirin wê hertimî wê aliyê bedenî wê, temenê wê biafirênê. Li vir wê, dema ku wê bahsa gîyanê wê were kirin wê minaq wê ibni keyyim wê, di awayekê de wê li wer temenekê tasawûfî wê mijarê wê werênê li ser fahmkirin û dîtina bi dil. Wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman û wê şeroveyên xwe wê bi gîyanî wê li ser temenekê nefsi û ankû ku wê taqabûlî têtîn derûniyê wê bikê wê karibê bi wê re wê werênê li ser **ziman**. *Bedenê axiretî* maniyî wê, weke têtîne ku w ji rohiyê û qatkên wê dibê wê di rengekê de wê şrovebikin û wê xwediyê şewayê xwe aqil û bi hişbûnê ku wê li lê şiyaribê bê.

Di nava maniyan de wê, têtîna başîyê wê weke têtînek serdest wê were ser ziman û wê di wê temenê de wê dema ku wê bi gîyanê re wê, were ser ziman wê, bi li rastiya xwe vejerina wê re êdî wê, gîyan wê weke tevli wê çavkaniya xwe bibê û wê êdî wê bi wê bibê yek. Ev wê weke şewayekê ji wê ji xwe çûyin û ji holê çûyina wê were hanîn li ser ziman. Mijare gîyanê ku em dibînin wê, di nava hizrên filosofên weke ibni sina de wê li ser wê temenê wê ji têtînek zanînî re ku wê karibê bi xosletên aqilê derûnî re wê fahmbikê re wê were dîtî ku ew wê werênê ser ziman bê.

• Di serdema navîn de mijare zanîna bi gûmankirinê û têngîna determinismê

Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê hinekê li wê bihizirê wê dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman û wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê, mijare aqilê gûmankirinê wê bi aqilê heyî ê dihê meşandin re wê were hizirkirin û dîtîn. Di nava felsefeyê û baweriyê de wê dema ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê gûman û negûman û hwd wê li ser temenekê bi rêgeza dijberîyên hev re wê xwediye temenekê fahmkirinê bê û wê bi wê re wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin.

Mijare zanîne û bi wê hanîna ser ziman a tiştê wê hertimî wê weke mijare ku wê li ser wê were sekin in bê. Mînaq wê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê bi çerçoveya têngîna gûmanî wê dikarê wê fahmbikê ku wê, dema ku wê, were lê hizirkirin ku wê, mirov bi aqilê nikaribê bigihijê zanîna hemû tiştî wê di aslê xwe de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Li vir wê gûmana bo fahmkirinê ku wê xwe bide dîyarkirin wê ji aliyekê ve wê li ser temenê ast û pîvane aqilî ku mirov wê bi wê çawa wê kaeribê wê fahmbikê re wê xwe bide diyarkirin.

Di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê mijare fahmkirinê wê bi wê re wê hertimî wê were lê hizirkirin ku wê çawa û çiqasî mirov wê kaeribê bi wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, ev wê di temenekê lêpîrsînî de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aliyekê din jî ê wê kêmfahmkirinê û ankû ne gihiştina asta fahmkirina mirov li wê asta pêwîst wê, weke bi 'kêmzanîne' re wê di renekê de wê weke bi morfolojikî wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, mirov wê di pêvajoyek fêrbûnê û gihiştina zanîne de wê hertimî wê derbas bibê. Di wê wê pêvajoyê de wê çawa wê pêşkeve û wê xwediye renekê çawa ê pêşketinê bi aqilê xwe bê wê bi wê re wê were dîtîn. Mirov wê, di wê asta xwe de wê bi aqilê xwe were dîtîn û wê lê were lê hizirkirin.

Di têngînek augustinus a ku ew di pirtûka xwe ya 'welêt' de wê werênê ser ziman wê di wê rengê de bê ku mirov wê bi demê re wê zanîna xwe mazintir bikê û wê bi wê re wê bigihijê astên astbilindtir ên bi fahmkirinê. Di dewama wê de wê ibni sina, suhrewerdî û hwd wê, dema ku wê di temenekê hîyararşiyî a zanîn û fahmkirinê de wê li lê bihizirin û

wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku mirov wê dibînê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Suhrewerdî wê di pêvajoya hizirkirinê de wê, ew wê werênê ser ziman ku wê aqilê astbilind ku ew bahsa wê dikê wê weke aqilê ku wê, asta bilind û pêşîya hemû nepeniyên li ber zanîn ame vekirîya wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê pêvajoyên gihiştina wê aqilê astbilind wê bi wê re wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Wê têngîna hiyararşîya fahmkirinê ku ew di temenekê ontolojikî de wê bi wê rengê li wê dihizirê û wê, di xwezê wê werênê ser ziman wê hinekî jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê mijare fahmkirinê wê weke ku mirov wê fahmdikê wê di wê temenê de wê derkeve hemberî mirov ku wê, asta zanînê wê asta fahmkirina û lê têngiştina me jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê weke gotinên bi hesanî ku wê di nava xalkê de jî wê werina ser ziman ên weke 'bo ku mirov bigihîjê fahmkirina mazin aqilê xwe mazin bikê' wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê werênina ser ziman. Ev wê temenê fahmkirinê wê li ser wê temenê ontolojikî û hebûnê wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, pîvane fahmkirina wê çendî ku wê zanîna me pêşket û zêde bû wê bi wê re wê ew jî wê bi wê re wê zêde bibê û wê mazin bê. Ev wê di wê temenê de wê ne dûrî renekê hizirkirinê ê bi felsefeyî ê weke bi aqilmeşandinê û hwd re ku mirov wê karibê wê xwe bigihênê li wê jî bê.

Aliyekê din jî wê di wê temenê de wê bi têngîna aqilê wahiyî û hwd re ku wê were dîtin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê aqilê de wê, bahsa pêvajoyên fahmkirinê, hiyararşîya wê, û ankû rewşên weke yên aqilmeşandinê û hwd wê zêde newê kirin, çendî ku wê ev wê weke şewayna bi wê rengê wê weke di dîmenekê de wê ji wan wê sûd were girtin jî bin.

Di mijare wê rengê hizirkirinê de wê weke 'bi carekê hatina wê' re wê were dîtin û şîrovekirin. Ev wê di wê temenê de wê di morfolojiya wê ya wê ya fahmkirinê de wê weke bi carekê li hiş bide, bi carekê were aqilê mirov û hwd re jî wê di awayekê de wê weke ku wê were fahmkirin û wê bi wê re wê, were li ser ziman. Minaq wê di wê warê de wê têngînek gazalî ku mirov wê kaeribê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê hebê. Lê ew pêşî li wê dihizirê ku mirov di aqilê xwe de xwediyê

berheviyek bi fahmkirinê bê. Ew wê weke temenekê wê yê fahmkirinê wê şîrove dikê û wê dihênê ser ziman. Li gorî gazalî rastîti û zelalîya wê ne dîyar ti zanîn wê ne gihijê wê asta zanînê. Li ser wê temenê wê bi têtînek gûmanî wê li zanînê û ankû aqil wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ya ku wê zelali û safitiyê bi rastîni bide çêkirin jî wê heta ku ji aqilê wahiye daketinek li lê bibê. Ew wê weke bi gotina 'heta nûrhek dakeve li lê êdî wê zelal û rastîtîniya wê bibê' re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijare aqilê aqilmeşandinê wê di renekê de wê, bixwezê ku wê bi wê gotinê re gazalî wê li şûn ya wahiye bide hiştin. Wê di wê temenê de wê, di wê de gihiştina rastiyê wê bixwezê ku ew bi wê re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê ew bi têtînek hiyararşiyî û ankû pêwîstîniê wê werênê ser ziman. Minaq wê, bahsa mijare ku wê cerb û azmûn ku wê piştî sedem û encamê wê werê re wê ew wê, di wê temenê de wê têtîni pêwîstîniê wê bi wê re wê bixwezê ku wê bikirpênê. Lê li vir wî piştrastkirina wê bi zanîni û mantiqî wê weke ne bi derfet bê wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê têtîni 'sedemê' jî û ya 'encamê' jî wê li wê bihizirê û wê çendî ku wê weke li pay hevdu wê weke ku wê werin ew wê di wê temenê de wê weke bixwezê di çerçoveya rewşek ne dîyar de wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ya ku mirov wê weke encamê ji sedemekê girt wê, di aslê xwe de wê bo tiştêkê din ew encam wê karibê bibê sedem jî. Di wê temenê de wê demê wê di wê rengê de wê, mijare wê, rengê aqilî ê bi wê re wê di li gorî hinek rêgezên dîtbarîya zanîni wê, di wê temenê de wê karibê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê, di dîmenê din de jî wê mijare aqilê şubje û objeyî ku wê çawa wê di zikhev de wê derbas bibê û wê di wê temenê û rewşê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe wê, dema ku mirov wê li ser encama sedemekê re wê li wê hizirî wê ew encam wê dema ku wê ji tiştêkê din re wê bê sedem wê di wê rewşê de wê, ya ku mirov wê di serî de wê karibê wê weke dîmenekê din ê fahmkirinê wê werênê ser ziman wê ew bê ku wê, aqiliyek din a bi hizirkirinê a bi serê xwe wê weke ku ew diafirî wê bi wê re wê were kifşkirin û wê bi têtîli û bendên li navê danîni re wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmibikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê ya ku wê bi wê têngîna wê girêdanê re wê di nava wê têtikiliya sedem û encamê de wê di pêvajoyên wê yên pêşî û yên piştre wê karibê were fahmkirin wê, bendek têtikiliyê a hem morfolojikî a bi şîbînê, derhanînê û hwd a ji wê bê û hem jî wê bi epistemolojikî û hwd a ku wê weke têngînek ku wê bi wê re wê fahmbikê bê. Gazalî dixwezê ku ew dervî wê gîrêdan û bendê cihê û cihê li wan bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, sedemek û encamek ku ew bû wê, ew wê çendî ku wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ji hev wê bibin û wê têtikiliyek wan wê di wê temenê de wê hebê jî lê wê di aslê xwe de wê, herdû aliyan wê bi serê xwe wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê. Ev rengê hizirkirinê wê karibê di rengê hizirkirinên gazalî û hwd wê dervî ya ku ew li wê dihizirê û tefkir dikê wê karibê rengna din ên hizirkirinê ku ew hîc tefkirkirî û weke rast jî nebînê wê karibê bi hizrên wî re wê derxê li holê bê. Li ser wê temenê wê tenê di temenekê bi hizirkirinê de wê, dîmenekê aloz wê di hizirkiriinê de wê hingî wê bi wê nebûna wê bendê gîrêdanînî û hwd re ku wê baifirê wê di mejî de wê bibê.

Di mijare hizirkirinê de wê gazalî divê ku ew jî wê pêşnebînê û li wê ne hizirê lê wê di dîmenekê de wê, rengê hizirkirinê ku wê di wê temenê de wê her femonen ên bi serê xwe hena û wê, di wê temenê de wê werina fahmkirin wê di wê temenê de wê weke têngîneka ku em bi hizra wî fahmbikin. Di felsefeya gazalî de wê ya kêma mayî wê di wê temenê de wê di temenekê pêwîstî de fahmkirina bend û girêdanên nava hev a ku ew di wê temenê de ew dibin û ankû wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi têngîna klîşe wê werê hanîn li ser ziman wê bi çerçoveya têngîna sedem û encamê re ku wê, ew êdî were fahmkirin. Bi rewşek weke ya bêbendbûnê û ankû bêgirêdanîyê wê bikê ku ew wê fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê aliyekê din ê têngîna wê bi felsefeya wî re wê xwe bide dîyarkirin. Tenê bi têngîna dîyarkirina xwûdayî û hwd re wê, hewldana wê, salixkirinê wê, nebê rengê salixkirinê ê vegotinbar. Nebûna bendên nava sedem û encamê wê bi xwazeyî wê di mejiyî wî de wê bihizirkirin ku wê cerb û azmûnê jî wê ji wê cihê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê dervî wê têngîna êdî wê ji tiştêkê bûna wê azmûnê û ankû cerkkirina li ser tiştêkê re wê, bihizirê.

Ew wê rewşa weke ya 'sedem û encamê' wê weke rewşek di fêrbûnê de a ku mirov li wê alimîya û bi wê alimînê wê dihênê ser ziman wê dihênê ser ziman. Ji aliyekê ve wê, dema ku wê werênê ser ziman wê

hemû rewşên bûyarî ên bi têkiliya sedem û encamê re wê hanîna ser ziman û ankû bi têgîne pêwîstîni a cewherî re wê hanîna li ser ziman, li şûna wê bi têgîna 'bi wîna xwûdê re wê hanîna li ser ziman' re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aliyê ku wê, weke temenekê û ankû cewherekê pêwîstîni gazalî wê reddikê wê li şûna wê ku ew di farqê de bê wê, beden û girêdanek din bi heman rengê a pêwîstîni wê di dîmenekê de wê, weke li şûnê bi gotina 'wîna xwûdê' re wê weke ku li şûnê bi cihkirina wê bikê. Ya ku ew wê weke 'bêpêwîstînitîyê' wê dixwezê wê di wê temenê de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê rewşek pêwîstîni ku wê karibê ji wê têbigihê wê weke têgînekê ku em wê fahmbikin bê.

Gazalî di şewayekê de wê weke ku wê çendî li dijî felsefeyî wê weke ku wê bisekinê jî lê di awayekê din de jî wê li ser temenê şîroveyên wê yên li ser mijarên felsefeyê û şîroveyên wê yên bi rexneyî û hwd wî digihênê dîmenekê felsefeyî. Di wê temenê de wê, ev wê di rengê de wê bi hizirkirina wî re wê bi awayekê de zelalî wê xwe bide dîyarkirin. Ber vê yekê gotina 'felsefeya gazalî' wê hinekî wê li ser wê temenê wê di rengê de wê xwe bi hizirkirina wî re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi felsefeyî wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Lê gazalî wî di rengê de wê, çavkaniyên ku ew wan rexnedikê û li gorî xwe li ser wan re ya rast dihênê ser ziman wê di serî de wê dikarê ji du aliyan ve wê beş bikê û wê werênê ser ziman. Yek wê dîroka xate hizirkirin û felsefeya wê ya herêmê ku wê ji mîtra, zerdeşt, manî, mezdek û hwd wê xwe bide domandin û heta wê demê wê were wê li ser wê temenê wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê li ser têgînên felsefeyî ên girêkî û hwd re wê karibê wê pênasebikê.

Gazalî wê weke ku em bi ibni sina re jî wê dibînin wê mijare aqilê derûnî wê di rengê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê, li ser wê bisekinê. Wê di wê çerçoveyê de wê hinek gotinên weke 'xwestekê', 'ezîtîyê', 'dil' û 'gîyanê' û hwd wê li ser wê temenê wê bixwezê ku ew di wan de kûrbibê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, felsefeya serdema navîn her çendî ku wê bi gotina 'dîlgirtina felsefeyê' û ankû kêmkirina felsefeyê û hwd re wê were ser ziman jî lê di aslê xwe de wê di dîmenekê têtîtiya bi zanîni re wê mijarên weke yên bi derûniyê û hwd re ku wê li ser zanîni re wê bi wan kûrbûnê re ku wê werina kirin re wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê bibê. Li ser wê temenê wê minaq li ser mijare gîyanê û kûrbûna bi wê re wê di dîmenekê bi dil û zanîni re wê, hewl were dayin ku wê were fahmkirin. Di

çerçoveya zanîna gîyanî de wê, dil û zanîn û ankû aqil wê weke du xat û ankû ekolên fahmkirinê ku wê ew bi wan re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin bê. Têgihîştinên weke 'tasawûfê' û hwd wê pêşketina wan wê li ser temenê bi dil û fahmkirina bi dil û hwd re wê di wê temenê de wê karibê taqabûlî aliyên bi zanîna dil û ankû zanyarîya hêstiyarî û hwd jî wê bikê. Di wê temenê de wê filosofên weke ibni keyyim wê mijare wê rengê hizirkirinê wê li ser lêpîrsînên demên gîyanê û hebûna wê ya bi laş û têkiliya wê ya bi laş û hwd re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Weki din ji aliyê zanîne ve jî wê bi ekolî wê filosofên weke ibni sîna, ibni rûşd û hwd wê, karibê navê wan hilde û werênê ser ziman.

Ibni sina wê di felsefeya xwe ya gîyanî de wê gotina gîyan-nefsê ku wê di rengê de wê bi watelêkirinên xwe re wê werênê ser ziman wê beremberê wê, filosofên weke ibni keyyim wê, dil-nefsê wê, wernina cem hev û wê bi wê re wê li ser temenekê menewî û tasawûfî wê werênê ser ziman.

Li vir wê di wê warê de wê tiştek wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Ew jî wê di wê temenê de wê ew bê ku wê, mijare derûnîyê û nefse ku wê were hanîn li ser ziman wê bi şîroveyek keseyetî û hişmendî û zêhnî re wê ew wê were pêşxistin bê. Di dewama wê de wê, têngîna li xwe bi hişbûnê, li kirinên xwe bi hişbûnê, bi zanebûn gavên xwe avêtinê û hwd wê, rengna hizirkirinê ên ku wê di wê temenê de wê, werina ser ziman bin. Weki din ji aliyê ajoyî, hîssî û ajoyî û hwd ve wê, mirov çî û çawa wê bixwezê ew werina kifşkirin û mirov di farqe wan de bê û di wê de başî û nebaşîyê ji hev cihê bikê re wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev wê, di rengê de wê taqabûlî gotina menewiyetê wê bikê. Li vir ev gotina menewiyetê wê çî dikarê ji wê were fahmkirin û ankû mirov çawa dikarê wê bi rastî wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, ev weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê, karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê ev gotin wê, dema ku wê were ser ziman wê weke gelek rengên zanîne ên ku ew bi wê dihêna ser ziman ên weke derûnîyê, zanîna keseyetîyî a bi hişmendî, rewîst, û hwd wê, hemû rengên hizirkirinê wê di rengê de wê bi wê re wê, werina li wê hizirkirin. Wê weke têngîna aliyê hizrî wê beremberê ya nemenewî û ankû maddî wê biafirênê re wê werê hanîn li ser ziman. Lê di aslê xwe de wê dikarê wê bi wê re wê, di rengê de wê werênê ser ziman ku ev wê, bi zêdeyî wê weke aliyekê wê, çawa wê bi wê re wê, karibê wê kûrbibê jî bê.

Di mijare tégîna menewiyetê de wê, ber vê yekê wê gotina menewiyetê a dema maniyan û ya piştire ku wê were ser ziman wê, di wayekê de wê çendî ku wê bandûrê li rengên fahmkirina hev wê bikin jî lê wê di renekê de wê, dikarê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, li ser wê temenê wê rengên zanînê ên ku ew di wê de dihên hizirkiriin wê hebin. Menewî wê wekî din wê, bi zêdeyî wê bi tégîna ku mirov bi gelemperî wê ji wê fahmbikê wê weke ya ku mirov wê di çerçoveya zanîn û hişmendîya xwe de di jîyane xwe de li ser tégînên weke ol û rewîstê û hwd re wê, çawa wê, bi wê bijî û wê di wê rengê de wê xwediyê wê tégîna wê bê û wê bi wê re wê xwediyê renekê jîyanê ê li gorî wê fahmkirina ku ew rast dibînin a ji wê bê wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, di wê çerçoveya tégîna wê gotinê de wê her zane û filosofên ku ew dihizirin wê bi armancên xwe yê hizirkî ku ew diyar dikin û bi rengên salixkirinên gotinên xwe û li hev hûnandina wan re wê, di awayekê de wê bixwezin ku wê fahmbikin û wê bi rengê ku ew fahmdikin wê werênina ser ziman.

Minaq wê di tégîna hizirkirina ibni keyyim de wê, dema ku wê mijare gîyan û bedenê wê werênê ser ziman de wê, di renekê de wê, bi wê re wê, bènê ser ziman ku wê, gîyan/dil wê xweşikatiya wê, ya baş û nebaş wê ji hev cihê dikê, nasdikê û yê yê ku ew dixwezê wê li ser wê tégîna xweşikatiyê re wê li wan bihizirê û wê bixwezê wê bènê ser ziman û bi wê bijî û ankû weke wê bijî. Li ser wê temenê wê bi şîroveyên 'gihîştina xwûdê wê bi dilê paqij bibê' ku wê werênina ser ziman wê hinekî li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Minaq ibni keyyim wê gotina 'gûnahê' ku wê werênê ser ziman wê, bi tégîna bê sazûmanîya gîyanî û ji tégîna xweşikatiyê dûrketinê û hwd re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew dil li ser wê temenê şîrove dikê wê bi sê awayan wê şîrove bikê. Yek wê li wer temenê wê weke ku wê di nava 'ayatên pîroz' de wê derbas bikê, ya duyem ku wê afrînerê xwe nasnekê û ya sêyem jî wê gîyane ku ew xwe li şehwetê, hêrsê xwe berdê û hwd re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di renekê de wê bahsa wê bikê.

Li ser wê temenê wê aliyekê din ê bi gîyanî wê were nîqaşkirin. Minaq em di nava felsefeya platon de wê dibînin ku wê bi gotina 'pêwîstîyên gîyanî' ku ew bi wan dijî re wê li wê bihizrê. Li gorî wî ew pêwîstî wê rengê afirandinê ên weke bi keseyetîyê û hwd re jî wê li gorî xwe wê bikin ku ew biafirênin. Ber vê yekê wê xwestekên gîyanî û hwd wê, di

wê temenê de wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin wê bê xwestin ku ew were hanîn li ser ziman. Li ser wê temenê wê rengê hizirkirina ibni keyyim wê di wê temenê de bê ku gîyan ji bedenê çiqasî bi serêxwe bibê û li şûna wê, hizirkirin û ankû aqil were kirin wê, wilqasê zêdeyî wê bigihijê aqil re wê werênê ser ziman. Ev wê weke şîroveyek ku wê hebûna gîyanê û aqil wê di renekê de wê, bi hevdû re wê bikê ku wê fahmbikê û wê, di çerçoveyê de wê bikê ku ew li wê bihizirê bê.

Di rewşên weke yên şehwetê û hwd de wê çendê ku wê bi aqilî û hişmendî wê gihiştibê li xwe û wê, li xwe bi wê serwer bibê û wê weke ku wê karibê xwe wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Ev rengê hizirkirinê wê weke ku wê bi têngîna gîyanê û tasawûfê re wê were ser ziman wê di awayekê de wê mijarê wê zêdetirî wê bi aliyê derûnî û ankû nefsî û hwd ve wê, di renekê de wê weke ku wê bigihênê temenekê fahmkirinê ê şîroveyî.

Di mijare têngîna gîyanê a serdema navîn de wê, di wê temenê de wê, çendî ku mirov wê karibê wê ji aliyê felsefeyê û rengên salixkirinên wê, li wê têbigihê jî lê wê di wê temenê de wê, bi awayekê din jî wê li ser temenekê zanînê û nefsî û ankû derûnî jî wê, şîroveyên ku wê bi wê re wê werina pêşxistin wê bi wê re wê werina dîtin. Mijare şîroveyên gîyanî wê di wê temenê de wê ji wê aliyê ve ku em bahsa gotinek weke ya kûrbûnê bikin û wê herêbikin wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê bi berfirehî û cihê şîrovekirinên bi wê re ku wê di wê temenê de wê werina kirin rew wê dikarê wê li ser wê temenê wê herêbikê û wê werênê ser ziman.

Bi hinek gotinên bi hesanî ên ku ew di nava gel de li kurdistanê dihên ser ziman jî wê dikarê di renekê de wê li ser wê temenê têngîna derûnî û ankû nefsî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê bi gotina karina xwe re ku wê were hanîn li ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna derûnî re ku wê karibê fahmbikê wê were hanîn li ser ziman. Gotinên weke bi rengê 'karîna xwe' û hwd ku wê werina ser ziman wê li ser temenekê fahmkirinê, lê têgihîştinê û zanînê û hwd re wê werina ser ziman. Wê bi wê temenê de wê, di mijare kirinek ku ew hat kirin ku ew bi xirabî bû wê, di wê temenê de wê weke ji wê aliyê baş, xweşik û paqij dûrketinê re wê di renekê de wê weke ku wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê di wê rengê û awaye de wê weke aliyekê wê yê dîn ê giring wê dikarê wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Li vir wê dema ku em li ser gîyanê wê bi xwestekên wê re wê li wê bihizirin wê xwestek

wê rengê wê yê ku ew bi wê dixwezê were dîtin jî wê, di temenekê objektîvî de wê karibê bide dîyarkirin.

Li vir wê, di aslê xwe de wê, di encama wê fahmkkirina bi gîyanê re de wê tiştê wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di dewama wê de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, wê bi çerçoveya mijare gotina gîyanê a serdema navîn bê. Wê ji aliyê felsefeyê ve wê fahmkirina wê tenê wê dîmenekê wê yê ku ew bi wê dihê fahmkin wê bide me. Ji aliyên din ve wê, dema ku wê têngîna nefsi û hwd wê bi wê re wê were ser ziman wê di aslê xwe de wê, aliyekê din ê zanînî ku wê bi keseyetiyê û hwd re wê were ser ziman wê bi wê re wê, bi xwe re wê werênê ser ziman. Ya ku wê di pirranîya şîroveyan felsefeyî ên li ser gîyanê de ku wê kêmbimênê di fahmkirinê de û ankû wê herî hindik wê hisiyetê wê bidina mirov wê, li ser wê temenê û awayê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê mijare gîyan-aqil wê di wê temenê de wê di zikhev de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Minaq ibni keyyim wê bi rengê hizirkirina weke 'çendî ku gîyan xwe rewşên bedenî rizgarbikê, li şûna sehan zêdetirî aqil û ankû zanebûnê bicih bikê wê ewçendî wê di mijare ku ew lêkolîn dikê û ankû wê dixwezê wê fahmbikê wê, di wê de wê kûrbibê û wê bigihijê fahmkirina wê ya kûrtir. Li ser wê temenê wê, di rengekê de wê, ji wê têngîna wê du tişt wê di serî de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê were dîtin. Yek wê gîyan û aqilê saf ku wê bi hev re di ahengekê de wê werina li wan hizirkirin. Du wê, beden wê weke astengiyekê li pêşîya wê were dîtin. Li gorî wan wê gîyan wê bê rewşa bihîstinê, dîtinê, û ankû yê weke hazgirtinê wê bi rehetî wê karibê baştirin bigihijê zanînê û wê di dewama wê de wê, zêdetirî wê di rewşek weke xwe bixwe de wê bijî. Di wê rewşê de ku bedenê bi rewşa xwe re wê bi tenê bihêlê wê, hingî wê gîyane ku wê xwe kişandî li inziwaya xwe wê, baştirin wê weke wê bigihijê ya heyî.

Li ser wê temenê wê mijare gîyanê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di awayekê de wê, bi dîmenekê di zikhev de wê hem weke têngînek zanînî a saf wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin û hem jî wê weke hebûnek ontolojikî ku ew di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê di rengekê wê weke ku mirov wê dibînê wê di nava maniyan de wê mijare gîyanê wê di wê temenê de wê weke bi serê xwe de wê, çawa wê were lê hizirkirin wê di rengekê de wê bi wan re wê were dîtin. Di aslê xwe de wê maniyî wê di wê temenê de wê gotinek wan ya teybet wê di warê de wê hebê ku mirov wê bale mirov wê bikişênê. Ew jî wê di serî de wê 'têkiliya gîyanî' bê. Gotina têkiliya gîyanî ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin wê, weke xwe ji hemû tişt û rewşên fizîkî û bedenî rizgarkirî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di wê rengê de wê, karibê li wê bihizirê bê. Ev rewşê wê piştî hatina islamê û derketina filosofên dema wê de jî wê di rengekê de wê weke ku mirov dikarê wê li wê bihizirê wê dibînê ku wê di rengekê de wê bi wan re wê were dîtin. Minaq wê, di nava hizrên ibni keyyim de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di nava hizrên ibni sina de wê hinekî zêdetirî wê mijar li ser temenekê ontolojikî a bi aqilî re ku wê bi gotinên nefîsî û ankû derûnî re wê were ser ziman re wê were dîtin ku wê were li ser ziman.

Lê gotina têkiliya gîyanî ku wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin wê, di awayekê de wê dema ku wê bi hisiyetê, dengî, û hwd ku wê tamaskirin bi tişteke re wê, di wê temenê de wê ew hîsa ku ew bi mirov re diafirênê wê çî çawa bê û ankû mirov wê di wê demê de wê, dema ku wê tişteke dikê û ankû dikê mirov bi wê re di çî rewşa rûhiyeta xwe û ankû rûhiyeta bi xwe re ya wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di wê warê de wê, ibni keyyim û ankû zaneyên dema wî ên weke wî têkiliya hebûna gîyanê wê bi têngînek dilî wê di wê temenê de wê bixwezin ku wê şîrovebikin û wê li ser wê re wê werênina ser ziman. maniyan bawerdikir ku beden bi ger çar elementên ku ew jî wan afirîya rohani di wê de weke gîyanê ew di awayekê de hatiya dilgirtin. Ev têngî wê piştî wê li ser temenekê ku wê bi gîyanê bi serê xwe bi wê hizirkirinê wê bi wê re wê were kirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyanê wê, li ser wê temenê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di nava hizrên ibni keyyim de wê, têngînek di wê temenê de ku wê, weke çavkaniyek bi wê rengê wê bi wî û di temenê hizrên wî de wê hebê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê li ser wê temenê wê bi mijare gîyanê wê, di wê

çerçoveyê de wê, hebûn wê re wê bixwezê ku wê fahmbikê. Lê di aslê xwe de wê mijare gîyanê û têkiliya wê ya bi bedenê re wê di wê temenê de wê çendî ku wê were ser ziman jî lê wê, hinek aliyên wê yên din wê hebin û wê weke aliyana ku wê di mijare vê rengê şîroveya bi têkiliya gîyan û bedenê û ankû weke gîyan di bedenê de zindakirî de wê, weke vajî wê bikê wê werina dîtî wê hebin. Minaq wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê ew wê, were nîqaşkirin ku wê yên weke 'xwestekê', 'hazê', û hwd ku mirov wê bi dilê xwe de wê dixwezê wê di awayekê de wê ew di temenekê weke xwestina bi gîyanî bê wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, mijare xilasiya gîyanê ji bedenê ku wê weke weke xwe, saf û paqij bibê û ankû wê di temenê de wê bigihijê temenekê hizirkirinê jî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê gîyan wê weke bi têgînek nemir wê were lê hizirkirin wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê ji aliyekê din ve jî bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Minaq wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyane nemir wê di wê temenê de wê, di demên piştî hatina islamê û di nava hizrên filosofên demê de wê, di wê rengê de wê were dîtî ku wê giyan wê di awayekê de wê weke xwe wê bimênê. Lê wê bi kirinên xwe yên nebaş re wê, demên cezakinê ên wê wê werina kifşkirin. Lê wê piştî wê hemû gîyan wê piştî wê dema beremberî kirinên xwe yên baş derbaskir û weke 'cezayê bi dawî kir' wê êdî wê weke paqij bibê wê li wê were lê hizirkirin. Maniyî wê li ser wê temenê wê bi têgînek gîyanî a di wê temenê de wê di wê nûqteyê de wê li wê bihizirin ku wê, gîyan wê, dema ku ew ji bedenê derket wê weke rohnîyê wê wergerihê li çavkaniya xwe. Çavkaniya wê jî wê rohnîya xwûdê bê. Wê di wê temenê de wê ew wê, weke ku wê piştê wê, di nava hizrên filosofên weke suhrewerdî û hwd re wê were pênasekirin û ser ziman wê bi gotina 'nûrhê' re wê were ser ziman. Ev di nava baweriya êzdayiyan de jî wê di wê temenê de wê, di awyaekê de wê were hanîn li ser ziman.

Di mijare gîyane nemir û têgîna wê de wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê weke ku mirov wê dibînê wê li ser wê temenê wê di rengê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Hebûna gîyanê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê ji aliyekê din ve jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Piştî ku gîyan ji bedenê derket wê êdî wê têkiliya xwe ji wê bedenê wê bi tememî wê b birrê û wê di

awayekê de wê, êdî wê bi xwe re wê were li holê. Lê piştê ku wê bikê ku ew bigihijê li bedenê wê li gorî wê rewşa xwe ya gîyanî a paqiji û hwd ku ew gihiştîyê de wê bigihijê 'bedenekê rûhanî'. Li ser wê temenê wê ev wê weke aliyekê wê weke yê ku wê, di dewama wê de wê werê hanîn li ser ziman ku wê di wê bedenê rûhanî de wê, hemû deriyên nepeniyê wê ji wê fahma wê re wê vekiri bin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, xwediyê rewşek bi hebûna xwe ya ku ew bi wê re ew hebê bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyanê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê dikarê wê werênê ser ziman. Gîyanek ku ew ji rewşên fizîkî û rêgezên wê derketî wê, li gorî rêgez û têgîna xwe wê hebê û wê bi wê re wê, bibê. Lê di wê temenê de wê, di her halûkarê de wê gîyan wê weke hebûnek li ser bedenê re bê wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, gîyan wê weke navenda aqilî ku ew dide dîyarkirin jî wê were lê hizirkirin.

Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa têgîna gîyanê wê were kirin wê minaq wê, xosletên fizîkî ên weke hevgerîtinê û bi wê re gûharîn û afirînên bi darêjkî ên bi awayên wê û hwd re ku wê bibê, wê, bi têgîna ku gîyan ne xwediyê hevgerîtinê ya, awayê wê ku ew di wê de ya, di xwe de ku ew weke yekê ya û di ti awayê û li ti deverê ku wê tabîî gûharîne nebê û weke xwe dimênê re wê, bi wê temenê nemiriya wê re wê werê hanîn li ser ziman. Ev xosletên ku wê weke bi wê re wê were hanîn li ser ziman wê li ser wan xosletên fizîkî û ankû bûjenî ên hevgerîtina bi tiştê û hwd re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin re bê. Li ser wê temenê wê bi têgîna başîya bi xwûdayîyê re û hwd re wê, di rengekê de wê werê hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Maniyî wê bi çavkaniya rohani ku ew rizgarbû wê çawa wê, li çavkaniya xwe wê wergerihê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê weke ku wê were dîtin wê mijare gîyanê wê, ji aliyên hizrî ên dîtbarî û ne dîtbarî ve jî wê weke temenekê hizirkirinê ê dîyar bê. Di wê temenê de wê çawa salixkirina wê û wê hanîna li ser ziman wê rengê epistemolojiya fahmkirinê wê bi xwe re wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di mijare gihiştina zanîne de wê, ev jî wê weke rêyek ku wê bi wê re wê çawa wê were lê hizirkirin û bi wê were lê gihiştin wê were dîtin.

Her zindî wê weke ku wê çawa wê bi bêhnê wê bijî. Ku ew bêhn qûtbû û ankû nema wê êdî wê weke jîyan jî wê di bedenê de wê nemênê, Di wê temenê de wê, bi wê têgîna bêhn û jîyanê wê di temenekê gîyanî

de wê, were salixkirin. Weke ku ew bêhn jîyan bê wê, di rengê de wê, bi wê re wê hinek şîrove jî wê werina kirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyanê wê, bi derketina ji laş re wê weke ew bêhn wê ji wê qût bibê re wê lê hizirkirin. Yanî wê têkiliya wê bêhnê û hebûna gîyanê wê bi hevdu re wê di wê temenê de wê were danîn.

Di mijare salixkirina gîyanê de wê, di dîmenê wê yê pêşî de wê bi wê re wê, jîyan wê were salixkirin. Di dîmenê duyem de wê weke bi fahmkirin û hebûna wê ya bi hiş re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di nava jîyanê de wê, dema ku mirov li wê binerê wê çendî ku wê jîyanek bi berdewamî wê hebê jî lê wê ti tişt wê weke di wê de wê ne bêdawî bê. Wê her tişt wê xwediyê destpêkekê û hebûnek jîyanî bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê jî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî ibni sîna wê ti tişt wê xwediyê sedemîya xwe ya xwe bixwe de bê. Her wusa wê dema ku em li epistemolojiya ibni rûşd binerê wê dibînê ku wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Minaq ibni rûşd wê dema ku wê werênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê tiştê wê bi sedema wê ya di wê de wê, werênê ser ziman. Lê wê, li gorî ibni rûşd wê her tiştê ku ew dibê, darêjk digirê û sedema wê diafirênê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî mirov wê her tiştê ku ew bi zanîna wê bi wê bi zane bê. Ew dema ku wl pêvajoya zanîne û gihiştina wê werênê ser ziman wê pêvajoya pêşî wê seh û ankû rêyên derkkirinê wê werênê ser ziman û wê ya piştê jî wê aqil wê şîrovebikê.

Ibni rûşd wê xosletê wê yê zêde giring wê ew bê ku ew dema ku wê aqilê felsefeyê û yê wahiyê wê şîrovebikê wê bixwezê ku ew li gorî xwe ew nêzîkatîyek rasyonel bide nîşandin û ew li ser wê temenê wê bi gotina yekê li leyha ya din korbankirin wê encamên wê xirab bin. Ber vê yekê wê, heryekê wê di çerçoveya xwe de wê bi fenomenî wê çawa wê bi serê xwe wê were fahmkirin wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê xwediyê ji hev cêkirinek bi aqilê felsefeyê û yê wahiyê û hwd bê.

Li gorî wî zanîn wê di derbarê ya ku ew heya de wê weke zanîna wê bê. Di felsefeya zanînê a ibni rûşd de jî wê were dîtin ku wê gîyan wê cihêkê giring wê di wê temenê de wê dagir bikê. Li gorî wî mirov wê xwediyê azweriyekê bê ku ew hertimî di xwezê fêrbibê û ew fêrbûn wê tenê wê, zanînê nedê wê bi wê re wê, aliyên din ên weke şabûnê û hwd jî wê bide mirov. Ew dema ku ew zanînê di hilde li dest wê, di rengekê de wê weke ku em di awayekê de wê bi aristo re dibînin wê di dîmenekê weke wê de wê, bi têngîna bûjenê, darêjkê, derkkirinê, aqil û aqilê bi çalak û hwd re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Têngîna aqilê bi çalak û ankû cewherê ku wê bi çalak dikê wê dixwezê ku ew bi şîroveyên epistemolojikî ên li ser gîyanê û hwd re ew xwe bigihênê li wê.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê ya têngînek weke bi têtîliya aqilê felsefeyê û yê wahiyê re ku wê bixwezê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê bi hizrên wî re wê were dîtin. Minaq wê, di wê temenê de wê ew wê were dîtin ku ew dihê ser ziman ku wê 'zêhnê mirov wê, cihane fenomenan re heta nekeve têtîliyê wê weke bêzan bê. Li ser wê temenê wê bi têngînek mantiqî wê bixwezê ku ew di awayekê de wê bi wê re ew li wê bihizirê û wê, bi wê werênê ser ziman ku wê, her tişt wê bi rewşa ahenge xwe ya zanînê û asta gihiştinê re wê bi sînor bê. Ev wê di rengekê de wê di çerçoveya rêgîna rêgeza mantiqê a hevyekeyê de jî wê weke têngînek ku mirov wê karibê wê bi wî re wê fahmbikê bê.

Li ser wê temenê wê dema ku ew li ser temenê gîyanê re wê şîrovebikê wê li ser çerçoveyek lêhatinî a qarakerîstîkî re wê bixwezê ku ew şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, şîroveya wî ya di wê warê de a bi gîyanê wê, di wê temenê de bê ku wê weke yên xwe herêdikê û reddikê re wê hilde û wê li ser wê temenê û çerçoveyê wê li gorî wî û hizra wî wê ew wê bibê xwediyê têngînen weke yên li gorî xwe başî û nebaşîyê ku ew ji hev cihê bikê. Wê dema ku ew yên ku ew li gorê xwe rast dibînê û yên ku ew rast nabînê ku ew dihênê ser ziman wê li ser wê temenê wê ew wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê ew wê dihênê ser ziman ku wê pêvajoyên ku wê gîyan di wan re wê derbas bibê wê şewayê fahmkirinê û rengê wê jî wê bixwe wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê têngîna zanînê wê weke bi aqil ên ku ew dihên derkkirin û bi wê derkkirinê zêde dibin bê. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov epistemolojiya ibni rûşd wê fahmbikê wê dikarê bi wî re wê fahmbikê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin ku ew tişt wê çendî ku wê bi tenetîya xwe re û wê bi wê rengê ku ew heya

wê were fahmkirin lê wê bi wê rengê wê bi tenê wê fahmkirina wê nebê. Li ser wê temenê wê bixwezê ku ew berê hizirkirina xwe bi aliyekê gnostikê ve bidiyê û ew li ser wê re ew li wê bihizirê.

Li gorî wî di wê temenê de wê dema ku wê tiştên ku wê bi aqil wê werina derkkirin ku ew zêde bûn wê êdî wê bi wê re wê fenomenên ku ew di wê temenê de wê werina hizirkirin û bi têkiliyên nava wan re wê zêdetirî wê temenê gihiştina zanînek berfireh û di wê de bi kûrbûnê ku wê bibê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li gorî wî seh, cerb û ankû azmûn wê di temenê gihiştina ya li ser de wê temenê fahmkirina me wê biafirênin. Li ser wê temenê wê dúbare û dúbare wê dema ku wê ew hatina derkkirin wê li gorî wî ew dúbarekirin wê di rengekê de wê weke ku wê, bi azmûnên cihê wê temenên fahmkirinê wê biafirênê. Di wê temenê de wê, di mijare tégîna azmûnê de wê, xwediyê tégînek fahmkirinê a bi aqilê kirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li gorî wî tégîhên bi zanyarî wê ew zanîn ku ew dúbare bi li wan tégîhiştinê re wê biafirê. Li ser wê temenê wê li ser temenekê hiyararşikî a fahmkirinê ku ew weke ji sehê li aqil û ankû ji seha pêşî li ya duyem û ji wê li ya sêyem ku wê bibê re wê bibê re wê bi temen bikê û wê bixwezê wê werênê ser ziman. Li gorî wî di wê temenê de wê dema ku wê gihiştina li zanîne de wê tégîna giştî de wê bi gihiştina birhanê re wê, di awayekê de wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê zanîna di derbarê her tiştê de wê bi tégîna gihiştina li ya ser û ankû bi birhanê re wê bibê re wê, werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê werênê ser ziman ku wê dema ku em bixwezî li ser tiştê bigihijina zanîne kengî ku me ew tişt bi sedema wê re wê fahmkir re wê hingî wê bi derfet bê. Di wê temenê de wê ibni rûşd wê li ser temenê gnostikî wê weke ku wê bixwezê bihizirê û ew hizrên xwe bi wê re ew werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê zanîsta ku wê tiştê wê bi sedema wê re wê werênê ser ziman wê weke zanîsta astbilind bê wê, werênê ser ziman. Ew li gorî xwe û aqilê xwe nexwezê ku ew di temenekê formeli û ankû hevraştiyek formeli re wê, bi tenê wê fahmbikê. Wê dixwezê ku ew bi awayekê pîrr aqilî wê bikê û ber vê yekê wê tiştê ku me fahmbikê wê bi wê li wê bihizirê û wê bînenê ser ziman ku 'ya ku em ji wê tédigihijî dikarin ji wê zêdetir bigihijê' de wê bi wê tégîne wê li wê **bihizirê**. Li ser wê çerçoveyê wê weke ku me hinekî li **jor** bi Gazalî re wê hanî ser ziman ku ew çawa tégîna sedemê ew wê di rengekê de wê weke reddikê wê, bi hizrên ibni rûşd re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibîne wê

xwedyê awayekê ku ew dervî/vaji wê bihizirê û wê sedemê wê herê dikê wê werênê ser ziman. Weke çawa wê, dema ku wê di nava hizra Gazali de jî û ya ibni rûşd de jî wê aqilê felsefeyê û yê wahiyê wê were ji hev cihê kirin û bi wan wê were lê hizirkirin wê, gazali ji aliyê aqilê wahiyê ve wê bi ber yê felsefeyê ve wê bihizirê lê ibni rûşd wê di dîmenekê de ku mirov wê ji wî fahmdikê wê weke ku ew ji aliyê felsefeyê ve wê bi ber aliyê din ve wê fahmbikê bikê. Lê ew li dijî wê jî derdikeve ku wê yek li leyha ya din wê were tûna hasibandin û ankû wê were piştgûhkirin. Li gorî wî hem aqilê felsefeyê jî û hem yê wahiyê jî wê pêwîst bê ku ew bi serê xwe were fahmkirin û wê di wê çerçoveyê de wê ji herdûyan jî wê ya ku wê were fahmkirin wê bi pêwîstî wê **hebê**. Wê dema ku ew dihizirê û dixwezê werênê ser ziman bi zanîne hem aqil û hem jî seh wê pêwîst bin wê li ser wê temenê wê di renekê de wê bixwezê wê rengê qatagorizekirinê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê.

Heta ku ew (ibni rûşd) di renekê wusa dihizirê û dixwezê wê werênê ser ziman ku 'redkirina sedemê' wê weke redkirina aqil û hwd jî wê di awa û renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê weke ku me li jor hanî ser ziman ku wê bîne ser ziman ku wê çendî wê rêyên derkkirinê ên sehî û aqilî ku wê bibê wê werênê ser ziman lê wê dervî wê rêya aqilê wahiyê ji wê çerçoveya wê dîr girtiya û ji wê cihê li wê dihizirê wê weke aliyekê wê yê din ê dervî jî ê gihiştina zanîne wê li ser wê re wê bixwezê ku ew li rex wê bi wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê, ya ku wê aqilê ibni rûşd wê hinekî wê bikê ku wê balê bide kişandin li ser xwe û ankû wê, weke aqilekê felsefeyî wê bide pênasekirin ev şewayên wî yên hizirkirinê û çavkaniyên wî bin. Hinek kesên ku wî şîrove dikin wê di wê temenê de wê ji aliyê tîgîna wî ya epistemolojîkî û zanîna wî re wê bi tîgîna mantiqê û mijarên ku ew dihilde li dest re wê, li ser şibandina aristo re wê werênina ser ziman. Lê di wê temenê de wê, bi şibandinekê hanîna wî ya li ser ziman wê ne têr bê. Heta ku wê, di wê temenê de bi wê rengê bi tenê şîrovekirin wê karibê di hinek awayna de li ser şewayê fahmkirina felsefê wî û pêvajoyîn wê yên pêşketinê û hizirkirinê re bikeve şaşiyê de jî. Ber vê yekê wê, temenê wî yê mesopotamîkî ê bi felsefeya xwûdayî weke ya bi mani-mezdek û hwd re wê bibê û wê piştê bi êzdayîyan re ku wê bibê wê di renekê de wê karibê ji hinek aliyan wê jî bikirpênê. Wekî din wê, li ser wê temenê wê, hizrên wî, di demên serdema navîn de wergerandina li zimanê cihutiyê wê, di wê temenê de wê, bandûrîya cihutiyê ku ew li lê heya wê hinekê bi wê hizrê jî wê weke ku wê were kirin.

Li ser wê temenê wê dema ku mirov hizrên ibni rûşd werênê ser ziman wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew li ser wê temenê mirov nikarê bêjê ku ew di dema xwe de baş hatiya fahmkirin. Li ser wê temenê ku ew felsefeyê derdixê li pêş wê, dibê ku ew baş fahmnebûna wî ji ber ku ew felsefeyê derdixê li pêş û weke ew ji têgîna baweriyê û aqilê wahiyê li ser wê temenê weke ku ew ji wê dûrdikeve ku ew li wî were hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, çerçoveya hizrên wî, piştî wî ku wê dem wê were demên nêzî dema ronansê wê zêdetirî wê di rengekê de wê were dîtî ku wê werina li wan hizirkirin. Di demê de wê were dîtî ku wê felsefe wê aqilê wê li gorî yê wahiyê wê zêdetirî wê derkeve li pêş û heta ku wê weke serkevtinek li berçav wê di wê temenê de wê, bidest bixê. Di wê çerçoveyê de wê aqilên felsefeyî ku ew di wê temenê de wê karibin wê werina fahmkirin ku wê derrkevina li pêş re êdî wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê di demên bi ber ronansê ve jinûve bi kifşkirinên bi aqilê felsefeyê û hwd re wê, weke di wê nava wê vejina hizrî de wê ew jî wê êdî wê li ser wê temenê de wê derkeve li pêş. Li şûna ku em weke empristekê weke hume wî şîrove bikin em dikarin wî weke rasyonalistekê weke dewid bacon şîrove bikin. Ber ku ew bi aqilê xwe re wê li ser wê temenê wê di dîmenekê hizirkî de wê, xwe bide dîyarkirin.

Aqil wê piştî sehê wê were. Mirov wê di rêyên xwe yê derkkirinê de wê, di awayekê de wê weke ku em dikarin wê werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê weke ku em dikarin wê fahmbikin wê werênina ser ziman wê, xwediyê nerînên xwe yê ji hev cihê bin. Di temenê wê de wê, dîsa wê têgîna dîtî a bi azmûn û fêrbûnên xwe yê demên bûhûrî re wê ew wê hebê. Li vir li ser mijare têgîna azmûnê re wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê di xwezê li ser temenekê rasyonali ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Minaq têgînên weke yê ku wê kesekê bi azmûn bi ew çavê yekê ew azmûn jînekirî wê çawa wê bibînê wê bixwezê ku wê dana berhevdû wê temenê fahmkirinê wê li ser wê temenê çerçoveya rasyonaliteya wê re wê fahmbikê. Minaq bi gotina aristo a bi rengê 'kesekê pîr ew xwediyê çavên ciwanekê baş bi wan nerî ba wê weke ciwan dibînê wê bidîta' ku wê werênê ser ziman ew wê li ser temenê kêmiya bi zanînê û hwd a ciwan re wê bixwezê ku ew wê bikê û wê di wê nûqtayê de wê, ew bixwezê wê balê bikişênê têgîna azmûnê. Nexwe ne kesekê ciwan û ne jî yekê pîr bi nerîna hev nerîna wan wê nikaribê bê şibandî li hev. Her kesek wê karibê xwediyê nerîna xwe bê. Rast a ku wê bi demê re wê mirov wê bibê xwediyê azmûnê û kesekê pîr ew kesê

ku wî pîr dîtiya û bûhûrandîya bê. Lê di wê temenê de wê, ev wê, dema ku em mijare zanîne wê hildina li dest wê, di rengekê de wê, asta zanîne jî wê di wê temenê de wê bi wê rengê bê. Em ne zanîna demên kevnera dikarin weke ya demên berî a demên mîtolojiyê wê werênina ser ziman, ne em dikarin ya demên serdema navîn weke ya demên kevnera wê werênina ser ziman û ne jî em ya demên hemdem weke ya demên kevnera û yên serdema navîn wê werênina ser ziman.

Li ser wê temenê wê çerçoveya zanîna me û çavkaniya wê seh wê hebin. Lê wê bi wê re wê, têgîna razberkirin wê weke têgînek rawakirinê wê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di rewşa derkkirina bi sehan re wê dikarê wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê, têgîna dîtbar a dîtîni wê hebê. Di nava rewşan wê, weke ne levkirinê û ankû weke şaş dîtîni ku wê bibê wê, ev wê di rengekê de wê, li gorî rewşê bê. Lê ya ku ew dihê dîtîni wê ji aliyê kesê derkdikê û sehên ji jê dibin ve wê, weke ya 'rast' bê.

Li ser wê temenê wê têgîna ibni rûşd wê di awayekê wê aliyê wê ye bûjenîparêz ku ew li tiştê dihizirê wê bi hebûniya wê re wê dihizirê û wê dixwezê wê bi wê temenê wê re wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê, minaq wê dema ku wê cewherê rengê wê li wê bihizirê wê, bi tefkirkirina mihtemel ku wê qatkek bûjenî wê diafirênê ku ew hebê wê li wê bihizirê. Yan jî wê di dewama wê de wê, her tiştên mirov dibîne wê di wê temenê de wê weke dîmenekê wê bixwezê wê fahmbikê.

Lê ew wê dema ku wê li ser temenê sehê re wê werênê ser ziman wê li gorî hebûnan wê ast û pîvana wan wê hebê û wê di wê temenê de wê weke ku wê xwediyê awayekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê hebê. Li ser wê temenê wê, di nava ya zindî û nezindî de wê awayekê de wê dema ku ew li wê dihizirê wê ne yên nezindî wê weke ên zindî bin û wê, ne jî bi derfet bê bo wan ku ew cewherê têbigihin. Lê mirov zindiya û ew di hişa cewherê xwe de weke hebûnekê bê. Li ser wê temenê wê mijare û sehê wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman. Lê weke 'sehên hevbeş' ên weke dagarkirin, bîrhanîn û ankû hatina li bîrê û hwd wê, di wê temenê de wê weke aliyekê din ê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di asta serdema navîn de wê mirov wê di xwe de wê xwediyê astek pêşketinê a hinekî li ser ya demên kevnera re bê. Wê di wê temenê de wê, di ya felsefeya demên kevnera de wê bi rêyên sehê û derkkirina wan re ku wê were lê hizirkirin wê, di serdema navîn de wê, li rex wê weke ku em bi têgînen filosofên weke ibni rûşd û hwd re dibênin wê têgîhen bi

seha hevbeş a di wê temenê de ku wê bibin re wê, weke rêyek din a gihiştina zanîne û derkkirinê û bi wê re fahmkirinê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê seha hundurîn ku wê ser pênc sehên derveyî ku ew derk dikin wê, ji wan girtinên wan wê bi nirxênê û wê, bi wan re wê, bigihijê regekê fahmkirinê. Li ser wê temenê wê sehên derveyî wê, li ser wê temenê wê bi seha hundurîn re wê, weke bigihijê asta rewşek razber. Ew seha hevbeş wê her seha derveyî ku ew derdikê wê yek bi yek wan wê di xwe de wê salixbikê, bigihijênê li dagerê û di awayekê de wê, bi fêrsa xwe ya fahmkirinê re wê, li gorî xwe wê bi temenekê fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Wekî din wê di temenê wê de wê, bi wê fêrsê wê, ji hev cihêkirina bi başî û nebaşî û hwd jî wê li ser wê aliyê seha hundurîn û wê têngîna fêrsê re wê bibêt. Di wê temenê de wê bi saya wê seha hundurîn re wê, ya ku me ew derkkir ku ew weke minaq bûjene sor bê wê, seha hundurîn wê bi wê re wê, mirov wê bigihijê aliyên din bi wê hizirkirin ên weke ew kesek, tiştêk, û ankû çî wasifîya wê heya û hwd re ku wê ew wê bi wê re wê were salixkirin.

Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê, felsefe ya sedema navîn de wê mirov dibîne ku wê têngîna seha hevbeş wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku wê xwe bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û wê, temenê hizirkirin û fahmkirinên ji wê fahmkirina ku me fahmkirî ku wê bide girtin û ankû derxistin li holê û hwd jî ku wê biafirênê bê.

Di mijare fahmkirinê de wê di wê temenê de wê aliyê seha hundurîn wê mirov dibîne ku wê di demên serdema navîn û hizirkirina wê de wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, tiştêk ku wê were derkkirin wê tenê wê weke ya ku ew hatî derkkirin û ankû wê biriqîna wê tiştê ku ew ji wê hati derkkirin wê nemênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, bi wê re wê bi aliyên din û xosletên din û her wusa çêkirina têtikî û bendên din û hwd re wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di mijare seha hundurîn de wê, di wê temenê de wê, were dîtî ku wê weke aliyekê din ê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyî wê di demên serdema navîn de wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê 'têngîna di xwe de gihiştina fahmkirinê' û ankû 'di xwe de gihiştina zanîne û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Ev alî wê, di serdema navîn de wê bi munasebeta ol û baweriyê bê û ankû rengna din

ên hizirkirinê û hwd bin wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê derkevina li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê li rex sehên me yên derkkirinê wê di wê temenê de wê dema ku wê carna wê di awayekê de wê bahsa 'hîsa seşem' û ankê 'seha seşem' wê were kirin de wê, bi awayekê kirdeyî û morfolojikî wê di aslê xwe de wê, hinekî jî wê ev rewş wê bi wê re wê weke ku wê were qastkirin.

Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê, were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di mijare fahmkirina hundurînî û ankû mirov wê di wê temenê de wê çawa wê fahmdikê zêdetirî wê, di wê temenê de wê çawa wê dinirxênê û bi wê nirxênê re wê çî awayê wênbi wê re wê derhênê li holê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê derxê li pêş bê.

Di wê temenê de wê, aliyê seha hundûrîn wê li ser wê temenê wê, bi zêdeyî wê weke aliyekê ku wê di nava felsefeyê de wê hin bi hin wê bê kifşkirin û wê li ser wê temenê wê were lê hizirkirin. Di xwe de hizirkirin, bi wê temenê têgîna 'kûrbûnê' ku wê were ser ziman wê li ser wê hizirkirinê re wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Wekî dinwê jî mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, seha hundurîn wê, di wê çerçoveyê de wê weke sehek şîroveker, darazker û xwedî nerîna ku ew bi tişta ku ew dihê derkkirin bê û ankû bi azmûnên me yên bi jîyankirinên me re bin wê li ser wan re wê di rengekê de wê, temenekê hizirkirinê ê di xwe de ku wê bi wê re wê bi sazûman bikê û wê li ser wê temenê wê çerçoveya hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê bê. Ev xoslet wê weke xosletekê bi encama hizirkirinên felsefeyê ên li herêmên mesopotamiya ên bi zanyarî ku wê pêşdikevin û di dewama wê de wê ên felsefeya girêkê û hwd re wê, bibê. Li ser wan temenan re wê di dema wê de wê, di aslê xwe de wê, baweriyên serdema navîn ku wê pêşkevin weke têgîna gerdûnî wê bi giştîyî wê weke têgîna wê seha hundurîn û di wê de bi hizirkirinê ku ew xwe diafirênin û dihênin ser ziman û li ser wê temenê wê weke rêyek hizirkirinê, gihiştina li zanîna û hwd dibînin re wê bibê û wê derkeve li pêş.

Di mijare salixkirinên dunya hundurîn de wê, gelek aliyên ku wê bi wê re wê werina salixkirin wê bibin. Temenê civakî û çandî û ankû bi mejuya wê ya antropolojikî a kirdeyî û hwd re wê, çerçoveya wê temenê wê yê hizirkirinê wê biafirê. Wekî din, dager, pêjn, fêrs, zankirin, li aqıldanê, û hwd bin. Wê weke van aliyên wê hinek aliyên din jî ên ku em dikarin di wê çerçoveyê de wan salixbikin werênina ser ziman wê hebin. Minaq

têgînên weke xiyalkirinê, bîrhanînê û hwd wê, di wê temenê de wê têgîhên weke wan ên ku mirov di dewana wan de salixbikê û werênê ser ziman bê. Ev wê, di awayekê de wê li ser çî temenê wê werina fahmkirin wê bi wê re wê weke aliyekê fahmkirinê wê ji temen ve wê weke ku wê bîafirênin.

Ya ku em wê weke xiyalê û ankû bîrhanînê wê dihênina ser ziman wê ji wê zêdetirî wê weke aliyna hizirkirinê ên bi temen azmûnî ku wê, çalakiya me ya xêvî û hwd wê bi wê re wê li ser mejiyê me re wê bikeve dewrê û wê afirandinê wê bikê. Ev wê, di wê temenê de wê fêrsên me yên afirandinê ên keseyetî bi hişmendî û hwd wê bide çêkirin.

Tiştêkî ku em wê dibînin em wê weke wê, dikin ku wê tiştêkê çêbikin û yan jî wê weke peyxam wê hildin û ji wê tiştêkê din wê werênina li holê. Ev wê weke aliyekê afrînerî ê ku em dikarin wê di wê temenê û çerçoveyê de wê li wê bihizirin û wê werênina li ser ziman bê. Di zindiyên weke mirovan ên ku ew bi hiş dihizirin de wê bi xiyalkirinê bê. Di yên weke ne hizirin ên xwezayî de wê bi dagerî û hwd bi pêjnkirin û di wê temenê de wê bi awayekê ajoya hebûnî li wê hoyandinê a bi fizikî û newrolojîkî û hwd re ku wê bibê re wê karibê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, minaq wê her zindî wê di nava cûreya xwe de wê, xwediyê rewşek xwe ya jîyanî bê. Wê bi wê re wê çendî wê, weke bi pirsgirêk bijî lê wê bi wê re wê, xwediyê wê fêrsa civaknasî a bi ajoyî ku ew ji wê digirê û xwe bi wê re nasdikê bê.

Di wê temenê de wê têgînên weke pêjnî afirandina wê di wê temenê de wê, bi azmûnkirinê wê bibê. Minaq ti carî mirov haspekê ku ew di firê û ankû mirovekê ku ew bi bask difirê nedîtîya. Yan jî kesekê ku ew ew dikarê rajê avahiyekê ne dîyar. Lê mirov wê, hizir dikê. Di nava jîyanê de wê zindiyên weke tayran ên ku ew difirin û mirovên weke li ser du lingên xwe dimeşin weke bi zindiyî wê hebin. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, bi wan azmûnkirinan wê bi wê re wê ew wê bikê. Wê tayrê eyloyekê wê li piştê haspekê wê dênê û wê, bi wê re wê weke ew hasp difirê wê, çêbiikê. Yan jî ew eylo ku ew difirê weke xwediyê serê mirovekê û ankû haspekê û hwd wê bifirê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, tiştên ku mirov wan bi xwezayê xwe re wan bi azmûn û derkdikê wê li ser wan re wê, êdî wê di hundurê xwe de wê bi seha hundurîn wê di wê temenê de wê, tevlihevkirina wan re wê bigihijê wê temen û çerçoveya afirandinê a bi wan xosletên wan tiştên weke zindiyî û ne bi zindiyî û hwd re. Li ser wê re wê, di awayekê de wê, zindiyana ku ew weke wan di jîyanê de nîn in û ankû ew nikarin bê gotin ew di jîyanê

de dijîn wê li wan hizirbikê û wê werênê ser ziman. Yan jî wê di demên hemdem de wê mirov wê dînazoran wê nebînê. Lê wê, ji dîtina hastûyên wan wê mazinahiya wan û hwd wê kifşbikê û wê li gorî wê mazinahiye wê zindiyekê mihtemel ê çawa bê wê xiyal bikê. Di wê temenê de wê, di xwezaye de wê bixwezê ku ew wê têkiliya wê xiyalkirina xwe wê li ser temenekê rasyonali wê bi wê temenê wê bi çerçova bikê û wê werênê ser ziman.

Ev alî wê weke aliyna ku wê bi fêrsên me yên hizirkirinê ên di hundûrê me de ku wê bibin re wê di rengê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûna hizirkirinê wê di wê temenê de wê, pêvajoyên ku ew heta serdema navîn wê bibûhûrênê wê li ser wê temenê wê temen û çerçoveya hizirkirinê a bi ast ku wê mirov wê, karibê wê bi têkiliya razberî û şenberî di zikhev de wê bi wê temenê wê pêşbixê û wê bi wê re wê derxê li holê wê biafirênê.

Aliyê aqilmeşandinê wê li ser wê temenê wê, dema ku mirov wê dikê wê weke şêwayekê wê li ser wê temen û çerçoveya hizirkirinê re wê bimênê. Wê di wê çerçoveyê de wê têgînên sedem û encam ku wê mirov wê di xwe de wê, bi wê rengê wê, bikarbênê wê bi wan re wê temenekê hizirkirinên xwe yên bi berdewamî û bi hev ve girêdanê û hwd jî wê li ser wê re wêbi afirandinên hizirkirinê û hwd re wê çêbikê û wê werênê li holê. Di awayekê de wê ya ku wê ibni rûşd wê weke ya ku wê li rex aqilê felsefeyê wê weke bi temen û çerçoveya gotina seha hundurîn re wê hinekî wê bixwezê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê ev aliyên ku wê bi wê re wê, di mirov û bi hiş mirov re wê êdî wê pêşbixin bin. Ibni rûşd wê aliyê wê weke ku wê kifşbikê ku ew bi mirov re dibê. Lê ew hê wê di wê hizirkirina xwe de wê xam bê û wê nikaribê wê bi temenî wê ji hemû aliyên wê ve wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê, bixwezê ku ew çerçoveya aqilê rasyonali ê felsefeyê wê ji aliyê ve wê werênê ser ziman û aliyê din ê weke aqilê wahiyî wê li ser wê temenê wê bi wê gihiştina li zanînê û hwd re weke bi seha hevbeş û hwd re wê, di hundurê mirov de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijare seha hundurin û ankû seha hevbeş wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê rengê de wê, dikarê wê çerçoveyek afrîner wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di fêrbûnên me de wê weke aliyekê ku wê ji wan wê bi derhanînê wê bikê û wê di

rengê de wê ji wan wê temenê hişen me yê din wê biafirênê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi wê re wê biafirênê. Di temenê wê de wê çendî ku wê her pênc sehên me jî wê hebin jî lê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê sehî ku wê her girtinên bi rêyên sehan û derkkirinên wan wê di xwe de wê bi dager û sazûman bikê û wê, di wê temenê de wê bi wê re wê temenê hizirkirinên din jî wê biafirênê. Li sr wê temenê wê ya ku bi hiş pêşî ku em li ser her pênc sehên xwe re wê bibêjin. Ya ku wê mirov wê derkdikê wê pêşî wê, di wê temenê de wê, di karê wê di awayekê de wê bi temenekê newrolojikî wê ji du aliyan ve wê wê fahmbikê. Wê ya derkkirinê û ankû wê rewşa derkkirinê wê tenê wê di wê de wê, girtin wê bi tenê bi serê xwe wê nebê. Wê dikarê wê weke çemekê bi du aliyan di zikhev de di harikê wê, dikarê wê bişibênê û wê werênê ser ziman. Ji aliyê pêşî ê herikinê wê dema ku mirov tiştêk dît wê, mirov wê, bibînê û wê derkbikê. Lê ew derkkirin wê, bo ku ew bi hiş bibê wê, bi wê re wê aliyê din jî wê pêwîst bê. Wê ew jî wê weke aliyê bi hiş biafirênê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, girtina li hundûr û dîtina li derve wê dema ku ew di zikhev de wê li tiştê wê bibê wê, di wê temenê de wê bibê. Wê dema ku me tiştêk dît wê, demek kin û ankû dirêj wê pêwîst bê ku ew derbas bibê ku em heta ku ew were bi hişkirin. Wê di wê demê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê bi werênê ser ziman ku ew jî wê bi wê re wê, di awayekê de wê dîtina me ya ji tiştê girtinê wê bi heman rengê wê weke têtînek li tiştê jî a bi hiş jî bê. Wê di wê temenê de wê, ev herdû ali wê hevdû li hev wê bihoyin û wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, tiştêk wê dema ku mirov wê, derkdikê wê di wê derkkirinê de wê têtînek bi nasîn jî wê hebê. Ew nasîn wê ne tenê wê ji wê tiştê ku em wê derkdikin bê. Wê her wusa wê ji aliyê bi hişkirinê ve wê ji aliyê me ve jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê temenekê wê yê fahmkirinê wê bi wê re wê hebê. Li ser wê re ew wê bibê.

Di nava wê derkkirinê wê ya ku wê bi me bide nasîn jî wê di awayekê de wê ev bê. Wê di dewama wê de wê, ew tiştê wê nasîna wê ew aliyê duyem ê bi hiş wê dema ku em tiştê dibînin ku ew jî tiştê dibînê wê bi wê rengê wê, temenê wê kombînasyona wê tiştê bi derkkirina wê û ankû bi hişmendîya wê re wê biafirênê. Di wê temenê de wê di her derkkirinên me de wê di wê rengê de wê aliyê ji me a ji hundurîn weke ji ya seha hevbeş û ya din ji seha din a derveyî ku ew yek bi yek wê dikê wê di wê

temenê de wê, di temenê wê diafirênê. Bi deng bê wê ew wê wusa bê. Bi dîtînê bê wê ew wê wûsa bê. Bi tahmkirinê wê ew wê wusa bê. Ankû bi kijan awayê din ê sehî bê wê ew wê wusa bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têtîna sehê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyê wê yê giring wê di wê temenê de wê di xwe de wê, weke ku wê çawa wê, bi tûra rêyên laşê me yên newrolojikî wê bi danûstandinê wê di zikhev de wê bi ragihandinan û hwd wê bikê wê di wê temenê de wê, di dema derkkirinê de jî wê ew rêgez wê bi fizîkî û hwd wê di temenê wê girtina me ya ji wê tiştê a bi dîtînê û hwd wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê teybet wê biafirênê. Di wê rengê de wê her zanînen me yên ku me ew afirandin wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek wê kombinasyonê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê û awayekê de wê biafirênê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê karibê wê jî wê werênê ser ziman ku wê têtîna zanînen wê, di wê temenê de wê ya ku wê ji aliyekê ve wê bi me ve wê girêbide wê ew aliyê bi hiş ê ji me bi nerîna bi hiş a li tiştê ku wê bibê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi wê re wê, xwe di renekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Di fahmkirin û girtina tiştê de wê, ev herdû ali û ankû dualiteya bi dîtîn û girtinê ku wê bi hevd re wê di wê de wê bibê re wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê biafirênê. Wê dema ku mirov wê tiştê wê bi rêya sehên xwe wê bigirê wê di aslê xwe de wê di renekê de wê weke ku em wê dikarê wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê hammaddeya wê di wê temenê de wê ew girtinên me bin. Lê wê di nava seha me ya hevbeş de wê ji wê derhanînen ku wê bibin wê bi wê re wê weke temenekê afrîner wê cih bigirê û wê bi re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku em tiştê wê, di awayekê de wê derkdikkin wê bi awa û rengê wê re wê derkdikin wê li ser wê re wê hemû tişt wê di wê temenê de wê bi wê awa û rengên wê re wê werina derkkiirn û wê werina hildan li dest. Wê dema ku mirov wê darêjkekê wê biafirênê wê di renekê de wê weke ku wê bi hanîna cem hev a wan xosletên ji wan darêjkên tiştê ku ew di seha me ya hevbeş de wê bi hûrgilkiirnên wê re wê, di renekê de wê, werina fahmkirin wê bi wan re wê bibê. Di aslê xwe de wê, ji aliyê fahmkirinên me yên hundurîn bi hûrgili û ya ku em wê didina dîyarkirin û ankû li derve wê, di awayekê

de wê karibê ji hev cihêbûn bide dîyarkirin. Aliyê hişê me yê derve wê li yê hundur wê çendî ku wê bii wê re wê di ahengekê de jî bê lê wê bi wê re wê, nikaribê di serwerîyekê de bê. Yê hundurîn wê dikarê wê bêjê ku wê li wê serwer bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê, mirov wê, tiştêkê wê di xwe de wê, digirê em bi dîmenekê wê digirin. Lê ew dîtî jî wê di xwe de wê, ji aliyê dîtina derveyî û ya hundurîn wê karibê di xwe de li duyan were beşkirin. Mînaq wê, di wê temenê de wê, ya hundurîn wê hinek xosletên ku me ew di nerîna giştî a derveyî a bi hiş de wê bi kifşkirî wê ew wê karibê wan di xwe de kifşbikê. Ew wê dema ku ew hatina kifşkirin wê weke ku me ew ji xwe derxistî û ankû kifşkirî û hwd wê li mirov wê were. Yan jî wê weke aliyekê ku em dervî wê li wê têgihîştîbin wê were dîtî û wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare derkkirinê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê biafirênê. Di afirînerîyên seha hevbeş de wê, gelek tiştên weke li me nû, xarib wê werin wê di wê temenê de wê di temenekê xêvî û hwd de wê, di xwe de wê bi aliyê hundurîn wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werê li wê kifşkirin. Di aslê xwe de wê kifşkirinên me yên di xwe de ku em dikin wê, di wê temenê de wê, di me de wê hinekî jî wê azmûnên me yên ku me berê kirina wê hebin. Lê ev têgîn wê dema ku mirov wê bi wê bi tenê wê werênê ser zîoman wê weke ku wê kêmbimênê. Ber ku wê, ji aliyekê din ve wê seha hevbeş wê di xwe de wê, afirandinên ku ew dikê wê, di wê temenê de wê weke tiştina nû ên kifşkirî wê di hundûrê me de wê biafirinê û wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê. Dîtina xewnekê, kirina xiyalkirinekê û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mantiq û rasyonalitya seha hundurîn û ya derveyî wê li ser wê temenê wê weke ku wê ji hev cihê bin wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ya ku wê bi temenê me yê fîzîkî wê bikin wê, di wê de wê, xêva me wê rêgezên xwe yên di xwe de ên weke di temenekê şube û objeyî de wê esasbigirê bê. Lê em dema ku em wê bi ya derveyî wê şîrovebikin em rasyonalitya derveyî a bi dîtî wê esas bigirin. Li ser wê re wê dema ku em tiştêkê dihênîna derve me wê ligorî wê sererastbikin û wê werênîna ser ziman. Di wê temenê de wê, di temenekê lêhatîne, levkirinê ê rasyonali û mantiqî û hwd de wê li ser wê re wê li wê were lêgerin û wê bixwezê ku wê werênê li ser ziman. Li ser wê temenê wê

nerînên me ji me û ankû hundurê me li derve wê di wê temenê de wê di temenekê parzinandî de wê werin û bibin. Wê di wê çerçoveyê de wê rêgez û ast, pîvan û radeyên li derve ku ew hena û mirov wê esas bigirê wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyên ku mirov bi wan bihizirê bin.

Di aslê xwe de wê, di demên serdema navîn de wê dema ku em bahsa felsefeyê wê bikin wê, li ser wê temenê seha hevbeş a hundurîn re wê karibê wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Wê li ser wê temenê wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Dibê ku wê sedemên felsefeyê ên li hundurînê hizirkirin wê hinekî wê ne belesebeb bin. Ber ku wê di wê temenê de wê di hundur de wê bi kifşkirin û fahmkirinê û hwd re wê temenê keseyetê, nerînê û hwd wê di wê temenê de wê biafirênê. Yan jî wê dema ku em, bahsa nerîna xwe ya li derve dikin wê bi zêhnî wê li gorî xwe wê fahmbikin û yan jî wê li ser têngîna weke bi bîrewerî, bîrdozî û ankû hinek têngînen din ên bi rengê hişmendî û hwd wê bikin wê di wê temenê de wê temenê wê biafirê bê.

Mirov wê, di xwe de wê ghiştina wê, sîyane hizirkirinê wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê. Di dewama wê de wê mirov wê êdî wê bi wê re wê, darêjkiirna rewşna di mejiyê xwe de wê weke bi xiyalkirinê û hwd re wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê ku wê bi wê rengê fahmkirinê ve wê girêdayî wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirina ji hundur wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di regekê de wê, di demên serdema navîn de wê, derkeve li pêş. Ji aliyê têngînen felsefeyê ên weke bi îdealîzm û metalyalîzmê ku wê bi gengêşîya bûjenê û kirdeyê wê bihizirê wê di wê temenê de wê, hinekî jî wê di awayekê de wê ev wê, hebê. Di aslê xwe de wê di temenê wê nîqaşa nava wan herdû aliyên de wê hinek aliyên ku ew hê jî di wê temenê de ji aliyê wan aliyên ku ew wan nîqaşan dikin ve ku ew ne hatina fahmkirin wê hebin. Di serî de wê, di wê temenê de wê, aliyê hundurîn wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser çî temenê wê were fahmkirin ew wê, jî wê, di wê temenê de wê yan bi têngînek bawerîyî wê were fahmkirin û yan jî wê were redkirin. Ev nêzîkatî jî wê di fahmkirinê de wê weke nêzîkatîyek ku ew ji fahmkirina wê dûrbê. Di nava aliyê seha hundurîn de wê di awayekê de wê ew wê bi zêdeyî wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş wê, di dema dîtina tiştê de wê bi wê dîtînê re wê aliyekê din ê bi hiş wê di wê re wê xwe di awayekê

de wê li ser temenê nasînek bi hiş û hwd re jî wê bide dîyarkirin. Wê li ser wê çerçoveyê de wê êdî wê ew derkkirin wê weke derkkirinek bi hiş wê were kirin û wê li wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê serdema navên wê dema ku wê li ser aliyê hundurîn wê bihizirê wê di wê temenê de wê hinekî wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya fahmkirinên li ser serdema navîn û rengên hizirkirina wê de jî wê karibê bi gotinekê wê bibêjê ku wê ji van aliyên ve wê, ew wê hê zêde ne hatibê fahmkirin. Tenê wê weke di dîmenekê di xwe de girtî û û weke bi têngîna 'tenê a fêrbûnê' re wê şîrovekirinên ku wê bînin kirin wê di wê temenê de wê aliyekê bi kêmfahmkirinê wê di wan de wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê, tenê wê ew aliyê fêrbûnê wê, bi aliyê derveyî û ankû ya hatî ser ziman û ankû weke bi baweriyî û hwd bi bineterên nivîskî û hwd bi tenê re wê were fahmkirin. Lê li vir em divê ku wê hinekê li ser temenekê bi pirrwatelêkirinê re wê, di çerçoveyekê de wê gotina 'fêrbûnê' wê di rengekê de wê li ser wê aliyê seha hevbeş û ankû bi fahmkirina hundurîn û kifşkirinên wê re wê jinûve wê hildina li dest û wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman. Ber ku ev wê weke aliyekê pêwîst ê bo wê aliyê wê yê bi fahmkirinê ku ew were fahmkirin wê pêwîst bê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê kifşkirina aliyê hundurîn di serdema navîn de û di wê de bi hizirkirinê kûrbûn û hwd wê, biqasî pêşveçûnên felsefeya demên kevnera wê giring û wê encamên wê yên dîrokî wê hem bo dema wê û hem jî wê bo demên piştî wê werina wê bibê.

Di wê temenê de wê li ser aliyê hundurîn re wê hewldanên fahmkirin û gihiştina li zanîna wê bi wê re wê derkeve li pêş. Felsefeyên li ser temenê menewiyetê û hewldana fahmkirina aliyê hundurîn ê mirov wê bi wê temenê wê pêşkevin û wê weke felsefeyên seha hevbeş ên hundurîn bin. Minaq wê dema ku wê Gazalî wê bahsa aliyê hundurîn û fahmkirina wê bikê wê li ser temenê rêzkarîkirina gîyanê û ankû hundurê mirov re wê, di wê temenê de wê bahsa wê bikê. Ibni rûşd wê li ser temenê têngînek bi fêrsa derûnî û ankû nefîsî re wê, li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê weke têngînek bi wê têngiştinê û hizirkirin û bi wê kûrbûnê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê gotinên weke rawakirinê, fêrs, nefîs û ankû derûnî û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê derkevina li pêş.

Li ser wê temenê wê aqil wê weke bi sedemên wê re wê temenê fahmkirina hebê wê were ser ziman. Têgînên weke mantiqê û hwd wê

pêşkevin û wê derkevina li pêş. Wê bi wan re wê bi aqilî wê gihiştina li encamê wê bibin. Di nava zanîna serdema navîn de bi zêdeyî bi têgînî derketina li pêş a mantiq û têgînên weke rasyonalityê wê hinekî wê li gorî rengê pêşketina wê hinek sedemên wê hebin. Wan sedemên wê ji yên felsefeyê û hwd hinekê cihê mirov divê ku mirov li wan binerê û fahmbikê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ew sedem jî wê hinekî wê li ser temenê seha hevbeş û hwd û nîqaşên hundurîn, xiyalkirin û hwd ve wê girêdayî bin. Di wê temenê de wê, aliyê hundurîn wê çendî ku wê di wê de wê, kûrbûn wê bibê wê temenê gihiştina bi aqilê razber û pêşketina bi wê re wê êdî wê bibê û wê derkeve li pêş. Ya ku wê bi wê re wê ji têgînêmn mantiq û rasyonalityê wê sûdbigirê di wê de û wê di wê temenê hizirkirinê de wê bi wê re wê ew wê bi wê re wê werina bikarhanîn wê hinekî jî wê bi wê temenê ve wê girêdayî bê. Çerçove û temenên teorikî û ankû teorizekirin wê li ser wê çerçoveyê de wê di wê de wê êdî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş.

Razberîya serdema navîn wê ji ya bi gotinkirîna serdema kevnera û felsefeya wê cihetirî wê xwediyê reng û awayekê hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têgîna teorizekirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi seha hevbeş a hundurîn û ankû weke di hundurîn de wê bi hizirkirin û wê di çerçoveya bi sazûmana bi hizirkirina wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Li ser wê temenê wê di felsefeya demên serdemên navîn de wê weke ku em bi felsefeya ibni rûşd re wê dibînin wê di awayekê de wê, bi têgîna nefsê û aqilî re wê, bixwezê ku ew bigihêjê li dîmenê û bêl wê li gorî wî ne bi derfet bê ku mirov wê bigihijê wê dîmenê. Kombinyona di nava wan herdû gotinan de ku ew dide çêkirin di mejiyê xwe de wê li ser wê temenê wê bi aqilekê felsefeyî razberî wê, di wê çerçoveyê de wê, were lê hizirkirin. Ibni rûşd wê xosletê hizirkirina wî ji aliyekê din ve jî ku em rêgezên felsefeya wî kifşbikin wê li ser temenekê teorizekirinê ku ew dikê wê di wê temenê de wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, têgîna teorizekirinê wê bo felsefeyê wê wateya wê çi bê? Yan jî mirov di nava têgîna teoriyê û ankû teorizekirinê û felsefeyê de çawa bi dîmenekê wê fahmbikin? Di aslê xwe de wê, teorizekirin wê weke dîmenekê ku wê întibayê wê bi mirov re wê çêbikê wê li ser wê temenê wê bi aqilê kirinî re wê di awayekê de wê bihizirê û wê xwe bikê ku ew bigihênê temenekê

fahmkirnê û wê rêgezên weke li ser bi nerîna bi hiş a ji me li derve û ya ji tiştê ku ew dihê derkkirin û ankû girtin wê bi kombinyasyona nava wan re wê, temenê wê yê hizirkirinê wê weke ku wê di wê temenê de wê çerçoveya wê ya hizirkirinê wê were li holê.

Di wê temenê de wê, ibni rûşd wê li ser wê temenê wê bixwezê ku ew bigihijê dîmenên derûnê ên bi rengê aqilê kirinî. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê, bi xwezayê ku ew bi temenekê rasyonel bi wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di hundurîya xwe de wê bi wê hizirkirinê û bi wê re di wê de wê dema ku wê mirov wê bahsa di wê de wê bi kûrbûnê wê bikê wê, li ser wê temenê wê di temen û awayekê de wê, bi wê re wê, bi teorizekirina bi hundurîya xwe re wê, ew wê, çerçoveya hizirkirinê wê bi wê re wê weke ku wê bixwezê ku wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Têgînên gnostikî, metafîzîkî û hwd ên bi felsefeyê ku wê werina pêşxistin wê li ser wê temenê wê ji wateya ku ew li wan dihê kirin a bi sermedî û hwd û teqezîyê cihetir wê, têgînên di wê temenê de wê di xwe de wê bi hizirkirinê û teorizekirina hundurîn re wê, di rengê de wê temen û çerçoveyek hizirkirinê wê bi xwe re wê biafirênin. Di wê temenê de wê mijare seha hevbeş a hundurîn û bi wan hizirkirînan wê re ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê li ser wê çerçoveyê de wê weke aliyekê bi zanebûnê wê biafirênê. Li ser wê temenê wê gotina nefesê ku wê were biikarhanîn wê, di wateya ya derûnîyê de wê, li ser wê temenê wê bi çerçoveya fahmkiirna hundurîn a bi hişmendî re wê were ser ziman.

Di aslê xwe de di çerçoveya felsefeya demê de wê li ser wê temenê wê têgîna 'fêrbûnê' ku mirov wê hilde li dest wê bi wê re wê, weke li ser temenekê gnostikî wê çêtirî wê bi têgîna seha hundurîn a hevbeş re wê weke ku wê were lê hizirkirin. Weke ibni rûşd wê, bi hizirên ibni sîna û el-kindî re jî wê were dîtin. El-kindî wê di temenekê de wê çavkaniyên wî yên hizirkirinê wê ji yên ibni sîna ên gnostikî û felsefeyî ku ew li ser temenekê manist û mezdekist wê fêr dibê û wê bi wê li gorî xwe wê werênê ser ziman wê ne cihetir bê. Li vir wê, di temenekê de wê ev alaqa ku wê bi wî re jî wê, bi felsefeyê re wê bibê wê li ser wê temenê wî bi wî re wê biafirê. Heta ku wê çavkaniyên ibni sîna ku wî dikina weke teorisyen û felsefevanê tendurustvaniyê wê bi heman rengê wê el-kindî jî wê di wê temenê de wê karibê wê bikê.

Di çerçoveya hizirên el-kindî de wê di aslê xwe de wê ji wê aliyê ve wê bi derfet bê ku wê li gorî rastiya wî wê, li ser wê temenê wê werina lêkolîn kirin. Ew şewayekê fêrbûnê ên weke bi azmûnê wê li ser temen û

gotinên zanînê ên weke sehê, aqil, hîsê, derkkirinê û hwd re wê, werênê ser ziman. Weki din wê, têtîna wahiyê jî wê bi wê re wê, were û derkeve li pêş. Di wê temenê de wê bi gotinên wî yên ku ew bi wê re dihizirê jî wê di wê temenê de wê, tiştêkê giring wê bi hesanî wê were dîtin û fahmkirin ew jî wê di wê temenê de wê têtînen bi hiş û hîskirinê ku wî çawa wê weke li hişbide, li aqilbide, û hwd re wê bi gotinên wê re wê derkeve li pêş. Têtînen weke sehan weke rêyên derkkirinê û ya sehkirinê ku em dikarin wê di wateya têtîna jêhîskirinê (in: intuition) wê werênê ser ziman wê bi hizirên wî re wê derkevina li pêş. Ev gotin wê di awayekê de wê li ser temenê wê gotinên weke yên ponijînê, hizirkirinê û tefkirinê û hwd wê avabikin û wê di wê temenê de wê xwediyê temenekê hizirkirinê bê.

Ibni rûşd wê, di temenekê de wê di felsefeyê de wê têtîna sedem û encamê wê di nava felsefeya herêmê de wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê derxê li pêş. Ew temen û awayê ku ew bi wê wê derdixê li pêş wê li herêmê wê bi zêdeyî wê encamên xwe wê nedina dîyarkirin. Wê vajî wê li herêmên dervî wê ên rojava û ankû yên weke li dora kordoba û hwd wê, encamên xwe wê di rengekê de wê bi çêkirina temenên hizirkirinên ên weke bi felsefeya demê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê, weke ibni rûşd wê, ziyab jî mirov dikarê heman tiştê bo wî werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê hizirên wî yên ku ew dihênê ser ziman ên bi astronomiyê, matematikê, felsefe û li ser têtînen çandî ên weke helbest û musikê û hwd re wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê karibê li wan herêmên dervî herêmê wê bi encamên wan re wê kifşbikê û werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, pêşveçûnên li kordoba wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di encama derketinên felsefeyî ên di wê temenê de ku wê di rengekê de wê xwe bidina dîyarkirin de wê di rengekê de wê werê dîtin ku wê pêşkeve. Di wê çerçoveyekê de wê demografiya kordoba wê, bi islamê, xiristiyan û cihu re wê, di awayekê de wê di zikhev de wê bibê û wê, di wê temenê de wê bi bandûr, nakokî û jîyane wan a bi hev re wê were dîtin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ev filosofên ku me hanîna ser ziman wê di wê temenê de wê, hizirên xwe wê, di temenekê giştî de wê werênina ser ziman. Aliyên wan ên felsefeyî wê li rojava wê encamên xwe wê bi awayekê vekirî wê bidina dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, ev jî wê bi wa re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê li herêmê pergale ramyarî a ku ew hatiya afirandin û ku wê heta roja me wê, were dîtin wê li ser wê temenê wê di awayek de wê, hertimî wê pêşîya pêşveçûnên bi wê rengê wê bi têngînên baweriyê bi karhanînê re wê bigirê. Lê ew kirmên weke malê baweriyê wê di awayekê de wê, ji baweriyê zêdetirî wê weke encamên ramyarîya demê a dem bi dem ku ew pêşdikeve û xwe di wê temenê de dide domandin wê werênê ser ziman û wê şîrovebikê. Ji vê aliyekê ve wê, di aslê xwe de wê pêwîstîya şîroveyên bi armanca fahmkirinê ên teybet wê hebin. Lê ev wê weke aliyekê din ê hizirkirinê û fahmkirinê wê biafirênê û em wê dikarin ji lêkolîn û nivisandinek din re wê bihêlin.

El-kindî jî wê di awayekê de wê dema ku wê felsefeyê û ankû ji aliyê felsefeyî ve wê bihizirê wê werênê ser ziman ku wê, têngîna sedemê wê weke têngînek ku wê di gihandina li rastiyê de wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Ji wê aliyê ve wê, di şewayekê ku ew nedûrî ibnî rûşd de wê, li ser têngîna sedemê wê bihizirê û wê, ew wê bi temenê epistemolojiya xwe ya zanînê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê ew jî wê di awayekê de wê bi gotina 'zanîna tiştêkê bi hemû aliyên wê re wê girêdayî bi her aliyê wê re wê zanîna wê ve wê girêdayî wê werênê ser ziman. Lê li vir li ser wê temenê wê têngîna lêkolîn û lêpîrsînê wê di rengekê de wê weke ku wê di nava hizrên xwe de wê bikirpênê û wê bi wê re wê weke ku wê derxê li pêş. Ya ku wê weke xosletekê cihê a bi felsefeya wî re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê ev bê.

Aliyekê din wê bi hizrên el-kindî re ku wê were lê hizirkirin wê ew bê ku ew bi têngîna 'pîrr-sedemiyê' re wê li rastiyê wê bihizirê û wê, li gorî wî tişt ku ew bi pîrr sedemiyê ew newê fahmkirin wê nikaribê were fahmkirin. Wê hinekî jê ghiştina li rastiyê û fahmkirina tiştê wê di temenekê 'pîrralî' û 'pîrr-sedemî' de wê bi têngînekê wê bi wê hizirkirina wê re wê girêbide û wê werênê li ser ziman. Wê têngîna sedemê wê bi wê re wê weke rêya ghiştina li fahmkirin û rastiyê wê li wê bihizirê û wê tefkir bikê.

Di wê temenê de wê, aliyekê din wê weke ku em di wê temenê de wê bi felsefeya ibnî rûşd û ibnî sina re wê dibînê ku wê li ser temen û têngîna temenê fêrbûnê mirov bê wê di nava felsefeya el-kindî de wê bi gotina 'mijare fêrbûnê wê mirov bê' re wê werênê ser ziman. Wê gotina fêrbûnê ku em di nivîsandinê de wê di herikandina wê de wê li wê dihizirin wê û bi wê dihênina ser ziman wê dikarin wê di wê temenê de wê weke

têgînek ku em dikarin di wateya gotina perwerdeyê´ de jî wê, di rengekê de wê li ser wê temenê ku el-kindî bikardihênê wê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê çerçoveya hizirkirinê a el-kindî jî wê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li ser wê temenê wê hinekî bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê ji hinek aliyên fahmkirina mijarê ve wê weke ku wê temenê fahmkiriinê ê li ser wê temenê bi felsefeyî hizirkirinê û mirov weke kirde û mijare fahmkirinê dîtinê û li ser wê temenê derxistina li pêş têngîna fêrbûnê bi temenê gihiştina li zanîn, bi wê fêrbûnê û ankû perwerde dîtinê û hwd re wê derkeve li pêş. Ev wê weke aliyekê giring û çerçoveyek ku mirov wê fahmbikê mirov dikarê wê hinekê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê.

El-kindî wê dema ku em li navaroka nivisare wî ya bi **navê** “Fî’l-Felsefeti’l-ûla” dinerê wê di wê temenê de wê dibînê ku ew wê, dîmenekê fahmkirinê ê bi têngîna felsefeyê û şewayekê lêpîrsînê wê bide mirov. Li dora rûpelên 140î û wan de wê bahsa zanîna sedemê bikê ku wê çawa wê mirov wê bi wê re wê bigihijê li rastiye û wê çawa wê me bigihênê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, dîmenê hizirkirinê a ku el-kindî wê bi wê re wê, bide me wê li ser temenekê felsefeyî ê aqilmeşandinê ku mirov wê bikê wê ji wê nedûr bê. Di wê temenê de wê mînaqên ku ew dide wê, di awayekê de wê weke ku em li ser temenê hizirkirina wê re wê bi têngînen aristo ên di nava ´duyem dahûrfiyên organom a çarem´ de wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê di wê rengê de wê hizirkirin wê werina ser ziman. Lê el-kindî di wê temenê de wê li ser têngîna manist a weke ku wê bi têngîna rohani wê li rastiya xwe wê wegerihê wê, di wê temenê de wê hizrên xwe wê bi têngîna gîyanê re wê, werênê ser ziman û wê, piştî ji bedenê derketinê wê ´ji jêdera ku ew hati wê wegerihê´ re wê, werênê ser ziman. El-kindî wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê weke ku em bi hizrên platon û hwd re wê dibînin ku wê temenê xirabiyê, nebaşî û ankû lewitinê wê bi hebûna cismî-bûjenî re wê werê hanîn li ser ziman ew jî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi gotinên weke “mîrov bi xwezaye xwe wê bi xosletên ku ew ji cismî-bûjenî dihên wê xwediyê xirabiyekê bê´ re wê, werênê ser ziman. Heta ku wê hêrsbûnê, xwestekên weke bi ajoyî û hwd ên hebûnî wê bi wê ve girêdayî wê bixwezê wan şîrovebikê û werênê ser ziman.

Di dewama wê de em dikarin hinekî li ser têngîna gîyanî a el-kindî bisekin in. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku ew bi wê re ew dihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di

awayekê de wê, were dîtin ku wê gîyan wê li gorî El-kindî wê di wê temenê de ku wê xwediyê aqil, hêrsbûn û şehwetê bê. Li gorî wî şehwet û hêrbûn wê di temenê zindiyî û xwe domandina wê de wê, bi hebûnê ve girêdayî li ser temenekê objektîvî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aqil jî wê di temenekê sîyanekê de wê, li wê bihizirê a bi mirov re wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê hinek aliyên ku ew li ser têngîna gayê û ankû armancê re ku wê bi wê temenê wê salixbikê wê hebin. Minaq wê armanca mirov wê hertimî wê li ser temenê ku ew bigihijê ya 'baştirin' wê di wê temenê de wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Her wusa wê li aser wê temenê xwe perwerdekirin û pêşxistin jî wê bi wê armancê xwe gihandina astek tamam û kamil ku ew karibê xwe bi wê re derxê li astek astbilind.

Li vir wê dema ku wê bahsa fêrbûnê wê bikê wê di hinek têngîn û wateyên ku em bi gotina perwerdeyê re dikarin bixwênin wê werênê ser ziman û wê, di wê temenê de wê bi têngîna ku wê, armanca wê ew bê ku bi rewîstî û fêrbûn û zanebûnê keseyetna bi rewîstî pêşkevin re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, têngîna pêşketina keseyetê' ku wê di renekê de wê di nava hizrên xwe de wê li ser wê temenê wê bikirpênê wê weke aliyekê din ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di nava hizrên ibni rûşd û ibni sîna de jî wê di wê temenê de wê kirpendinên ku wê werina wateya li ser keseyetê re li ser ziman wê werina dîtin.

Ev di aslê xwe de wê weke bi xosletekê demê ve wê girêdayî bê ku mirov wê, werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê dema ku wê bahsa pêşketinê keseyetê û ankû şahsiyetê wê were kirinê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê civakî û hwd jî wê bi kirdeyî û morfolojikî ku mirov wê karibê ji wê derhênê wê ji wê were fahmkirin. Li ser wê temenê wê keseyet wê, di wê temenê de wê bi fêrbûn û zanînê re wê rast bê ku wê, weke xosletekê pêşketina demê wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, aliyên hevbeş ku wê derkevin li pêş û wê pêşkevin wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê dibînê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Çawa jîyankirin, bi çî rengê bûyin û xwedî hizir, bawerî û hwd bûyin wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di têngîna baweriyê de wê, di aslê xwe de wê çî wê

were qastkirin wê bi serê xwe wê pêwîst bê ku mirov wê bikê mijarek fahmkirinê. Ber ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê bawerî wê hinekî jî wê di temenê têtîgînên weke yên yaqinkirinê, pêzanînê ku ew rast bê, di ji rastbûna wê bi êmin bê û hwd re wê weke aliyna têtîgînê ên ku wê li ser gotina zanînê û fahmkirinê û hwd re ku wê karibin werina fahmkirin wê hebin. Di wê temenê de wê ji van aliyan ve wê têtîgîna baweriyê wê ji aliyê augustinius ve wê berî wê demê wê bi hinekî wê weke ku em ji nava xabate wê ya bi navê 'welêt' dixwênin re wê werê dîtin. Di wê temenê de wê têtîkiliya baweriyê û zanînê û li ser wê temenê bi baweriyê bi zanînê wê çawa wê di rengekê de wê bi aqilê felsefeyê di awayekê morfolojikî û hwd re wê bi jê derhanînan wê bijî wê karibê bi wê êdî wê hinekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wan ê din jî wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê di demên piştî de wê bi temenê zanînê û hwd re wê, gotinên weke keseyetê û pêşketina wê, û ya perwerdeyê û hwd wê li hev hoyina wan wê hin bi hin wê pêşkeve û wê were dîtin. Li ser wê temenê wê bi hizirkirinên ku wê bibin wê di wê temenê de wê, li ser temenê fêrbûnê bi xwandinê û hwd re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê têtîgînên weke yên bi fêrbûna bi aqilê mirov re wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

El-kindî wê di çerçoveya fêrbûna baweriyê û pêwîstîniyên wê de wê ji aliyekê ve wê mijare têtîgîna perwerdeyê û bi wê fêrbûnê û hwd wê, hilde li dest û wê li ser wê temenê wê mijare zanîn û lê têtîgihîştin û bi wê pêşketina keseyetê û hwd re wê li ser wê temenê wê hilde li dest. Wê bi temenê gihiştina li têtîgînek rast û bi wê bi zanebûnê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê bê.

Li ser wê temenê wê mijare fêrbûnê a di wê temenê de wê ji aliyekê wê bi mijare têtîgihîştina gîyanê û di wê de gihiştina zanînê û fêrbûnê bi nefsi û hwd re wê werênê ser ziman. Li vir di çerçoveya wê gotinê de wê bi nûas û morfolojikî wê divê ku mirov wê ji hev derrhênê ku ew dihênê ser ziman ku wê, gotina gîyanê û ya nefsi wê weke ku wê were ser ziman wê di awayekê di zikhev de wê weke bi wateyên cihê wê werina salixkirin

wê were dîtin. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê, mijare gîyanê wê bi fêrbûnê re wê çawa wê di wê de wê bi 'kûrbûnê' wê bê kirin ku wê li wê were lê hizirkirin wê hinekî jî wê li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmîbkê û wê werênê ser ziman bê.

Li gorî, el-kindî wê dema ku wê gîyan ji bedenê derket wê razberî wê bi wê re wê pêşkeve. Li ser wê temenê wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê êdî wê di wê têtîna razber a gîyanî de wê di wê de wê bi kûrbûnê ku wê werênê ser ziman û wê li ser wê bihizirê wê di temenekê teorîkî ê fahmkirinê de wê weke ji hin aliyna ve wê mijarê bi fahmkirina bi zanînê re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, li ser temenê gihiştina 'nûrha xwûdê' wê di wê temenê de wê bi têtîna derketina li ser têtîna baxtê' û ankû felekê' re wê werênê li ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fêrbûnê wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê kaeribê wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbîkê wê were dîtin.

Di wê temenê de wê têtîliya fahmkirinê bi gotina razberîyê re wê weke aliyekê din ê fahmkirinê re wê xwe di wê temenê de wê di têtînek zanînê de jî wê ji aliyekê din ve wê, bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare gîyanê û fêrbûna bi wê re wê, li ser wê temenê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava têtîna gîyanê a bi wê rengê bi hizirkirinê de mirov dikarê wê bi wê rengê wê li wê bi aqilê empatiyê bi wê fahmkirina wê re wê, têtîliya zanînê wê dênê. Li ser wê temenê wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare empatiyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê bi zanînê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bide bihizirandinê bê. Di wê temenê de wê di têtîna razberîya gîyanî de wê bi temenê wê bi hev dîtîna û hev nasîna xwûdayî û li hev kirina wan re wê, di wê temenê de wê bi wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di renekê de wê bi wê re wê bihizirê ku wê, tişt weke yên di jîyanê de ew hena wê, di hev nasîna afrînerê xwe de wê aşîkar bê. Ber vê yekê wê, berê wê li wê bê. Li ser

têgînek bi wê rengê re wê, bi mijare gîyanê û berê wê li rohnîya xwûdayî bûyinê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê li ser wê temenê wê weke bibê xwediyê hinek têtî û rengên fahmkirinê ên teybet weke bi hinek aliyên teorikî û ankû teorizekirina bi fahmkirinê û hwd re. Li ser wê temenê wê, di mijare wê têtîliya teoriyî a bi fahmkirinê û bi têtîna gîyan razber û hwd re ku wê di wê temenê de wê weke el-kindî wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku mirov di heviyekiyekê de bi fahmkirina xwe wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê wê temenê de wê, cihane bûjenî wê weke ku wê maniyî wê werênê ser ziman ew jî wê, ev cihane ku em di wê de dijîn wê di wê rengê de wê bi gotina 'ev aleme lewitî' re wê li ser wê temenê wê bi gotin û şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov li nava hizrên el-kindî bihizirê wê dibînê ku ew di awayekê de wê tiştekekê din wê bi hizirkirinên xwe de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê têtîna 'zanîna felsefeyê' û 'zanîna baweriyî' ku ew ji hev cihê dikê û di wê temenê de wê li wan wê bihizirê bê. Li ser wê temenê di wê temenê de wê, temenê meşrûiyeta zanîna felsefeyê ku wê li wê were lê hizirkirin ew jî wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew li rex ya zanîna olî wê weke aliyekê zanînê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê hem ji hev cihê kirina zanîna felsefeyî û ya olî û hem jî di wê temenê de bi wê hizirkirina bi wê û hewldana bi wê ghiştina fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê li wê bihizirê bê.

Li ser wê temenê wê li ser cewherê aqilê felsefeyê û aqilê baweriyê û ankû aqilê wahiyê wê bihizirê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê ku ew çendî ji hev cihê jî bin wê hevbeşîyek wan wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê çawa wê li ser pêşxistina mirov û bi zanekiriinê û gihandina mirov li astek û pîvanek bilind bê.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê, li ser temenê aqilê felsefeyê û yê wahiyê li wê di hizirê wê li ser wê temenê wê şewayekê hizirkirinê ê weke ku em bi platon re dibînin a weke aqilê felsefeyê ku ew bi xwezayê re wê weke aqilekê dîtbar bê û yê îdeayî wê, bi zêdeyî wê li ser temenekê teqez wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê ew jî wê werênê ser zian ku wê, zanîna dîtbar ku wê di wê temenê de wê, derfeta şaşbûnê ku wê di wê de wê bi derfetî hebê wê li wê bihizirê. Wekî din ew li gorî wê zanîna

wahiyê wê zêdetirî wê, bidîyar û vekirî bê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de lê wê dema ku em li navaroka hizra wî ya felsefeyê dihizirê wê, di awayekê din de jî wê weke ku wê, zêdetirî wê bixwezê bi aqilê felsefeyê fahmbikê û wê derxê li pêş wê di wê rengê de wê dîmenekê jî wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê hinek aliyên din ên bi têngîna rastteqîniyê ku wê li wan bihizirê wê di wê temenê de wê bi hizrên wî re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê, dema ku ew li ser aqilê felsefeyê û wahiyê dihizirê wê yê wahiyê wê weke bi gotina 'saf' û 'cewherê' re wê, li wê bihizirê û yê felsefeyê wê weke bi rêya sehan ku wê bi derkdikê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Lê ji aliyekê din ve jî wê, dema ku wê li ser temenê fahmkirina mirov a wahiyê dihizirê jî wê dihênê ser ziman ku wê ber ku ew bi wê re mihatab dibê û wê fahmdikê wê xwediyê aqil bê re wê werênê ser ziman.

El-kindî wê ji aliyekê din ve jî wê mijare felsefeyê û aqilê wê ve wê, dema ku wê hilde li dest wê serî li filosofên weke aristo wê bixê. Li ser wê temenê wê bi têngîna 'zanîna her tiştê, ku wê her tiştê wê di temenê dorpêçbikê zanîna felsefeyê de bê' re wê bixwezê ku ew wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê bi giringî dayîna wê bixwezê wê werênê ser ziman. Ew dixwezê felsefeyê li ser temenekê zêhnî wê di renekê de wê fahmbikê wê di wê temenê de wê, bi du awayan ji hev cihêkirinê re wê bixwezê wê fahmkirinê wê werênê ser ziman. Li gorî wî felsefe di zêhnê de wê zanînê li ser aqil û sehê re wê li duyan wê bikê beş. Di dewama wê de wê bi wê re wê, balê bikişênê li ser heman rengê a beşkirinê weke di zêhnê de bi awayê teorikî û pîretîkî ku wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê weke temenekê zanînî a ku mirov wê zanibê û wê di dewama wê de wê felsefe wê weke biqasî hêza mirov ku têbigihê ku ew bigihijê zanîna rastteqniyê' re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

El-kindî wê dema ku wê felsefeyê wê werênê ser ziman wê weyna filosof jî wê di dewama wê de wê bi gotin bikê û wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman 'armanca filosof ew a ku ew zanina rastiyê xwe bigihênîyê û wê bizanibê. Li ser wê temenê wê dema ku wê li ser felsefeyê wê bihizirê wê, çavkaniya wê û ankû wê weke ku ew dihênê ser ziman wê 'felsefeya pêşî' wê zanibê. Bi wê re wê ew wê qastbikê ku 'mîrov bizanînê bigihijê sedema hebûna hebûnê.' Di dewama wê de wê li ser pêwîstîya hizirkirinêw weke mijare pêşî wê werênê sr ziman û ya aliyê wê yê

duyem jî wê di çerçoveya şariştanbûnê de wê, çawa wê temenê pêşketinê wê were çêkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî, di nava dîrokê de gelek caran sedema têkçûnê wê, bi piştguhkirina zanîna sedema hebûnê bê. Wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê têngîna hizirkirinê û ankû aqil û şariştanîyê wê weke têngînek ku wê bi wê qabiliyet û karigeriyên mirovî ew bên zanîn û pêşxistin û li ser wê temenê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Li ser wê temenê wê têngînek hebûnê wê weke temen û cewherê fahmkirinê wê di felsefeyê de wê bi armancî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna wî ya bi navê 'halbûkî ku mirov cewherê hebûnê zanibê, wê ew kêrî çî were wê ew bi wê were zanîn' re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di rengê hizirkirina xwe de ew wê dîmenê di çerçoveya aqilî a objeyî û şubjeyî ku ew weke di zikhev de bi wê dihizirê wê, di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna wî ya hebûnê re wê were dîtîn. Li ser têngîna 'têgihîştina sedema hebûnê' û ankû 'zanîna sedema hebûnê' û hwd wê di wê çerçoveyê de ku mirov bi wê dihizirê wê, ji aliyekê ve wê bi têngînek û temenekê fahmkirinê a bi têgihîştina hebûnê wê karibê fahmkirinê û ji aliyê din ve jî bi heman re mirov wê bi têngîn û têngîna sedemê re wê karibê wê fahmbikê. Têngîna sedemê wê di wê temenê de wê weke têngînek yekser ku wê di nava felsefeya serdema navîn de wê, berê hizirkirina mirov wê bi xwe re wê, bi ber hizirkirinek felsefeyî de wê bibê û wê ber vê yekê wê têngîna sedemê wê çawa wê were hildan li dest û ew wê were herêkirin û ankû redkirin û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê bi gotinekê jî bê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna sedemê û hebûnê wê dema ku ew bi hev re li wan dihê hizirkirin wê weke aliyekê ku mirov wê karibê bi çerçoveyek hizirkî ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, mirov bi wê re wê li wê bihizirê weke têngînek hebûnê û sedemê wê weke du aliyên ku wê bi serê xwe wê çerçoveyên wan ên hizirkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ya ku wê awayekê de wê di zanîna mirov de wê hem serwerîyek me ya zêhnî û hişmendî wê bi wê çêbikê ku mirov wê çawa wê bikaerbênê û ankû ji wê sûdbigirê û hwd jî wê di dîmenekê de wê temenê û rengê û awayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide çêkirin.

Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa têgihîştina hebûnê wê were kirin wê weke ku em bi hizrên el-kindî re wê dibînin wê, mijare felsefeyê wê di temenekê sistemetizekirina wê ya bi perwerdeyê û hwd re wê, çawa wê, temenê wê yê fahmkirinê wê biafirê û wê weke aliyekê fahmkirinê û zanîna wê ya pêwîst wê li wê bihizirê wê, were dîtin. Di hinek mijarên fahmkiriina bi wê de wê, weke ku wê di nava aqilê wahiyê û yê ne wahiyî de wê herê û were. Dibê ku ev ji ber sedema serwerîya têgîna baweriyê a demê bê. Lê ew çendî ku wê ji hinek aliyan ve wê felsefeyê û aqilê wê pêwîst bibînê jî lê wê çawa wê di awayekê de wê, di di nava hiyararîyekê de wê werênê ser ziman û wê, di wê de wê, ya wahiyê wê, bi wê re wê bi temen bikê wê were dîtin. Em ji wê destpêka wahiyê ku em hinekî bi vir de werin û ji wê û pê de bi felsefeya wî bihizirin wê di awayekê de wê çerçoveyek fahmkirinê a felsefeyî û zanîna wê bide me.

Li ser wê temenê wê du berhemên wî yên ku ew heta roja me ew hê ne hatina kifşkirin û ibni nedim wê, bi navê el-kindî wê, wê pirtûkên bi navê “Kitab Maiyyeti’l- İlmi û “Kitab Aksami’l-İlmi’l-İnsi” wê bide. Wê di wan xabatên wê de wê weke ku wê weke ku wê were ser ziman wê bê gotin ku wê bahsa mijare perwerdekirinê û giringiya wê ya ku ew derdikeve li pêş wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Lê li ser wan re wê hinek şîroveyan di nava hin zaneyna kurd ên li herêmên kurdistanê ên weke botanê de wê di wê temenê de wê were ser ziman ku wê bahsa van xabatên wî bikin wê bi gotinên weke pêwîstîyên civakî, keseyetî, û hwd re wê çawa wê temen wê were afirandin û wê hizir û aqil wê were pêşxistin wê bi wê re wê were pênasekirin û wê were hanîn li ser ziman. Ku mirov bahsa têgîna perwerdeyê bikê wê li ser wê temenê mirov dikarê wê bibêjê ku wê li herêmên kurdistanê ên bakûr, rojhilat û başûr wê li ser wê temenê wê di dergah û medreseyan kurdan de wê ev wê, weke li dora şêxan bi kombûnê re wê, kevneşopîyek wê ya pirr zêde a xort wê hebê. Di wê de wê, di aslê xwe de wê temenê ev ev kevneşopîya wê li kurdistanê wê, di her demê de wê, dîyarkerîyek wê ya ku mirov wê bikirpênê wê hebê. Em wê dizanin ku wê, weke ibni rûşd jî, ibni sîna ku hwd li ew li navendên weke hemedemê ên rojhilatê kurdistanê û hwd wê, bicih bibin û wê bi salan wê li ser wê temenê wê fêrbûnên bi perwerdeyî wê bibînin wê heman tişt û awa wê li ser wê rengê wê bi el-kindî re jî wê weke ku wê were gotin û ser ziman wê bibê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa fêrbûnê wê were kirin wê du ali wê bi wê re wê were dîtin ku wê were kirpendin. Yek wê bi gotina

armancê re bê. Ku perwerde wê were kirin jî wê çawa wê bi armancekê û bi temen û çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê were kirin bê. Ya din jî wê li ser temenê ast û pîvanê wê bibê. Ew li ser wê temenê wê li wê dihizirê. Li ser wê temenê wê mirov dibînê ku wê têngîna perwerdeyê ji aliyê el-kindî ve wê, li ser temenekê kevneşopî weke bi gotinî, nivîskî û hwd wê bê dîtî ku wê were hildan li dest. Di wê temenê de wê aliyên ku ew weke aliyên bi xûyî ku ew rûniştîna û mirov wê, çawa ji wan wê sûdbigirê wê li ser wê bisekinê. Minaq wê, 'nûbara piçûkan' a ahmedê xanî wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê were dîtî ku wê bi têngînek perwerdeyî a zarokan wê di nava civakê de wê li kurdistanê wê were hildan li dest.

Li ser wê temenê wê, ev kevneşopî wê, di temenê fêrbûna bi perwerdeyî de wê were dîtî ku wê ji wê demê û pê de wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê çawa wê li ser temenekê bi sazûmanî wê li wê were lê hizirkirin wê were lê hizirkirin wê were dîtî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di demên navîn ên serdema navîn û pê de wê mijare perwerdeyê wê li ser wê temenê wê weke têngînek civaketiya ku ew pêşdikeve wê derkeve li pêş. Her çendî ku wê di nava baweriyên de wê bi wan wê pêşkeve jî lê li ser wê temenê wê dikarê wê bi awayekê wê di serî de wê pêşî wê fahmbikê.

Mijare perwerdeyê wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê keseyetek bi fahmkirinê wê were pêşxistin wê xûyên baş û nebaş wê bi wê werina ji hev vaqatandin û wê di wê temenê de wê bi fêrkirinê wê werina fêrkirin û rawakirin. Ji aliyekê din ve jî wê weke ku em bi hizrên ibni rûşd re jî dibînin û yên ibni sina û heta el-kindî jî dibînin wê di çerçoveye berhevî de wê li zanînê wê were nerîn û wê bi wê re wê weke têngînek gerdûnî wê were lê hizirkirin. Li gorî wê rengê ku ew bi wê dihizirin wê dibînê ku wê zanîn wê di wê temenê de wê, ne bin destê ti kesekê de bê û wê ti kesek wê nikaeribê li wê afdîyetê tenê weke ji xwe re wê li ser wî îdîa bikê. Di wê temenê de wê, ev têngî wê weke aliyekê din ê giring ku wê bi wê re wê, mijare fêrbûnê a di wê temenê de wê bikê ku ew di temenekê objektîv de êdî ew were fahmkirin jî.

Li ser wê temenê wê weke ku em di "Fî'l-Felsefeti'l-Ûla" bi têngînek ku ew weke pêvajoyek fêrbûnê li ser temenê yên berê hatina li ser ziman mirov wê bigihijê fêrbûnê û bi wê re wê, li ser wê re wê pêvajoyên fahmkirinê wê bijî re wê werênê ser ziman. Weki din wê di wê temenê de wê, yên berê ku ew hatina ser ziman wê li gorî wê temenê me yên

fêrbûnê wê li ser wê temenê wê çêbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. “Li ser wê temenê wê dema ku ew bahsa potansiyale mirov wê bikê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku mirov wê, çiqasî temen dirêj bê, û çiqasî xabatên xwe hûrûkûr bikê, weke ku wê werênê ser ziman wê hertimî wê berheviyek ku wê qat bi qat wê ji jê derbas bibê wê hebê(el-kind: “Fî’l-Felsefeti’l-Ûla”, r, 141).

Li ser wê temenê di dewama wê de mirov dikarê bahsa rêyên gihiştina zanîne ên el-kindî jî bikê. Di awayekê de wê dema ku ew bahsa wê dikê wê li ser wê re wê bi gotina ‘gihiştina zanîn bi seh û aqil re dibê’ re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi hev cihêkirina aliyên bûjenî û yê ne bibûjenî û ankû maddî û menewî û hwd re wê, bi cihêkirinê re wê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi têtîna gihiştina zanîne ku ew bi sehê bi temen dikê wê dihênê ser ziman wê di awayekê de wê, bi wê re mirov wê weke ku wê pirtûka wî ya li ser felsefeyê a ku me navê li jor hanî ser ziman de wê, têtîgihîjê ku ew di nava dîngûya kirde-bûjenê’ de wê, di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Ya ku wê li gorî wê bibê mijare derkkirina sehê wê hertimî wê bûjen bê û ev hertimî wê bi temenekê cismî û bûjenî bê.

Li ser wê temenê wê weke ku me li jor hinekî nbi têtîna ibni sîna û ya ibni rûşd re hanî ser ziman li ser temenê têtîna nefsê’ û ankû ya gîyanî-derûnî re jî ku ew dihizirê wê bi têtînekê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke xwediyê hem zanîna bi rêya sehan a dihê derkkirin bê û hem jî ya bi gotinê bi zanîne bê. Di wê temenê de wê, dikarê li ser wê têtîna bi gotinê bi ‘gotina bi zanîn’ê wê hinekî mirov dikarê wê li ser wê bihizirê û wê hinekî wê fahmbikê. Di aslê de wê, di wê temenê de wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê dinerin wê dibînin ku wê têtînek bi gotinî û di wê de wê weke ku wê li aqil digerihê ku weke ku em bi mezdekiyan re dibînin wê di nava têtîna el-kindî de wê were dîtin. Ew dema ku wê bahsa ‘nefsê’ wê bikê wê weke nbi gotina ‘ew li gorî xwezayê xwe ew bi zanîna’ re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê el-kindî wê bahsa zanîna bi rêya sehan derkkirinê û aqil bikê wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê sêyem wê bi gotina ‘ya ku wan dorpêçdikê’ re jî wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê sêyem ê temen û ankû ku em weke çavkaniya bingihîni û temenî a zanîni wê bibînin û ankû wê derkbikin wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê pergale zanîne a el-kindî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew li wê dihizirê wê, bi li xwezayê nerîne bi seh û aqil gihiştina zanîne wê li wê dihizirê û wê weke aliyekê wê yê

din ê weke bi wasîfî, nirxî(in: quality) û hwd aliyên wê yên ku ew bi wê re wê were hanîn li ser ziman re wê, li wê jî wê bihizirê. Li ser wê temenê ew wê weke dîmenekê din ê bi rengê gihiştina zanînê wê dibînê û wê çendî ku wê hinek kirpendinên wî yên di wê warê û pê de wê nebin jî lê wê ew kirpendinên wî di awayekê de wê di wê warê de wê bi têngîna hêjabûn û nirxûna tiştê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku ew weke ku ew li wê hiziriya jî wê têngînekê wê bi xwe re wê bide me.

Di wê warê de wê nirxbûn wê, were dîtî ku wê di nava hizrên Qûdat hemedênî, suhrewerdî, şehrezorî û hinekî ibni sina û hwd re ku mirov li nava hizrên wan dinerê mirov wê hinekî wê rastî wê were. Di wê temenê de wê gihiştina nirxîtiya tiştê wê, di wê warê de wê tiştê wê bi aliyekê din ê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Têngîna nirxbûnê wê di dewama wê de wê dikarê wê gotinê di çerçoveya felsefeya serdema navîn û bi wê hizirkirina wê de dikarê wê bibêjê ku wê bi wê re wê li ser baweriyê wê bi têngînek xwûdayî û hwd re wê, di nava felsefeya xwûdê de wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê, ji tiştê zêdetirî û bi wê salixkirina wê zêdetirî wê weke aliyekê ku wê li wê bê baxşkirin û hwd wê pêşî wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê piştî wê hin bi hin wê weke ku em bi felsefeya weke ya el-kindî û hwd re wê dibînin wê bi demê re wê, di awayekê de wê were dîtî ku wê, bi tiştê û ankû bûjenê û hebûnên nava xwezayê û hwd re wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq hebûna nefsê ku wê weke têngînek dayimî û hertimî a bi hiş bê û bi wê rengê bûbê û hebê ku wê li wê were lê hizirkirin wê hinekî jî wê di wê temenê de wê bi têngînek kirdeyî a morfolojikî ku wê çawa wê ji wê were lê hizirkirin û fahmkirin wê di wê temenê de wê di regekê fahmkirinê de wê şewayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Tişt wê, dema ku wê di tiştê de wê hebê weke nirxekê wê di wê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi aliyê wê yê kêrhatinê, karigeriyê dîtbariyê a bi acibandinê û hwd re wê bi wê re wê di regekê de wê were dîtî. Ev wê weke aliyna wê yên ku mirov wê karibê wê di serî de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê weke ku mirov wê di awayekê de wê bi hizrên ibni rûşd û di dewama wê de bi yên el-kindî û hwd re wê bibînê wê di regekê de wê weke ku wê çawa wê bigihijê wê nirxbûnê ku wê li wê were li lê hizirkirin wê weke ku wê bi aqil û zanînê re dikarê wê bigihijê li wê. Aqil wê hinekî wê hebûna wê derkkirina me ya bi hiş û ankû fahmkirinê a ku mirov wê digirê. Zanîn wê hinekî jî wê di navaroka wê aqilê de wê weke bi hişbûn û di wê de wê kifşkirinên û heyînên bi wê ên

weke bi fahmkirinê û hwd re ku ew hena bin. Zanîn wê hinekî jî wê, di dîmenekê de wê, weke agahiyek, fahmkirinek, têgînek bi wê rengê a ku mirov wê ghiştîbê de bê. Aqil wê di wê çerçoveyê de wê hinekî wê hişbûna me ya di derbarê tiştê de bê. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê dema ku mirov wê, dihişê wê bi wê re wê, weke ku mirov wê çawa wê fahmbikiribê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê dema ku wê bi qasîfî û nirxî wê li wê were lê hizirkirin wê têgîna nirxê wê hinekî wê di wê temenê wê aqil û zanînê de wê, bi têgînek lêkerkirinê û ankû lêbarkirinê û hwd re jî wê di renekê de wê karibê were fahmkirin. Minaq wê dema ku mirov wê bi gotinekê wê li wê tiştê lê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku wê werênê ser ziman wê ew 'wê''ya ku me li wê kir wê weke nirxekê di wê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê el-kindî wê dema ku wê di wê temenê de wê bixwezê rewşê wê fahmbikê wê minaqek hesan wê bide. Diwê temenê de wê bi gotina 'aqilê ku xwûdê dayî pêxember' re wê, di renekê de wê pêxemberê. Di wê temenê de ya ku ew ji xwûdê li pêxember hati barkirin wê weke nirxekê bi zanînê di wê temenê wê têgîna nirxî de wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê aliyê zanînê ê nirxî wê hinekî wê di temenê berhevbûn û kombûnek bi zanînê a di mejî û hwd de ku wê bibê re wê karibê bi temen bikê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê el-kindî wê bixwezê ku ew bi aliyekê din ve wê temenê hizirkirina xwe bide birin. Ew jî wê di wê temenê de wê bi rengê hizirkirinên weke aqilmeşandinê ve wê, di renekê de wê bixwezê pêde herê û wê werênê ser ziman. Minaq wê bi gotinên weke 'bi rêya hîsan ghiştina zanînê' wê di dewama wê de wê, bi wê re li ser rêya sehkirinan û bi wê re wê bi temenekê sedem û encamê aqilmeşandinê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ew balê bikişênê li ser wê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê diakrê wê werênê ser ziman ku wê mijare zanînê wê li ser wê temenê wê di renekê de wê hilde li dest. Li vir di aslê xwe de wê, bi rêya hîskirinê ghiştina li zanînê wê di awayekê de wê weke ku me hinekî li jor bi hizirkirinên ibni rûşd re wê hanî ser ziman wê bi têgîna seha

hevbeş a hundurînî ve wê di awayekê de wê weke ku wê girêdayî bê. Di wê çerçoveyê de wê di xwe de wê bi wê gihiştina li zanînê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê. Ew di awayekê de wê, çendî ku wê bixwezê ji hinek aliyên ve wê aliyê hizirkirinê ê bi hîsê gihiştina zanînê bi têgîna 'wahiyê' ve jî wê girêbide lê wê di şîroveyên xwe yên ku ew dikê de wê bi gotinên aqilê felsefeyî û hwd bin. Di wê temenê de wê, bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring ê hizirkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Bi wê re wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqilê bi rêya hîskirinê gihiştina li wê di wê temenê de wê weke rêyek ku mirov bi wê dihizirê û ankû wê hizrek wê bi wê weke bi carekê wê li hiş, aqil, fahma me bide û hwd re wê dema ku wê were lê hizirkirin wê weke ku ew ji awayekê ji xwûdê hatiya û li aqilê me daya wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ev gotina xwûdê ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê wê dikarê wê bibînê ku wê li ser temenekê azmûna bi zanînê a pêşketî ku wê were bi temenê kirin jî lê wê di rengên salixkirinên wê de wê, awayên din ên ontolojikî wê weke ku wê di fahmkirina wê de wê bûhûrîner bin wê were dîtin. Di awarê felsefeyî de wê weke ku em di xabate wî ya bi navê 'rîsaleya hûdûd'ê de dibînê wê li ser gotin û têgihên felsefeyî wê weke xabatek wê ya destpêkê jî wê di rengekê de wê, rengekê têgihîştinê wê bi xwe re wê bide mirov. Li ser wê temenê wê di awayekê de ew termonolojiya ku ew bi wê dixwezê werênê ser ziman ya felsefeyî bê. Di wê temenê de wê, di wê de wê weke ku wê bixwezê wê mijare termonolojiyê wê di serî de wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Wekî din wê di wê temenê de wê li ser wê temenê re wê mijare fêrbûnê û ankû bi wê perwerde dîtinê ku ew bi wê dihizirê re wê, li ser wê temenê wê bi wê li wê bihizirê. Li gorî wî perwerde û bi wê fêrbûnê wê başîyan wê zêde bikê wê zanîna me mirov wê çêbikê ku mirov xwe ji xirabî û nebaşî û neqancîyan dûrbigirê. Li ser wê temenê wê aliyekê bi morfolojikî a armancî wê bi gotina perwerdeyê re wê li wê bihizirê.

Ji aliyekê din ve jî wê rengê salixkirinên el-kindî wê di rengekê de wê, çendî ku wê hinek têgînên wî karibê di wateya weke ku ew gîyanê û ankû nefsê weke tenê bi têgînek derûnî û û ankû zanînî li wê dihizirê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê hinek têgihîştina wê bidina me wê hinek gotinên ku ew bi rengê ku ew dihênê ser ziman wê hebin. Minaq wê, dema ku ew bahsa têgîna bûjenê û derkirina wê bikê û wê weke bi hebûna wê ya ku ew heya ew dihê derkkirin wê dihênê ser ziman wê bi gotina 'nefs wê, weke hêza aqilî a bûjenên bi sehkirinê werina derkkirin

bin´ ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê têtîna ´nefsê´ wê weke hêza aqil wê, di rengekê de wê weke ku wê pênamebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di çerçoveyek ku ew dixwezê wê rengê hîsa hundurîn a bi wê derkkirinê û hebûna bûjenî a derve ku ew heya wê li ser wê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Têtîhên weke ´hêza bijartinê a bi aqilî´, ´hîs´, ´xiyalkirin´, ´hêza derûnî a derkkirinê´, ´hebûna heyî a bûjen´, ´bijartinên hundurîn´, ´fahm´ û hwd wê weke wan wê gelek aliyên bi gotinî ku ew li ser temenê derkkirinê û bi wateyên cihê ku ew wan salixbikê wan werênê ser ziman wê bibin. Minaq ew gotina ´fahmkirinê´ wê bi rengê ´fehme´ wê bikarbênê. Di wê temenê de wê gotina ´fehme´ wê li ser temenê fahmkirinê wê werênê ser ziman. Wekê din jî ji aliyekê din ve jî wê bi wateya ´hêza fahmkirinê´ jî wê di awayekê de wê weke ku mirov têtîgihê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Bi heman rengê wê gotina ´zan´ ku wê weke li tiştê derveyî nerîn û di derbarê de wê gihiştina biryardayinekê ku wê karibê bi wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Gotina ´zan´ê wê di kurdî de jî wê di roja me de wê di wateya heman têtîgînî û ankû nêzî wê de wê di rengekê de wê were dîtîna ku wê were bikarhanîn. Weki din wê gotinek din jî wê gotina ´şek´ê bê ku wê bi rengê ku wê î ro di kurdî de wê, bi rengê ´şik´ê ku wê were bikarhanîn û wê di wateya gûmankirinê de bê. Wê bi têtîgîna li ser têtîgiştinekê êmin nebûn, biryar nedan, negihiştina zan´ê û hwd re wê, bi wê re wê, salixbikê û wê werênê ser ziman (Kindî, “fî Hudûdi’l-Eşyâ”, r, 188-192).

Li ser wê temenê wê di temenekê din de jî wê mijare fêrbûnê wê li ser wê temenê wê bi şewayekê felsefeyî wê weke ku mirov wê lê têtîgihê wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê bi rêzîna wê re wê weke ku mirov wê têtîgihê wê bi têtîgînên weke fîzîk, metafîzîkê, mantiq û matematîkê û hwd re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, mijare zanîna û di wê temenê de wê, li wê têtîgiştinê û di wê de lê têtîgiştinê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê bi wî û hizirkirinên wî re wê were dîtîna. Lê di wê temenê de wê destpêka fêrbûnê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê ji nava têtîgihên wî fahmbikê wê weke ku wê bixwezê bi felsefeyê temenê fêrbûnê bide destpêkirin û çêkirin û hwd re wê dîmenekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê mirov dibînê ku ew temenekê hizirkirinê ê ku wê ne dîrî ya şewayê gnostîkî bê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew bi wê

re wê li wê bihizirê. Lê bi wê re ew wê dihênê ser ziman ku wê mijare gihiştina zanîne wê çawa bi rêyên weke aqılmeşandinê û hwd re wê lê bê têgihiştin û ankû gihiştin wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, aliyekê hizirkî ê li ser wê temenê ku wê weke ku ew bikardihênî 'mirov aqilê bikarbênê' ku wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê temen û çerçoveyê wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê li ser ziman. El-kindî wê di awayekê de wê weke ku em wê dibînin wê giringiyê wê bide fêrbûnê û di wê temenê de wê fêrbûnekê wê li ser temenekê bi sazûmanî a weke bi têngîna perwerdeyê wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Lê hizrên el-kindî wê ji wê aliyê ve wê hizireka bi giringiyê wê bi me re wê bidina çêkirin ku wê li ser çî temenê û hizirkirinê wê çawa wê, fêrbûnê bi temenê perwerdeyî wê hilde li dest bê. Ew çerçoveya hizrên wî ku mirov li wan dihizirê wê dikarê wê bi wê re wê di awayekê de wê kifşbikê û wê weke ku ew mijare hizirkirinê wê, bi temen û çerçoveye şewayî û sazûmanî wê bi wê çerçoveyê wê bixwezê ku ew wê hilde li dest. Wê bi wê fêrbûnê wê bigihijê li çî û ew fêrbûn wê bi çî awayê wê bê kirin û hwd wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li gorî xwe wê bixwezê ku ew temen û çerçoveyek bi wê gihiştina li zanîne û fahmkirina tiştê a dervî mirov û ankû nirxa wê û hwd ku wê fahmbikê ku ew çendî bihêjaya û hwd wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hewldanên kifşkirina têngîna hêjabûnê wê di wê temenê de wê bi têngînen wî yên felsefeyî re wê weke xosletekê teybet ku mirov wê karibê kifşbikê wê were dîtin ku ew li wê dihizirê û wê dixwezê wê werênê li ser ziman.

Li ser wê temenê wê, têgihiştina el-kindî a perwerde û bi wê fêrbûnê wê ew bê ku wê, çawa wê bi fahmkirina mirov a hundurîn û derveyî wê bibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê têngîna û têgihiştinekê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di felsefeyê de hewldanên fahmkirina mirov û derketina wan a li pêş wê di aslê xwe de wê weke têngîna bi qadr û qiymet ku mirov wan dikarê pêşwazî bikê û wan hilde li dest bê. Wê di wê temenê de wê, hewldanên fahmkirina mirov û ankû naskirin û xwe naskirinê ku wê bi wê re wê pêşkevin wê di serdema navîn û felsefeya wê de wê weke ku mirov wê bi hizrên el-kindî û ibni rûşd û hwd re wê bibîne wê li ser temen û awayekê ku wê, wê ev aliyên mirov wê bi hiş û aqil û zanîne re wê çawa wê werina fahmkirin wê li ser wan ji aliyekê ve wê were dîtin ku wê were sekin in.

Di wê temenê de wê, weke ibni rûşd wê el-kindî jî wê felsefeyê wê di fahmkirinê de wê were dîtin ku ew wê weke rêyek pêwîst wê dibînê û wê di wê temenê û çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê weke ku mirov wê, ji nava beşên xabata wî ên weke “fi Hudûdi'l-Eşyâ”, “Risale Fi Kemmiyeti kûtûbi Aristotalis” û hwd re wê were dîtin ku wê, şêwayên têgihîştina zanîna fîzîkê ku wê di wê de wê çawa wê bi şêwayê wê nêzîkbûn wê were kirin wê di hinek awayna de wê were dîtin. Ew di awayekê de wê dema ku em di wê temenê de li ser têngîn û rengê fahmkirina el-kindî di wê warê de em empatiyekê bi hizrî dênin em dikarin wê di wê temenê de wê bi gotin biikin ku ew di wê çerçoveyê de wê mijare fîzîkê wê li ser temenekê bi rêgez û rêyên dervî metafîzîkî wê pêşî wê weke ku wê bixwezê wê fahmbikê. Her çendî ku wê wê weke ku wê piştî wê, rêya metafîzîkê wê weke ku wê weke aliyekê bi wê têgihîştinê wê bibînê jî lê ew wê, di wê temenê de wê, di wê mêylê de bê ku ew bi serê xwe wê di rengekê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê weke ku em dikarin bi şêwayekê wê kifşbikin û wê werênina ser ziman wê zanîna metafîzîkê wê weke bi filosofên weke ibni sîna û hwd re wê di temenê zanyarî de wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were hildan li dest. Li ser wê çerçoveyê de wê, el-kindî jî wê di aslê xwe de wê ji wê rastiyê dûrnekevê. Lê ew di şêwayê xwe yê nêzbûna li têngîna metafîzîkê de wê, weke xwediyê şêwayekê cihê bê, wê dîmenekê wê di fahmkirna xwe de wê weke ku wê bide mirov. Ew wê weke ku wê di şêwayên weke bi zanîn matematikê de wê li şûna rêyên qanixkirinê wê ya birhankirinê wê bixwezê wê bikarhanîna wê derxê li pêş wê di wê temenê de wê, bixwezê têngîna fîzîkê wê di rengekê de wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê weke şêwayekê fahmkirinê wê weke ku em bi mezdekiyan re dibînin wê şêwayê aliyên tiştê ên baş û nebaş bi epistemolojîkî têgihîştinê wê weke ku mirov wê dibînê wê bi hizrên wî re wê were dîtin.

Di mijarên fêrbûnên de wê bandûra hewirdorê bi faktorî wê di nava hizrên wî de wê were dîtin ku ew wê dikirpênê wê di dihênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, mijarên gihiştina zanîne ên teqez û ne teqez de wê çawa wê rêyên fêrbûnê wê pêşbixê wê hinekî wê li ser wê serî wê weke ku wê were dîtin wê biwastênê. Di wê temenê de wê, teybetîya hizra wî ji wê aliyê ve wê, weke ku mirov wê kifşdikê wê weke bi ibni rûşd re wê were dîtin wê, zanîna teqez û ya neteqez û ankû ya metafîzîkî û ne metafîzîkî û hwd wê, bixwezê ew di şêwayekê de ew ji hev cihê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê şêwayê felsefeyê

û tîgînên wê yên fahmkirinê wê li ser wê temenê wê bixwezê ku ew bi rêgez û rêyên wê yên fahmkirinê bi şewayî wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

.

Çavkanî:

- *Grant, Edward (2001). *God and Reason in the Middle Ages*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- *Gracia, J.G. & Noone, T.B. (2003): *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, London
- *Hyman, J. & Walsh, J.J. (1973): *Philosophy in the Middle Ages*, Indianapolis
- * James W. Morris (1992), "The Philosopher-Prophet in Avicenna's Political Philosophy", in C. Butterworth (ed.), *The Political Aspects of Islamic Philosophy*
- *Paul Strathern (2005). *A brief history of medicine: from Hippocrates to gene therapy*. Running Press.
- *Goldstein, Bernard R. (March 1972). "Theory and Observation in Medieval Astronomy"
- *George Sarton(1997), *Introduction to the History of Science*. (cf. Dr. A. Zahoor and Dr. Z. Haq (1997). *Quotations From Famous Historians of Science*, Cyberistan.)
- * Musallam, B. (2011). "Avicenna Medicine and Biology".
- *Street, Tony (1 January 2005). "Logic". In Peter Adamson & Richard C. Taylor (eds.). *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*. Cambridge University Press
- *Corbin, Henry (1998). *The Voyage and the messenger: Iran and philosophy*. North Atlantic Books
- *Gutas, Dimitri (2014). *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Second, Revised and Enlarged Edition, Including an Inventory of Avicenna's Authentic Works. Leiden: Brill
- *Arnaldez, Roger (2000) [1998]. *Averroes: A Rationalist in Islam*. Translated by David Streight. University of Notre Dame Press
- *Glasner, Ruth (18 June 2009). *Averroes' Physics: A Turning Point in Medieval Natural Philosophy*. Oxford University Press

*Sonneborn, Liz (2006). Averroes (Ibn Rushd): Muslim Scholar, Philosopher, and Physician of the Twelfth Century. The Rosen Publishing Group

*Glasner, Ruth(2009). Averroes' Physics: A Turning Point in Medieval Natural Philosophy, Oxford, Oxford University Press, .

*Leaman, Olivier (1998), Averroes and his philosophy, Routledge,

*Adamson, Peter (10 January 2005). "Al-Kindī and the reception of Greek philosophy". In Adamson, Peter; Taylor, Richard C. (eds.). The Cambridge Companion to Arabic Philosophy. Cambridge University Press.

*Prioreshi, Plinio (1996). "Medicine: al-Kindi". A History of Medicine: Vol.4 Byzantine and Islamic medicine. Omaha: Horatius Press

.
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizira bota, 2014